

Soós Pál

Kert-magyarország múltjáról – jelen időben

Történelmi közhelynek számít, mégsem fölösleges hangsúlyozni, hogy ezer évet jóval meghaladó Kárpát-medencei létünk és fennmaradásunk egyik legfontosabb alappillére, biztosítéka volt és maradt a mezőgazdaság, újabb kifejezéssel: az agrárium. Ebbe a legszélesebb értelemben vett agrárgazdaságba – s ezt is érdemes kiemelni – a nagy volumenű szántóföldi gabonatermesztésen, állattenyésztésen és ipari növénytermesztésen kívül beletartozik az erdőgazdaság, a vadászat, a legelőgazdálkodás, az aprómag és egyéb takarmánytermesztés, az élelmiszeripar és tejgazdaság, az öntözéses vízgazdálkodás, a halászat, a zöldség-, gyümölcs- és bortermelés, a kisállattenyésztés és méhészkedés, a korábbi hasura- és újabb fóliagazdálkodás, a csemete-, a virág- és dísznövénykertészet, a vetőmagtermesztés és növénynemesítés, a kertészeti kisgépgyártás és a mindezekkel kapcsolatos értékesítési-kereskedelmi, valamint raktározási tevékenység. A korántsem teljes felsorolás utóbbi tucatnyi agrárágazatát nevezik összefoglalóan *kertgazdaságnak*.

Az erdős, sztyeppés, Keletről-Nyugatra vándoló, majd a Kárpát-medencét „többes honfoglalással” birtokba vevő és itt letelepedő őseink hosszú évszázadokig elsősorban „baromtenyésztő”, mai szóval nagyállattenyésztő gazdálkodást folytattak. A bizonyára még az őshazából hozott, rokon népeinkkel együtt tenyésztett magyar ló egyik legősibb állatfajtánk. Kárpát-medencei hazánkat nagy részben ennek a lófajtának, egyedülálló értelmi képességének, szívósságának köszönhetjük. A taki és tarpán fajtanévű ősmagyar lóból tovább tenyésztett magyar parasztlovak voltak a legjobb katonalovak sík vidéken és hegyi terepen egyaránt. Az újabb történelmi kutatások megerősítik, hogy az állattenyésztés mellett és/vagy után a földművelés és a kertes gazdálkodás hasonló mértékben járult hozzá Magyarország Európában való megmaradásához, évezredes gazdasági-társadalmi-kulturális fejlődéséhez.

A Kárpát-medencei magyar kertgazdálkodásnak ugyancsak évszázados hagyományai vannak. Példaképpen itt most csak utalni tudunk a török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc utáni kertes tanyavilág történelmi kialakulására és felvirágzására, a Duna-Tisza közti „kis Kert-magyarország” futóhomokon létrejött szőlős-gyümölcsös-zöldséges tanyáinak rendszerére. A tanyarendszerű belterjes növénykultúrák növekvő termelése megváltoztatta az agrártársadalom hagyományos gazdasági-termelési szerkezetét és társadalmi-vagyoni viszonyait. Különösen felgyorsult ez a folyamat a termelési terület rohamos kiszélesedésével párhuzamosan a 19. és 20. század fordulóján. Az agrárkultúrát rendszerint a mezőgazdaság egy-egy ún. húzóágazata lendíti előbbre. Az ekkorra már dominánssá váló külterjes, nagybirtok vagy nagyüzem rendszerű gabonatermelés „tengeréből” így emelkedett ki a nyugat-magyarországi belterjesebb állattenyésztés és a Duna-Tisza közti kertes tanyavilág termelési övezete.

1 tudomány és társadalom

Nyilvánvalóan nem az agrártörténeti fejleményektől függetlenül, az első világháborús vereség és a trianoni tragédia után felocsúdva, először a paraszti származású és mezőgazdasági orientációjú népi írók s parasztpárti politikusok munkásságában, más szóval a nemzeti radikális demokrata népi mozgalomban jelent meg a Kert-magyarország eszméje, koncepciója és programja. Kiemelkedő jellegzetessége ennek már indulásakor, hogy egyszerre képviselte az európai, közép-kelet európai és nemzeti horizontú, valamint a parasztságra és munkásságra alapozott népi demokratikus modernizáció egyik fő – ha nem a legfőbb – irányát. Az „új kertszellemet” mintegy 80 évvel ezelőtt Németh László, egy három nemzedéken át föld- és kertművelő, sokgyerekes gazda család – közvetlenül már tanárszülőitől származó – sarja engedte ki a palackból. Mezőszilasi személyes gyermekkori élményei és már fiatalon megszerzett univerzális műveltsége egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy az addig ösztönösen létrejött és létező Kert-magyarország történelmi tapasztalataiból világos eszme lett. A zseniális író már az 1920-as évek második felében felveti, majd a 30-as évek első felében átfogó koncepcióvá, sőt határozott körvonalú programmá érleli a Kert-magyarországgal kapcsolatos reformgondolatait, több írásában is vissza-visszatérve ezekre. Németh László szerint a kert éppolyan nagy jelképe a mi századunknak, mint az előzőnek a gyár. Szerinte a 19. századig a keresztény világ fő települési formája a falu volt. A 19. század hozta a nagyipart s vele a nagyvárosokat. Most az új települési forma (amely mellett a régiek is megmaradnak) az elektrifikált kertes tanya. De a kert azt kívánja, hogy értsék, tudósok és feltalálók legyenek a munkásai. Németh László *A minőség forradalmában* megfogalmazta a földkérdés problémáját is.

A Kert-magyarország-történet másik emblemikus alakja Somogyi Imre, a *Kert-magyarország felé* című, először 1942-ben megjelent, alig száz oldalas, de a témában időt állóan alpműnek számító híres könyv szerzője. A szegény sorsú parasztfiúból magát főiskolát végzett, elismert szobrászművésszé felküzdő, majd – szakmáját odahagyva – a Kert-magyarország legismertebb írójává, vándor kertészprófétává és nagyformátumú agrárpolitikussá lett Somogyi Imre nem csak egyszerűen Németh László és népi író társai kertpárti gondolatainak átvételére és népszerűsítésére vállalkozott. Széleskörű történelmi, Győrffy Istvántól tanult hatalmas néprajzi, valamint átfogó közgazdasági és agrár szakismeretei révén önálló „kertgazdaság-elmélette” és gyakorlattá formálta, mélyítette és több vonatkozásban részletesen kimunkálta a Németh László-i alapfogásokat, felhasználva mindehhez a külföldi kertországokban szerzett személyes tapasztalatait is. Ő is abból indult ki, hogy a gazdasági élet átalakulása nélkül el sem lehet képzelni az új élet kialakulását. Németh Lászlóhoz hasonlóan természetesen tisztában volt vele, hogy a kertgazdálkodásra való áttéréshez évek, talán évtizedek kellenek, hogy a külterjes szemtermeléshez szokott magyar parasztság megtanulja az ésszerű kertgazdálkodást. A hagyományaihoz olyannyira ragaszkodó, nehezen mozduló, a maradiságra is hajlamos „maradandóság népének” idejében kell elkezdenie a kertgazdaságra való áttérést. Ki kell terjeszteni a mezőgazdasági szakoktatást, olyan új tárgyakat kell bevezetni az iskolákban és népfőiskolákon, mint a gazdaságtörténet, a néprajz, a magyarság- és népismeret stb. Az új gazdasági rendet alulról kell előkészíteni, annak megszervezését egészen másként kell folytatni, mint eddig. Somogyi Imre nemcsak könyvével és írásaival szolgálta a Németh László által és általa felvázolt Kert-magyarország-programot, hanem mindenki másnál nagyobb szervezői energiát fektetett be a kertgazdálkodás és ezen belül különö-

sen a hagyományos hasuragazdálkodás (a fóliázás elődje) gyakorlati megvalósításába, a kertészeti ismeretek országos terjesztésébe. Megszállott kert-apostolként gyalog, biciklivel és szekérral fáradhatatlanul járta az országot, a vidéket, szót értve mindenkivel. Szívós és lankadatlan szervezőként részt vett a Parasztszövetség, a Parasztpárt, a Kisgazdapárt, a szárszói táborokat szervező Soli Deo Gloria és más szervezetek munkájában. Mint agrárgazdasági és agrárpolitikai reformer a második világháború után politikai feladatokat is vállalt. Képviselője lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, Vas Zoltán „mellett” kormánybiztosa volt Budapest zöldség- és gyümölcscellátásának, rövid ideig a Földművelési Minisztérium mezőgazdasági és kertészeti osztályát is vezette. 1947-ben 45 évesen halt meg. 1948-ban – Bartók Béla, Derkovits Gyula, Horváth István és József Attila mellett – csonka életművéért posztumusz Kossuth-díjat kapott.

A modern Kert-magyarország-történet 1930-as és 1940-es évtizedekre eső, akár „hősi-nek” is nevezhető időszakának kétségtelenül Veres Péter, az autodidakta parasztszeni, a népi írók mozgalmának és a Nemzeti Parasztpártnak egyik, kormányzati szerepet is vállaló vezéralakja volt a legismertebb főszereplője, egyben kényszerű lezárója. *Paraszi jövő* című, 1948-ban megjelent könyvével valósággal kihívta és felbőszítette a proletárdiktatúra, a pártállami rendszer és a kolhoz típusú termelőszövetkezeti nagyüzemesítés bevezetésére készülő Rákosi-vezetést. Veres Péter nyíltan és bátran vállalva Németh László és Somogyi Imre eszméit és programjait kimondta, hogy eljött az ideje a Kert-magyarország megvalósításának. Velük összhangban foglalt állást a kisüzem-nagyüzem vitában a szabad kisbirtokos paraszti termelés mellett, amely egyszerre fejezi ki a magyar parasztság egész történelmi útját és jelen-jövőbeli vágyát. Az önálló kistermelő – írja Veres Péter – a legáltalánosabb a világon az amerikai farmertől az ázsiai őstermelőig, az ő hatalmas paraszti tömegeik nélkül nem lehet megvalósítani sem a modern mezőgazdaságot, sem az igazi demokráciát. Veres Péter a kertgazdálkodás lényegét a szabad vállalkozásban és az önkéntes értékesítési-kereskedelmi szövetkezésben látta, amelyek legalább annyira társadalmi mentalitást és életformát jelentenek, mint amennyire gazdálkodási szisztémát. A szövetkezet kolhoz elutasító felfogásában a termelést nem rendeletekkel, hanem termelési szerződések kötésével, helyes hitelpolitikával és árpolitikával irányítják, amely a bel- és külkereskedelemre egyaránt érvényes. Az igazi parasztdemokrácia körülményei között nem lehet agráröllő, de ipari olló és „parasztnyűzés” sem. A szövetkezetnek a parasztok által kézben tartott és ellenőrzött szervezetnek kell lennie. Veres Péter az egész magyar nemzetgazdaságban elhelyezve az agrárgazdaság, az agrárium szinte minden fő területén ésszerű, komoly és reális javaslatokat tesz: a növénytermesztéstől és állattenyésztéstől a fásításig és a szeszfőzésig vagy a libamáj exportig. Nagy hangsúlyt helyez a mezőgazdasági szakoktatás színvonalának emelésére, alapos szakismerettel beszél a paraszti-falusi életforma sok más olyan kérdéséről, mint például a házépítés, a „szállás” és környezete. Olyan házakra gondol, mint a régi magyar udvarházak voltak, amelyekben a gazdálkodás, az életforma és ízlés a magyar hagyománynak és az ésszerűségnek leginkább megfelelne. Mindent összevéve: Veres Péter *Paraszi jövő* című könyve a magyar népi mozgalom gazdasági-társadalmi és kulturális jövőképeének nagyszabású összefoglalása, a Kert-magyarország realitása mellett gazdagon érvelő politikai vitairat és programtervezet, amelynek mottója: „Valahogy minden parasztnak szabadnak kell lennie, valahogy minden magyarnak meg kell élnie!”

Rákosi Mátyás azonban 1948-as kecskeméti beszédében vádolta és elutasította a magyar népi mozgalom, a Kert-magyarország és a magyar agrárium szociográfiai pontossággal és részletességgel kidolgozott Veres Péter-i programját. Amint az a megcsúfolt és felszámolt „népi demokrácia” történetéből tudjuk, nem sokkal ezután betiltották, illetve likvidálták a „hőskorszak” három nagy kezdeményezőjének, név- és programadójának a Kert-magyarországot, évtizedekre száműzve még magát az elnevezést is a magyar agrárium szótárából.

A teljes igazság kedvéért utalnunk kell arra, hogy a Kert-magyarország-történetnek van még két, szinte teljesen elfeledett fejezete, amelyek egyike Nagy Imre, kommunista „földosztó földművelésügyi miniszter” tevékenységéhez, a másik a Petőfi Kör 1956-os közgazdasági vitáihoz kapcsolódik. A paraszt-munkásszármazású, előbb szociáldemokrata, majd kommunista emigráns politikus, néhány fejlett mezőgazdaságú nyugati országot is megjárt, itthon akadémiussá választott, vitathatatlan tekintélyű agrárszakember Nagy Imre 1945 és 1948 közötti kormányzati szerepeiben eleinte még nyíltan vállalta a magyar agrárium kertgazdaság irányába mutató gyökeres reformját. „A kisbirtokok termelésének átszervezése terén is mélyenszántó reformra van szükség. Az egyoldalú szemtermelésről át kell térni a belterjes szántóföldi művelésre és a kertgazdálkodásra. (...) Céltudatos, tervszerű munkára és a kiscgazdaságok messzemenő állami támogatására van szükség, (...) hogy a kisbirtokrendszer, a belterjes produktív kisparaszi termelés a maga nagy közgazdasági jelentőségében kibontakozzék. (...) Fokozatosan át kell térni az egyes tájak adottságainak legjobban megfelelő és a legtöbb embert foglalkoztató, munkaintenzív termelési ágakra, egyéb jövedelmező kultúrák termelésére. (...) A többtermelés mellett fokozott jelentősége lesz a minőségi termelésnek.” Nagy Imre e megállapításai egyértelműen és hűen tükrözték a – bizonyára általa is ismert – Kert-magyarországra vonatkozó alapvető népi írói nézeteket. Magyarország nagy szerencsétlensége, hogy a későbbi mártír miniszterelnök egykori pártvezető társai és utódaik a hivatalos magyar agrárpolitikába újabb és újabb évtizedekre bebetonozták a nagyüzem-nagybirtok és a külterjes gabonatermelés „fényűző prioritását.”

A Petőfi Kör 1956 kora nyári vitáiban – az SZKP XX. kongresszusa után felbátorodva – párttag marxista közgazdászok és agrárszakemberek vetették beható vizsgálat tárgyává és kritika alá többek között a Rákosi-korszak magyar mezőgazdaságot az összeomlás szélére juttató agrárpolitikáját. Markos György, az akkori Közgazdasági Egyetem gazdasági földrajzi tanszékét vezető professzor *Vita hazánk természeti-gazdasági adottságairól* szóló előadása nem sok újat tudott hozzátenni a népi írók kertgazdálkodási koncepcióihoz. Ő is hangsúlyozta, hogy a búza és élőállat exportot nem szabad folytatni, munkaigényes és sajátos mezőgazdasági termékek exportjára kell áttérni. A gabonatermő területek kiterjesztése helyett a munkaigényes növények elterjesztését kell szorgalmazni, a termelők maguk állapítsák meg, hogy mi termelhető a legelőnyösebben a maguk területén, a maguk hasznára és a haza javára. Fel kell hagyni az irreális, központosított és bürokratikus mezőgazdasági politikával stb. Markos professzor előadása részletesen, konkrét adatokkal alátámasztva taglalta Magyarországnak a belterjes mezőgazdaság szempontjából igen kedvező természet adta adottságait. Így például a napsütéses órák magas számát, más kedvező éghajlati tényezőket, talajaink változatosságát, vizeink, vízszonylagos csapadék bőségünk kedvező eloszlását stb. Ezért élesen bírálta az agrár-

gazdaság extenzitás-növelésre irányuló általános törekvését, mondván, hogy az egyetlen helyes irány az intenzitás növelése. Következő megállapításával lényegében elismerte a népi írók Kert-magyarországért folytatott eszmei és gyakorlati küzdelmeit: „Az irány nem vitás és annak lerögzítése évtizedek óta közhelynek számít. Mezőgazdaságunk belterjes-ségének fokozása minden szempontból az egyetlen lehetőség, évtizedes követelés, és ma már szintén közhelynek számít. Éppen ezért csodálatos, hogy mezőgazdaságunk nem ezen az úton halad, hanem éppen az ellenkező irányba tendál.” Markos professzor ironikus „csodálatos” jelzője éppen azt jelzi, hogy a magyar mezőgazdaság „ellenkező irányú haladása” kedvezőtlen politikai adottságainak az eredménye. Az előadás vitájában felszólaló Márton János agrármérnök, akkor az Országos Tervhivatal titkárságvezetője, később az Agrárgazdasági Kutatóintézet igazgatója egyetértett ugyan azzal, hogy a belterjes fejlődés iránya az egyetlen helyes út, azonban a hivatalos agrárpolitikát is védve polemizált az előadással az intenzív fejlődés bizonyos feltételeiről. Például a piaccal kapcsolatban megjegyezte, hogy nem igaz az, hogy korlátlan lehetőség van a belterjes mezőgazdasági termelés termékeinek külföldi elhelyezésére. A nyugati országok ugyanis csak kiváló minőséget vesznek át tőlünk és csak kiváló csomagolásban, ezt pedig egyelőre nem tudjuk biztosítani. A neves agrárszakember érdekes közlése – s ez némiképp ellentmond Markos György megállapításainak –: „Először is vegyük tudomásul, hogy Magyarország megszűnt gabonatermesztő országgá lenni olyan értelemben, hogy ez rá jellemző, (...) hogy ez volna az irány, hogy ez oldja meg nagy kérdéseinket, ha a kenyérgabona termesztését maximálisan kiterjesztjük. Ennek megfelelően a kenyérgabona vetésterülete – meg kell mondanom, hogy nem a tervezők által előírt számoknak megfelelően, hanem a termelők akaratából – csökkent. Öt év alatt egyetlen egyszer sem teljesítettük a kenyérgabona vetésterületi tervét. Az se kétséges, hogy a csökkenés nem kielégítő és tovább kell menni (...) A mértéket kell megtalálni”, tudniillik a belföldi fogyasztás, a vetőmag, az export és a tartalék szükségleteinek a kielégítése között. Pap Gábor főiskolai hallgató korát meghazudtoló érettséggel és nemzetközi horizontú érveléssel szolt hozzá a mezőgazdaság objektív földrajzi adottságaihoz és belterjességének növeléséhez, érdekes külföldi és hazai összehasonlító adatokkal újszerűen alátámasztva komoly érdeklődéssel kísért mondanivalóját. Objektív földrajzi adottságnak tekintve a népsűrűséget is, összehasonlítja az egy mezőgazdasági lakosra jutó földterületet, ami Dániában, ahol közismerten rendkívül intenzív a mezőgazdasági termelés, 3,95, az Egyesült Államokban 17,9 hektár, szemben a magyarországi 1,61 hektárral. Az elkövetkező időben nyilvánvalóan nálunk is számolni kell a mezőgazdasági gépesítés gazdaságos és gyorsütemű fejlődésével, aminek a következménye nagymértékű mezőgazdasági munkaerő-felszabadulás lesz. Az USA kukoricaövezetében egy mezőgazdasági lakos megművel kb. 100-150 kataszteri hold földet. A gépesítés amerikai színvonalán a 2 millió magyar mezőgazdasági lakos helyett 10 millió kataszteri hold földünket összesen százezer mezőgazdasági dolgozó meg tudná művelni. A gépesítés nyomán felszabaduló mezőgazdasági munkaerőt rövid időn belül az iparban elhelyezni nem lehetne, ilyen nagy tömeget csak a mezőgazdaság belterjessé tételével lehetne munkához juttatni, részben az állattenyésztésben, részben azzal, hogy általában a növénytermelésben is a munkaigényesebb kultúrákat termesztjük, az olyanokat, ahol egy kataszteri hold művelésére sokkal több emberi munkára van szükség. Nyugatnémet adatok szerint egy hektár gabonaterület megműveléséhez évente 50 munkaóra szükséges, cukorrépa esetében ez felugrik 310-re. Magyar viszonylatban a szőlőtermesztésnél 70-80,

egy esetben 120 emberi munkanapra ugrik fel az egy kataszteri hold megművelésére szükséges emberi munkaidő. Pap Gábor szerint a mezőgazdaság belterjességének növelését akadályozza, hogy egész mezőgazdaságunk területének 43%-án természetünk jelenleg kalászosokat, ez az arány a belterjességhez szükséges vetéscikket sem teszi lehetővé. A 30 millió mázsa évi gabonatermelés lényegesen több mint az ország tényleges szükséglete, akkor is, ha a mezőgazdaság alapfeladata a lakosság ellátása, az ország kenyérszükségletének minden áron való biztosítása. Tapasztalt agrárszakemberek szerint kenyérgabonánk egy részét import útján kellene beszerezni úgy, hogy helyette belterjesen termelt termékeket exportálnánk. Az egy kataszteri holdról lehozott ilyen termékek exportjából több, 3-4, sőt esetleg 6-8 kataszteri hold gabonatermésnek megfelelő gabonamennyiséget tudnánk behozni. Ezt, mint távlati programot feltétlenül ki kellene tűzni. A gabonaterületeknek rendkívüli túlméretezettsége jelenleg az állattenyésztés fejlődésének is legnagyobb gátja. Pedig az állattenyésztés fejlesztésével növelhető a szerves trágya mennyisége, ami döntő tényezője a talajerő javításának és a terméshozamok emelésének. A belterjesen termelt hagyományos exportcikkeinket elhanyagoltuk, köztük az aprómag-termesztést, amelynél Magyarországnak Európában úgyszólván monopóliuma van, diktálhatjuk a piaci árakat és rengeteg nyugati devizát hozhatnánk be. Pap Gábor is világosan látta, hogy az állam prioritást kell, hogy biztosítson a mezőgazdaság belterjessé tételének. „Nagyon lényeges, hogy olyan viszonyokat teremtsünk a mezőgazdaságban, amelyek között megnő a belterjes kultúrának a termesztése és az állattenyésztés iránti termelési kedv, (...) hogy olyan árviszonyaink legyenek, hogy valóban kifizetődő legyen (...) ezeknek a belterjes kultúráknak a termesztése. Tekintettel arra, hogy jelenleg még az ország szántóterületének nagy részén az egyénileg dolgozó parasztok dolgoznak, fontos, hogy a termelési kedvnek másik tényezőjét, a termelési biztonságot megszilárdítsuk, és élesen határoljuk el magunkat mindenféle olyan erőszakosságtól, mindenféle olyan megsértéstől, amilyenek megtörténtek 1953 előtt, és amelyek megtörténtek – és sok esetben megtörténtek – tavaly ősszel is.”

A Kert-magyarország előbbieken vázolt eszméi, koncepciói és gyakorlati programtervezései, sőt maga az elnevezés is, nemcsak a Rákosi-rendszerben kerültek tilalmi listára, hanem a kezdettől fogva ott maradtak a Kádár-korszakban is. A két rendszer lényegi azonossága és folytonossága ebben is megnyilvánult, még akkor is, ha az előbbit sztálinista vagy nyílt, az utóbbit pedig rejtett vagy „puha” diktatúrának nevezték. Mindenesetre a betiltott, üldözött „kertszellemet” már nem lehetett visszaerősölni a palackjába. Németh László, Veres Péter, de különösen Somogyi Imre remekbe szabott, tömör paraszti nyelven előadott, gazdagon áradó praktikus gondolatai mégsem tűntek a semmibe, sokak fejében és szívében tovább éltek. Bár az 1956 utáni évek – népi írókat is súlyosan érintő – kádári megtorló akciói és hullámai, majd ezek bizonyos enyhülésével, a politikai tilalomfák, a fenyegető vádaskodások és megbélyegző jelmondatok hosszú időre – némely vonatkozásokban mindmáig – szinte kizárólagossá váltak a hivatalos agrárpolitikában. A második nagy – erőszaktól ugyancsak nem mentes – és immár teljessé váló „termelőszövetkezesítés” közepette a magyar közgondolkodást – nem eredménytelenül – elárasztották az ilyen és hasonló propaganda szövegekkel: a „Kert-magyarország ideológia” ipar- és munkásellenes, tagadja a nagyüzem fölényét a kisüzemmel szemben, parasztramantikus álom, konzerválja az elmaradottságot, a kistermelés a kapitalizmus

melegágya, újratermeli a kulákságot, drágán termel stb. A Kert-magyarország eszméi, e körülmények között is, előbb bűvópatakként tovább élve keresték medrüket, majd felszínre törve többé-kevésbé teret nyertek, és az 1960-as évek második felétől kezdve a fokozatosan kibontakozó, alulról kiépülő kertbarát mozgalomban ismét országos folyamattá terebélyesedtek. Ezzel a Kert-magyarország-történelem új, jelenbe nyúló fejezete kezdődött.

A magyar agrártörténet fintora, hogy ez a kertmozgalom ugyancsak egy orvos kezdeményezésére, az ország legnagyobb vidéki ipari városából és körzetéből indult el. Adorján Imre miskolci területi üzemi főorvos – munkakörével együtt járó és családi kapcsolatait is felhasználva – még meglehetősen „fenyegető légkörben” harcolta ki 104 hektár miskolci külterületi, nagyüzemileg nem hasznosítható parlagföld kiosztását, főleg nagyüzemi dolgozók számára, kiskerti művelés céljából. A kiskerteket kedvezményes áron lehetett megvásárolni vagy bérelni. A jelentkezők által megválasztott intézőbizottság megbeszéléseire rendszeresen meghívtak mezőgazdasági szakelődadókat. Így alakult ki – hónapok-évek folyamán – Miskolc városi külterületein 23 kerttársulás, későbbi nevükön kertszövetkezet. Közben a diósgyőri Táncsics Termelőszövetkezet feloszlott és ennek területeit is átadták a kerületi tanácsok a kiskertmozgalomnak. A kertszövetkezetek olyan gyors előrehaladást és erőhatást fejtettek ki, hogy az újságok már arról cikkeztek: „Lesz-e Miskolc kertszövetkezeti városa?”. Az Unió ÁFÉSZ befogadta a kertszövetkezeteket, adminisztrációs segítséggel, a felvásárláshoz gépjárművekkel támogatta őket, ellentételezéseként részjegyek vásárlását és a kötelező tagságot írta elő. Adorján doktornak persze még több kemény vitája volt a pártállam hatalmi tényezőivel, akik például rögtön meg akarták adóztatni a kistermelőket, mondván, hogy „egy gyümölcsfa kitermeli az adót!” Az építési hatóságokkal a szerszámoskamrák eleinte 12 majd 24 négyzetméteres területnagysága körül folytak a viták, keményen büntetve az engedély nélküli építkezéseket és a házon kívül épített vécéket. „De nem volt mitől félni – mondta Adorján doktor –, a kiskertmozgalom megállíthatatlan lett, országosan elterjedt”, miután a Hazafias Népfront is felkarolta azt. A mozgalom egyik legjelentősebb hatása az volt, hogy megjött a városi lakosok kedve és bizalma a kertműveléshez. A kertbarát mozgalom másik induló ágán a szaktanfolyamot végzett, ezüstkalászos gazdák továbbképzésére szintén az 1960-as években kertészeti szakkörök alakultak, majd fokozatosan kertbarát körök és klubok. A kertbarát mozgalom legalizálódásának fő állomásai az 1963-ban Gyulán megtartott első országos tanácskozás, majd 1970-ben Pomázon megalakult – négy kertbarát kör kezdeményezésére – a Kertbarátok Országos Szövetsége. 1975-ben megtörtént Somogyi Imre rehabilitálása is. Ez már a kertbarát mozgalom országossá válásának, eredményei helyi és országos kiállításokon történt bemutatásának, számos országos rendezvényének és mindenekelőtt néhány bátor ember szívós küzdelmének volt köszönhető. A fóti kertbarát kör az ő nevét vette fel a helyben megrendezett, de országos hatású Somogyi Imre Emlékülésen, amelyen számos jeles szakember, tudós és több agrárpolitikus is részt vett. Györe Pál kötetet is megjelentetett *Somogyi Imre emlékezete* címmel, s levelek, tanulmányok, közlemények tükrében mutatta be munkásságát. A Kertbarátok Országos Szövetsége 1978-ban Somogyi Imre emléklakettet alapított és a Kertészeti Egyetem Központi Kollégiuma is felvette Somogyi Imre nevét, majd a kollégium előtt avatták fel mellszobrát, Somogyi Árpád szobrászművész alkotását. A kertbarát mozgalom országos megerősítésével, nemzetközi népszerűsítésével és Somogyi Imre rehabilitálásával kapcsolatban külön ki kell

1 tudomány és társadalom

emelni Gyuró Ferencnek, a Kertészeti Egyetem professzorának, a Kertbarátok Országos Szövetsége illetve Klubja elnökének a szerepét, aki bátor és szívós fellépéseivel sokban hozzájárult egy nem csupán virtuális, hanem valóságos modern Kert-magyarország építéséhez. A hazai tájakon az 1960-1980-as években kiterjedő kertbarát mozgalom sajátos „magyar modellt” teremtett meg, amely a termelészövetkezetek háztáji gazdaságaiban, az ÁFÉSZ szakcsoportokban és szakszövetkezetekben, továbbá a ház körüli, a hétvégi, a zárt-kertekben, valamint a szőlőskertekben alakult ki. Ez a kiskert-modell roppant életképesnek bizonyult, mind területben, mind a megtermelt árú mennyiségében és minőségében jóval meghaladta a Nyugat-Európában és világszerte is igen népszerű, 200-250 négyzetméteres kiskertek, az ún. „Schreber-kertek” termelési volumenét. A magyar kertbarát mozgalomra egyaránt jellemző a kertészeti áruterelés, valamint a családellátó házikertekben, hétvégi pihenőkertekben, a kertés házak előkertjeiben, a városi többszintű épületek ablak-, terasz- és tetőkertjeiben folytatott, nagy szakmai hozzáértést kívánó és egészségi, esztétikai igényeket is kielégítő kertészkedés. Gyuró Ferenc úgy véli, a 20. század utolsó évtizedeiben „a kertbarát mozgalom még inkább kibontakozott, hiszen maga is részese volt – népünk magántulajdon- és földszeretetének ébren tartásával, az olvasó- és gazdaköri hagyományok tovább éltetésével, a kertkultúra fejlesztésével – a rendszerváltás előkészítésének (...) a kertbarát köröknek jelentős szerepük volt a kézimunka igényes kertészeti termékek gyarapításában, a lakosság jövedelmének kiegészítésében, a családok zöldség- és gyümölcscellátásában, a környezeti kultúra fejlesztésében, de tagjaik művelődésében is. A mozgalom találó jelmondatát az inotai kertbarátok fogalmazták meg: *Kertészkedj, művelődj, barátokoz!* Ezzel a jelszóval a kertbarátok úgy foglalták össze tömören Somogyi Imre eszméit, hogy ezt az akkori politika is kénytelen volt megtűrni. E jelszónak a „szélárnyékában” termeltek, sőt még politizáltak is a maguk módján, megőrizve hitüket és földszeretetüket. A gyakorlatban valósították meg az integrált mezőgazdaság koncepcióját” Gyuró Ferencnek e kétségtelenül tényszerű és optimista kicsengésű helyzetrajza mellé vagy elé oda kell helyoznünk azt, hogy a Kádár-rendszer kiemelten támogatott néhány „minta” állami gazdaságot és termelészövetkezetet, egyoldalúan preferálta a szocialista nagyüzemet, szélsőséges magántulajdon- és kistermelés-ellenes agrárpolitikája később is csak megtűrte a háztáji gazdaságokat. Mindezek eredményeként a magyar mezőgazdaság egésze elvesztette gazdaságpolitikai önállóságát. A programszerű felszámolási folyamatok súlyos következménye lett, hogy a hosszú évszázadokig „nemzetfenntartó magyar parasztság” és hagyományos munkaerőköltsége megszűnt létezni, a teljes népesség néhány százalékára zsugorodott a létszáma is. A kertbarát mozgalom megtűrése egyébként a hivatalos agrárpolitika kényszerű felismerése volt. Ugyanis ha nincs háztáji gazdaság, egyéni érdekeltségre épülő kistermelés, illetve kertgazdálkodás, nincs biztos élelmiszer ellátás sem. Ebben az esetben az ország kiszolgáltatottságának kockázatai még békében is nyilvánvalóak. Mindenesetre az egyoldalú nagyüzem-orientációjú agrárpolitika körülményei között is – hála a Kertészeti Egyetem nemzetközi színvonalú oktatásának és néhány kitűnő mezőgazdasági szakközépiskolának – voltak és vannak kiváló felsőoktatási és kutató szakembereink, európai hírű kertészmérnökeink, agrárközgazdászaink, kertész-technikusaink és szakmunkásaink, akik meggyőződéses hívei és részesei voltak, maradtak és lettek a magyarországi, benne például a duna-tiszaközi, a dunántúli, a szabolcs-szatmári stb. kertgazdálkodásnak.

Az 1989-es politikai fordulat az agrárium területén sem hozta meg azokat a változásokat, amelyeket az ország egész és mezőgazdasági népessége jogosan várt, illetve elvárt. Sőt, az elmúlt két évtizedben a kertbarátokat, a kertészeti árutermelőket, illetve a biokertészeket bizonyos fokokig, az egyéni-családi gazdaságokat pedig általánosan súlyosan érintő folyamatok tovább folytatódtak, csakúgy, mint a nagybirtok-nagyüzem koncentráció nyílt vagy rejtett tendenciája. A rendszerváltó ún. Nemzeti Kerekasztal elmulasztotta a közép és hosszú távú agrárpolitikai stratégia kidolgozását, s egyelőre az agrárszféra Európai Unióba való belépésünkkel kapcsolatos várakozásai sem teljesültek. Ugyanakkor 1990 és 1997 között a kertbarát mozgalom még inkább kibontakozott. A Kertészek és Kertbarátok Országos Szövetségének három tagozata, mintegy 15 ezer taggal, a hagyományos kertbarátokat, az árutermelőket, illetve a biokertészeket fogja össze. Viszont 1990 óta mindössze kb. 220.000 hektárra növekedett a kertgazdaságban hasznosított földterület, ami még mindig elenyésző a megművelhető magyar földterület sok millió hektárához képest. Kopátsy Sándor, a Corvinus Egyetem nyugalmazott professzora érdekes érvekkel és tényekkel támasztja alá a Kert-magyarország időszerűségét. „Közel kétszáz éve a magyar sorskérdéseket irodalmunk nagyjai fogalmazták meg. Csak a legutóbbi évek során döbbsentem rá, hogy Németh László, a magyar falu jövőjét illetően is ilyen vátesz volt. (...) A Kert-magyarország célkitűzését sokkal inkább a népszerűtetéssel, mint a realitás felfedezésével tettem magamévá. (...) Azt a kollektivizálás után tanultam meg, hogy nemcsak a parasztok álma a kert, hanem az egész népé (...), a magyar nép ösztönösen megérezte azt, hogy a kerteké a jövő. (...) Rájöttem arra, hogy a kertekben ugyan sok hasznos dolog megterem, ami jó arra, hogy könnyebben és egészségesebben éljen a nép, de a szocialista ideológia mellett megtűrt, lehetővé tett kiskerteknek a legfontosabb terméke az öröm, a siker, az ember testét és lelkét formáló élet. (...) Az, hogy Németh László az elmaradt, félfedűlis, szegény, közép-európai Magyarországon a 30-as években a minőség forradalmáról beszél, minden hódolatot megérdemel. Ennél is sokkal nagyobb érdem azonban az, hogy a jövőt a kertészkedő Magyarországon látta.” – írja Kopátsy.

Az immár nyolc évtizedes modern Kert-magyarország-mozgalom nemcsak azt bizonyítja egyértelműen, hogy a 20. században gyakran helytelen utakon járt a magyar mezőgazdaság, hanem azt is, hogy ennek a népi írók által kezdeményezett agrárpolitikai eszmének, koncepciónak és gyakorlatnak van és lesz aktuális életképessége, realitása és jövője. Ugyanakkor meggyőző cáfolatát is adja annak az állításnak, hogy a népi íróknak és mozgalomnak nem volt agrárgazdasági programja. Az igaz, hogy a második világháború, Somogyi Imre korai halála és az utána következő „kemény és puha diktatúrás” évtizedek akadályozták egy teljesen kiérlelt, részletesen kimunkált kertes agrárium-elmélet megteremtését, azonban ennek összes fő alapelveit, célkitűzéseit, gyakorlati módszereit máig helytálló érvrendszerrel megfogalmazták. Sőt, az általuk javasolt és sürgetett kertgazdálkodásra való áttérés mintegy megelőlegezte a modern ökológiai szemléletű és alapú biogazdálkodás számos követelményét is. A népi mozgalom Kert-magyarország programjában már egy „ökoszociális piacgazdaság körvonalai” is felsejlenek. A polihisztor bölcsességű Kopátsy Sándor a magyar politikai elit immár évszázados Kert-magyarország-fóbiájának egyik lehetséges magyarázatát adja meg akarva-akaratlanul, amikor a következőket vallja: „Eddig még csak a kertészkedés gazdasági, anyagi oldalával foglalkoztam. Ma már látom, hogy ennél is fontosabb a kertek polgárosodást fellen-

dítő hatása.” A kertészkedő vagyonos gazda, „parasztpolgár” ugyanis önálló, öntudatos, művelődő szabad embernek tudja magát, és igazi demokráciában akar élni: vagyonos és demokrata, szabad „kertészpolgár”-ként.

Irodalom

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján I., Két közgazdasági vita (szerk.: Hegedűs B. András – Rainer M. János), Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989

Adorján Imre: Gondolatok egy kertbarát évforduló kapcsán (www.utikonyv.hu/0-release-2/documentum.php?id=733)

Bíró Zoltán: Saját út, Eötvös Kiadó, Budapest, 1988

Für Lajos: Kertes tanyák a futóhomokon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983

Gyuró Ferenc: Kertmagyarország történelmi előzményei és jövője = Népi Krónika, 2000. 1. szám

Kopátsy Sándor: T.E.T.T. – A minőség társadalma, Növekedéskutató Intézet, Budapest, 2000

Nagy Imre: Egy évtized – Válogatott beszédek és írások, I-II. kötet, Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1954

Németh László: A minőség forradalma, Magyar Élet kiadása, Budapest, 1948

Németh László: Sorskérdések, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989

Somogyi Imre: Kert-magyarország felé, Hét Krajcár Kiadó – Püski Kiadó, Budapest, 1997 (Utószó: Gyuró Ferenc)

Veres Péter: Paraszti jövőendő, Budapest, 1948

Surányi Dezső

Szilva a Kárpát-medencében és Zemplénben

A szilva ötezer éves kultúrnövényünk. Különböző botanikai fajok együttese, amelyek talán a Közel-és Közép-Keleten domesztikálódtak. A kökényszilva már a neolitikus időktől ismert, a kőmagja már korábbi leletekben is előfordul. A feltehetően hagyásfákról származó gyűjtött gyümölcs kőmagjait megtalálták a legtöbb lelőhelyen, jobbára szénült állapotban. A bronzkorból, svájci cölöptelemek hulladékgödreiből, több kökényszilva-kőmag is előkerült. Hazánk szilva leletanyaga kronológiailag hézagos, valószínűleg elsősorban azért, mert tüzeltek vele. A lengyeli szilvamag a legkorábbi, Deininger Imre beszercei szilvaszerűnek találta, és feltételezte, hogy a kökényszilvát ősidőktől természetették. A tripoljei kultúrához tartozó Novij Ruszestiben szintén találtak elszenesedett szilva kőmagvakat, ezek kökényszilvának bizonyultak.

Számos történelmi népnek volt szerepe a szilva termesztésében: hettiták, órmények, görögök, rómaiak, utóbbiak ismerték az oltást is. Erre lehet következtetni Vergilius *Georgicájának* egyik részletéből: „*Végre kökényt, amelyet szilvával megnemesített...*” A rómaiaknak kiemelkedő szerepe volt a szilva nemesítésében és termesztésében. A közel-keleti és a kisázsiai hódítások révén a római fennhatóság egyre keletebbre terjedt, magában foglalta szinte az akkor ismert egész világot. Ebből a katonapolitikai törekvésekből a mezőgazdaság sok hasznot húzott. Tác-Gorsium kelta, majd római település II. századi hamurétegéből egy szilva kőmag került elő. Elég gyakori a sírokban, ugyanis a sírba helyezett (aszalványok? friss szilva?) gyümölcsökkel a holtakat szerették volna táplálni a túlvilágon, illetve a termékenységet biztosítva (a szilvában „varázserő” volt). A Keszthely-mosóházi sírkamra mészhabarczában a szilva kőmag lenyomat, de a IV. századi balatonberényi sír háziszilvája a csontok mellett nem lehet a véletlen műve. Egyes kutatók ezt a beszercei szilva őséneket, római kori alakjának tekintették. A késő római korban különleges villagazdaságokat létesítettek a telepések a mai Dunántúl területén, így Aquincumban is. A birodalom azonban a III. században meggyengült, ezért az itt lakók autarchiális gazdálkodásra kényszerültek. A kertekben termelték meg a szükségletüket, a gyümölcsfákból lugasokat létesítettek. E fölé vörös ponyvát feszítettek (madarak elriasztása?); ezt a római freskók bizonyítják. Nem túlzás a megállapítás: a római kor növénytermesztési (és introdukciós) jelentősége az újvilági felfedezések utáni évszázadokkal vetekszik.

Hazánkban azonban csak a középkor legelejétől beszélhetünk a mai értelemben vett rendszeres gyümölcs-termesztésről. Földesúri birtokokon, világi és kolostorkertekben bíbelődtek a gyümölcsfajokkal. Középkori leletanyagunk szilvából mégis elég szegényes, eddig csak Hollókő, Kereki-Fehérvő vára, s a budai Vár lakóházainál találtak szilva magvakat, illetve újabban Somogyváron. A Frank Birodalomra vonatkozó adat részben a Dunán-

1 tudomány és társadalom

túlra is értendő: Nagy Károly 795-ben kiadott *Capitulare de villis*ében említett pruni diversi generis, azaz különféle szilvák: kerti kökényszilva, nagy ringló és kökény. Hazánkban a 14. századtól kezdve határozottan megkülönböztetik az oklevelek. Könnyen elvadulnak kultúralakjai, ezért Szikszai Fabricius Balázs szójegyzékében már vadszilva néven említi a szubszpontán szilvákat. Ez idő tájt csupa edzett, magról is szaporítható vagy sarjadó szilvafajtát termesztettek; e fajták a múlt századig megmaradtak a népi termesztésben. Ennek legjobb példái a Szamoshát, Borsod és Zemplén és a Duna déli árterülete. A szilvát a 16. századtól kezdődően már királyi birtokokon, földesúri gyümölcsösökben, sőt jobbágytelkeken is termesztették, a következő fajtákkal: vadszilva (kökényszilva), sárga szilva (sárszilva, dobzó szilva), besztercei, nemes magyar, duránci, vörös szilva, katalán, fehér és fekete lószemű. 1573-ban Habsburg Miksa császár levélben kért Verancsics Antal esztergomi érsektől felcímkezett oltóágakat. Evlia Cselebi magyarországi útja során (1660-1664) finom és különleges szilvákat kóstolt. Feltűnő azonban, hogy a különleges szilvafélék mind a Délvidéken teremtek. Temesvárott és Brassóban bőséges a szilva- és kökénytermés, a gyümölcsük finom; Szerszikben (Krassó-Szörény) pedig szilva nagyságú kökényt termesztene. Sok szilvát takarítottak be a nyitrai és szigetvári kertekből is. A 17. században ismerték a szilvabetegségeket is: varasodás, mézgásodás, hirtelen hervadás, gyümölcshullás és hangyajárás (esetleg más rovarkártevő lárvája?).

A dobzó, cseresznyeszilva- és a kökényszilva-fajták, valamint a kökény felhasználása sokrétű volt. I. Apafi Mihály fejedelemnek az uradalmi 33 köből (kb. 40 mázsa!) kökényaszalványt voltak kötelesek beszolgáltatni. Különleges értékűnek minősült ekkor a besztercei szilva, jóval becsesebb volt a kökénynél. Frissen, feldolgozva, aszalva, kifőzve egyaránt kedvelt gyümölcs lett a 16. században. A besztercei szilva első okleveles előfordulása 1552-re datálható, később egyre gyakrabban említik. Valószínű, hogy a Szíriából érkezett fajta balkáni közvetítéssel jutott először a Szerémségbe, majd Erdélyben és Észak-Magyarországon (Felvidék, Borsod, Tiszahát) is meghonosodott. A besztercei szilva termesztési problémájával hosszú ideig alig foglalkoztak. Közel 300 év alatt fokozatosan leromlott, a gyümölcs elaprósodott, hajlamos lett a termésingadozásra. Úgy tűnik, a minimális igények (aszalvány) nem ösztönözték a nemesítői munkát, ez is szerepet játszhatott fokozatos elértéktelenedésében. A hazai fajták hibái a 18. században erőteljes fajtabehozatalt indítottak el, a választék jelentősen bővült, a besztercei szilva szelekciós munkája is megindult.

A 19. század második felében az ősi szilvatermesztésnek különös konzerválódása figyelhető meg a vidéki nép körében. Ennek a legfőbb központja a Szamoshát, a Duna déli vidéke, a Szerémség, a Dráva ártere és Erdély lett. A trianoni béke nyomán a szilva területének nagy részét ugyan „leválasztották” az anyaországról, csak Szamoshát, a Duna déli vidéke és a Dráva völgye maradt meg.

Hazánkban a nagy történelmi változások (kiegyezés, Trianon, tagosítás) irányt szabtak a szilva nagyüzemi termesztésének irányára és jellegére tekintetében, majd 1990 után ismét változott a helyzet (privatizáció és szétaprózódás). Szilvatermesztő területeink nagy része az utódállamokhoz került, ami kényszerhelyzetet teremtett, gyors intézkedéseket követelt.

A történelmi Magyarországon 1895-ben 31,7 millió szilvafa volt, ez 1935-re 9,7 millióra csökkent, de az 1959-ben végzett állomány-összeírás szerint ismét alaposan megemelkedett: 30,9 millióra. A szilvafák száma ekkor megközelítette az egykori történelmi határo-

kon belüli állomány nagyságát, a 2. évezred fordulóján azonban, az 1959. évihez képest ismét legalább 10 millióval csökkent. Szilvafaállományunk szerkezeti (fajta, életkor, alany és művelésmód) változásai valójában óriási erőfeszítéseket kívántak a termelőktől. Az I. világháború után gyümölcshiány lépett fel az országban, importra szorultunk, de az átmeneti nehézségek öt év alatt szinte teljesen megszűntek. A szilva részesedése 50%-ról 29,8%-ra esett vissza, megnőtt a ringlók aránya, vagyis nagyobb lett a fajtaválaszték. Különösen Szabolcs-Szatmárban és Zalában, valamint Borsodban lendült fel a szilva-termesztés az elmúlt fél évszázadban, a hajdani „erdei” szilvagyümölcs bekerült a házi kertekbe, sőt új szilváskerteket kezdtek telepíteni. A nagyüzemi szilvatermesztés igényei és feltételei a II. világháború előtt mégsem formálódtak ki, mert az 1940-es évek háborús előkészületei rontották ennek gazdasági lehetőségeit és igényét. 1945 után hazánk társadalmi-gazdasági körülményei megváltoztak, a politikai törekvések ekkor már elősegítették a nagyüzemi szilvatermesztés kibontakozását. Az éves össztermés 1961-1963 között 300 ezer tonna körül tetőzött, majd a hanyatlás időszakába kezdődött el, amit a beszercei és olasz kék fajták leromlása indított el. Némi lendületet a 1980-as években a Stanley, majd – kisebb mértékben – az 1990-es évek közepén a Čačanska leptotica telepítése hozott, de a visszaesés, ökológiai, gazdasági és növény-egészségügyi okok miatt nem enyhült. Magas hivatalokban leírták a népi termesztést, közben pedig veszni látszanak a régi fajtáink és értékes tájfajtáink egyaránt.

Miként a kertészet többi ágazata, a gyümölcsstermesztés is szükségszerűen igényelte a termesztés tudományos megalapozását. A kutatómunka a Kárpát-medencében régi keletű, mondhatnánk egykorú magával a termesztéssel. Írásos dokumentáció azonban érthetően kevés maradt fenn a régi idők szilvafajtáiról. A 19. században a faiskolák nagyszámú gyümölcsfajta, köztük szilvafajtákat is behoztak külföldről, a fajtagyűjtemények létesítése és értékelése azonban nem mindig üzleti szempontokra épült. Voltak, akiket a közösség érdekeinek szolgálata indított ilyen irányú tevékenységre. Az 1930-as évekre esik az Országos Pomológiai Bizottság és a Magyar Faiskolai Szövetség, majd az ebből alakult Országos Gyümölcsfa Törzskönyvező Bizottság működésének fénykora. A Kertészeti Kutató Intézet megszervezése után megindult a szilvafajta felkutatás is, törzsfajta-kijelölésekkel, begyűjtésekkel, majd a fajtagyűjtemények létesítésével. A beszercei szilva minőségének javítására 1958-1964 között országos szilvaversenyt szerveztek. A ceglédi és érdi génbank fajtagyűjtemény ma még fontos szerepet tölt be. A kutatások nagy haszna volt, hogy módszeresen sikerült bejárni az országot, amely taxonómiai, pomológiai és táplálkozási sajtóságok, sőt néprajzi vonatkozású ismeretek megszerzését jelentette.

A szilvatermelés jelentős értéket teremt, még ha jelenleg komoly válságba is került. Nemzetgazdasági hatása vitathatatlan, a tradicionális népies és háztáji termesztése pedig egyes régiókban még mindig az életmódot érintő és foglalkoztatási, vagyis társadalmi tényező. A megfelelő érettségi állapotban szedett szilva piaci árucikként a szállítást általában jól bírja, így termőhelyétől távolabbi vidékekre is elég könnyen eljuttatható. Jobb fajtaszerkezettel a friss gyümölcs-exportunk ismét növelhető lenne, ugyanis mára csak töredéke a 20-30 évvel korábbinak (2007-ben az országos termés csupán 50 ezer tonna körül volt!). A friss szilvagyümölcs, bár elég romlékony (főleg a legtöbb ringlófajta), hűtőházban, kedvező feltételek mellett bizonyos európai fajták (is!), különösen a késői érésűek akár 4-8 hétig tárolhatók. A folyamatos gyümölcshellátásban tehát a szil-

1 tudomány és társadalom

vának is fontos a szerepe, friss gyümölcsként és feldolgozott termékeinek ára még mindig megfizethető(bb) a kisebb jövedelmű társadalmi rétegek számára is, mint bizonyos „primőr” gyümölcsöké. Az európai szilvák friss fogyasztási idenye mintegy négy hónap, közülük az augusztus (58%) részesedik legnagyobb mértékben az éves hazai szilva-termésből, viszont a salicina szilvák inkább a késő őszi, téli és kora tavaszi időszakban kerülnek piacra, mint import termékek.

A két legjelentősebb öko-geográfiai csoport fajtái – többek között – felhasználásukban is különböznek. Az európai szilvákat frissen vagy tartósítva csaknem minden nap megtaláljuk asztalunkon befőtt, íz, dzsem, aszalvány, párlat, sült vagy főtt tészták tölteléke stb. formájában. Fogyasztási idejük ily módon megnő. A jól beérett szilva főzéssel, cukor hozzáadása nélkül is besűríthető és kiváló lekvár készíthető belőle; erre különösen a házi-és kökényszilva, a datolya- és mirabella-jellegű fajták alkalmasak. A szilva mindenképpen változatosabbá teszi a fogyasztási kultúránkat és általa egészségesebb táplálkozást teremthetünk, a rostos anyagok fokozott bevitele révén. De a szilva ma még mindig a vidéki lakosság fogyasztásában játszik nagyobb szerepet.

A statisztikai adatok szerint a szilvát hazánk egész területén termesztik, bár régebben a szegénység demográfiai jelzőszámaként használták, ma már „nem illik” így használni. Az egészségmegőrző programban betöltött szerepe azonban vitathatatlan. A borsodi, szatmári, alföldi vagy zalai szilvalekvár és mindenféle más termékek egy része gyógyszernek számít (emésztés elősegítése, vastagbél tumoros elváltozásait csökkentő hatásuk van!). A szilva ökológiai igényei és a termesztési feltételei nem indokolnák a mostani helyzetet, mert még mindig sikeresen lehetne szilvát termesztetni a Kárpát-medencében, ha nem üzemi, akkor házi kerti méreteken. Vannak fagyérzékenyebb fajták is, de a szigorú telek nálunk a legtöbb fajtát nem károsítják. Megfelelő termőhelyen és helyesen termesztve, biztos bevételt adhat a szilva. Nem véletlen, hogy régen az anyagi biztonság szimbóluma is volt a (hét) szilvafa birtoklása, különösen a Tiszahát és Erdély kismeszei, parasztgazdái körében. Hasonlóan vélekedtek a borsodi, szatmári „végeken” élőkről a falukutatók, sőt Móricz Zsigmond is. Most azonban más a helyzet, mint 50 vagy 100 éve volt, mert nem az a kérdés, hogy megvan-e még a hét szilvafa, amiről oly megkapó verset írt Ady Endre is, hanem hogy a szilva maradjon vagy ne maradjon. Akár olyan áron is, hogy a Kárpát-medencében keletkezett tájfajták végre *hungaricum*nak minősüljenek. Jelen írásunk erre is igyekszik a figyelmet felhívni.

Joggal merül fel a kérdés: ha ilyen nagy hagyományai vannak a népi termesztésének és a gyümölcs hasznosításának a Zemplén-hegységben, a Bodroghözben és a Szamosháton, hogyan él ma a szilva az itteniek körében?

Lekvár. Az érett, augusztusi és szeptemberi érésű fajtákat használják erre, legtöbbször akkor készítik elő a gyümölcsöt főzésre, amikor a héja „húzódik”, vagyis elválik a hústól. Szinte kizárólag magvaváló szilvát használnak. Ebben a Szamoshát kivételes régió, ott ugyanis a félig magvaváló nemtudom szilva adja a nyersanyagot a főzéshez. A Bodrogh vidékén és a hegyvidéki területeken régen a szilvát füstön be is fonnyasztották, és csak azután kezdték rőzsével, kukoricaszárral vagy töve csutkával főzni a lekvárt. Mindig rézüstöt használtak, ma a zománcos edény a főzőüst, ez alá szokás ételecetet önteni, a leégés és leozmálás csökkentése céljából. A főzés folytonos kavarást igényel, vagyis a tüzelő személy általában különállóan teszi a dolgát. De az ő dolga – módjával – a pálin-

ka öntögetése is. Az adatközlőim szerint egy nagy üstnyi lekvárt 5-6 óráig is főznek, ha rosszabb a nyersanyag, plusz egy órával lehet számolni. Ma már nem szokás, de a népi kultúra iránti érdeklődés és tisztelet okán szilkébe tárolják a lekvárt, s domborúra púpozva kemencében beszárítják. A félig kész lekvárból szoktak levenni, mert a főzési szezon táján és nem sokkal utána, a hagyományos háztartások sok szilvát használtak töltelékbe. A tavalyi lekvár pedig elmegy a gombócba, palacsintába, derelyébe és barátfülébe is. Nagyobb családoknál kb. két üstnyi (120 l) lekvár is készült.

Szilvasajt. Főzése annyiban tért el a lekvárétól, hogy sűrűbbre hagyták, általában formába (özgerinc) öltve hagyták kihűlni. Nemritkán dióbelet szurkáltak bele, majd a tél folyamán a sajt annyira ki tudott száradni, hogy édes cseppeket választott ki. Szeletelve hasonlóképpen fogyasztották, mint a püspökkenyeret.

„Aszú” szilva. A szilvatermés aszalása ugyanolyan ünnepélyes kezdetű elfoglaltság volt a családok számára, mint a szüret. A beteg (moniliás, vírusos) vagy „léfolyós” szilvát gondosan kiválogatták, akárcsak a félig érett gyümölcsöket. A szilvát nyár végétől (a fajta érési idejétől függően) kezdték aszalni. A régióban sem a klíma, sem a rendelkezésre álló fajták nem teszik lehetővé a napon aszalást. Üstházra helyezett alkalmatlanság, kemence vagy a hagyományos pékkemence és meleg adta a szükséges hőenergiát a felesleges víz elpárologtatásához. A viaszos és vastag héjú fajták nehezebben aszalhatók, mint a nem-viaszos és vékony héjúak. A hővesztéséget a nyílt égés után (parázson) a kéménybe helyezett sublerrel gátolták. Egy szokásos méretű aszalóba 36 kas fért el. A viaszos szilvák felülete pókhálóssá lesz, de a népi gyakorlatban csak a legritkább esetekben permetezték le cukros lével. Szinte kizárólag keményfával tüzeltek. Kb. 6-8 kg friss gyümölcsből kaptak egy-másfél kg aszalványt. Egykor a fonóban is fogyasztották (nyáladzó), de aszaléklevest is főztek belőle. Újabban a kimagozott aszalványt töltött húsokba, szárnyas mellhúsokba, combokba, sőt vadhúsból készült kolbászba, szalámiba is beletűzik.

Befőtt és friss kompót. A területbejárások során azt tapasztaltuk, hogy csak a legjobb csemegeszilvákából készítettek befőttet. Sajnos, azok a nagymamák lassan már kihalnak, akik a családi hierarchiában ezt feladatként vállalták. Gazdaságosan tudták eltenni a besztercei szilva-jellegű (tehát nem túl nagy méretű) gyümölcsöt, félliteres vagy ritkábban más méretű üvegekbe. A celofánt mindig pergamennel is lefedték. Az üvegben a felső gyümölcsökre szalicilt hintettek, amit a felhasználáskor levettek. Gyakoribbnak számított a friss, főleg vegyes kompótok készítése, leginkább ünnepi ebédekhez. A kompótot kihűlve, húsételek mellé és rizskörethez szívesen fogyasztották.

Pálinka. A hibás, hullott (de beérett) és másra fel nem használt szilvát is megbecsülték azzal, hogy fadézsába, félfenekű hordókba összegyűjtötték. Érés idején még nem hűl le annyira az idő, hogy melegítéssel kelljen az erjedést siettetni. A hagyományos paraszti életszemlélet semmilyen formában sem fogadta el a pocskolást. Amikor a cefre kierjedt, a szilárd részek felgyűltek, s a hordó teljes tartalma lezárható lett. A Bodroghközben általánosnak számított a letapasztás, amely megakadályozta a szesztartalom egy részének elillanását. A szeszfőzések úgy számoltak, ha „hozott anyagból” dolgoztak, hogy 10 mázsa cefréhez 5 mázsa tűzifa szükséges. Nem volt szokás a zugfőzés, mert a régi porták lakói nagyon szerették a finomra főzött és tiszta pálinkát. Disznótorok, családi ünnepek, benne a halotti torok fontos része volt a szilva vagy más vegyes pálinka.

Faanyaga és magja. A szilvának mind a fája, mind a magja tekintetében magas a kalóriaértéke. Alkalmas tüzelőnek a kőmagja is, de csak nyitott helyen; kemencében sosem tüzeltek vele. A faanyagának szép a rajzolatossága és a színe, különleges faragványok, egyedi bútorok készítéséhez az elmúlt két évtizedben sajnos nagyon sok évszázados szilvafát vágtak ki.

Irodalomjegyzék a szerző fenti témájú műveiről

- Faust, M. – Surányi, D. 1999. *Origin and dissemination of plums.* Hort. Rev. New York
- Surányi D. 1976. *A nagyüzemi gyümölcsösök előhírnökei – Duna menti ártéri gyümölcsös kertek.* Kertészet és Szőlészet 25 (51-52): 5.
- Surányi D. 1982. *A szenvedelmes kertész rácsudálkozásai.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Surányi D. 1985. *Kerti növények regénye.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Surányi D. 1990. *Az alföldi szőlők és szórványgyümölcsösök pomológiai értékei.* Kertgazdaság 22 (6): 45-63.
- Surányi, D. 2001. *The Carpathian Basin: Cradle of fruit cultivars – Endemic fruit cultivars in Hungary.* Hung. Agric. Res. 10 (3): 4-12.
- Surányi D. 2002. *Gyümölcsöző sokféleség. Biodiverzitás a gyümölcsstermesztésben.* Akcident, Cegléd.
- Surányi D. 2003. *A gyümölcsfák rendellenes virágzásáról a Kárpát-medencében (Példák az elmúlt évezredből).* III. Kárpát-med. Biol. Szimp. Összefogl. p. 79-92.
- Surányi, D. 2004. *Native plums of Hungary and traditional utilization of the plum and prune fruits.* Grønn kunnskap 8 (112A): 86-88.
- Surányi D. 2006a. *„Erdélyország” gyümölcsészete Orbán Balázs művei alapján.* V. Alf. Tud. Tájgazd. Napok p. 66-70.
- Surányi, D. 2006b. *Hungaricum plums: Hungary, the birthplane of plum varieties.* Hung. Agric. Res. 15 (2): 7-16.
- Surányi D. 2006c. (szerk.) *Szilva.* Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Surányi D. 2007a. *A szilvatermesztés története. Az Alföld vonzásában (szerk.: Újváry Z.) Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék – Pest megyei Múz. Ig., Debrecen–Nagykőrös.* p. 241-260.
- Surányi D. 2007b. *A 140 éves kunágotai Bereczki-féle fajtagyűjtemények. Agrártörténeti Szemle (sajtó alatt).*
- Surányi D. 2008a. *Szilvatermesztés. Fellendülés hagyományokból és újdonságokból.* Kertészet és Szőlészet 57 (23): 12-15.
- Surányi D. 2008b. *„Hét szilvafa árnyékában” – avagy gondolatok a magyar szilvatermesztésről.* in: Gonda I. (szerk.) *Magyar szilvatermesztés – stagnálás vagy előrelépés? Farmerexpo – Debreceni Egyetem, Debrecen.* p. 12-29.
- Surányi D. – Bellon T. 2000. *Gyümölcs kultúra a Tisza völgyében.* Acta Biologica Debrecina 11 (1): 303.
- Tóth E. – Surányi D. 1980. *Szilva.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Balázs Ildikó

A Csaba-mítosz Wass Albert regényeiben

Csaba királyfi mondájával több ízben találkozunk a Wass-életműben. Először a *Transsylvania felé* (1937) című elbeszélésben, másodszer pedig a *Csaba* (1940) című regényben foglalkozik epizódszerűen a mondával. A Csaba-mítoszban később meglátta az önálló regény lehetőségét, így készült el a *Vérben és viharban* című kisregény (1943). Tanulmányunkban a *Csaba* című regény vizsgálatát végeztük el.¹

Az 1940-es év bővelkedik Wass-művekben: ekkor jelenik meg a *Csaba*, a *Jönnek!* és a *Mire a fák megnőnek*. Feltételezhető, hogy a *Csaba* már korábban készen volt kéziratban, csak a megjelentetése késlekedett a kedvezőtlen kultúrpolitikai, történelmi viszonyok miatt. A keletkezés idejéről Zimándi Pius így vélekedik: „a regény jóval Kelet visszatérése előtt íródott”.² Latrán Ibolya szerint a „Csaba a bécsi döntés utáni hazafias lelkesedéstől fűtött időszakban jelent meg, ebből a szemszögből bizonyos dolgok átlényegülnek. A főhős Fileki Ferkó egy akkor már ‘elmúlt, letűnt’ kor eszményített hőségévé válik, aki a kisebbségi sorsban egy falu közösségének ‘lángoszlopa’ lett, ahogy a szerző asszociál Móricz Matolcsy Miklósára”.³ A regény megjelenésekor valóban kissé túlhaladott a téma, ez is utalhat arra, hogy a mű az 1940-es impériumváltás előtt íródott. Az 1940-es év folyamán háromszor jelent meg: kétszer kiadta a Révai Kiadó és egyszer az Erdélyi Szépművészeti Céh, amely egy évvel később újra piacra dobta. 1944-ben a Révai megismételte a kiadást. Ezt követően már csak 1981-ben jelent meg Amerikában az eredeti Révai-kiadás hasonmásaként. 2000-ben mind a Mentor Kiadó, mind a Kráter Műhely Egyesület megjelentette.

A regényről szóló közel harminc ismertetés⁴ javarésze 1940-1944 között látott napvilágot. Közte két német nyelvű recenzió is: az egyik -y szignóval a *Pester Lloyd*-ban⁵, a másik az *Ungarische Jahrbücher*⁶ hasábjain. A legkorábbi recenziók 1940 októberében jelentek meg. Ezért helytelen az a megállapítás, miszerint a *Csaba* hozzájárult volna a Baumgarten-díj elnyeréséhez. Ezt a díjat ugyanis 1940 januárjában osztották ki, az eseményről szóló sajtótudósítás 1940. január 19-én jelent meg a *Magyar Nemzet*-ben⁷, illetve olvashatunk róla Téglás János a Baumgarten-alapítványról szóló könyvében.⁸

Recepciótörténet

A korabeli kritika sokat foglalkozott a regénnyel, akárcsak a *Farkasveremmel*, így óhatatlanul sor került a két regény összehasonlítására. A méltatások mellett többször megfogalmazódik, hogy a *Csaba* a *Farkasverem*-hez képest visszaesés. Balogh László úgy véli, hogy „az elmúlt kisebbségi életformát túl egyszerűen mutatja be az író, széppé idealizálja, röviden úgy summáz, hogy ‘Nem a valóságot adja...’”⁹ Más kritikusok szerint a *Csaba*

fejlődés az írói életpálya folyamán. Az *Életben* név nélkül megjelent recenzió szerint „új regénye fölülmúlja mindazt a várakozást, amely Wass Albertet eddigi írói pályáján kísérte. Csaba jelkép: az embernek soha nem szabad elcsüggednie, a romokon is építeni kell. Hőse Erdély, a leigázott erdélyi magyarság”.¹⁰ Borbély László hasonlóan vélekedik: „Egy nép tragikus, nagyszerű küzdelmének regénye ez a mű, szélesen hömpölygő, robbanó erejű írás. Az erdélyi prózának azt a nemes, bátor vonalát követi, amely egyszerre követel nagy mesterségtudást és mély felelősségérzést. Az elmúlt huszonnégy erdélyi évnek izgalmas éposza”.¹¹

„Jellegzetesen erdélyi regény, nemcsak színtere és történeti anyaga teszi azzá, hanem leginkább gondolkodásmódja, érzülete, az erdélyi életről való felfogása, erdélyi-emberi álláspontja. Megfigyelései tiszták, érzülete türelmesen, erdélyien emberies”¹² – olvasható a *Magyar Nemzetben*. „A mezőség avatott lelkű írója”-ról beszél Zimándi Pius: „Ugyanaz neki ez a kedves vidék, mint Petőfinek az Alföld, Juhász Gyulának a szegedi táj”.¹³ Pogány Ö. Gábor szerint „sok-sok fiatalember vállalta, kisebbségi Csabaként, a nemzetmentés elszánt, kitaró, munkás hivatását, mely a történelemnek ebben a változatában nem volt kacagányos, tejtutas parádé, csupán szürke, mindennapos, önfenntartó küzdelem a létért.”¹⁴ Kolos Endre szociografikus elemzésében a következők olvashatók: „... a Mezőség református parasztságának sorvadó világát vetíti elénk. [...] Pusztuló világot, haldokló magyar életet lát maga körül Fileki Ferkó is. [...] hit, bizalom és tevékeny akarat száll szívébe, a megalázott kisebbségi ember annál dacosabban szegzi homlokát a rája kimondott pusztulásnak. Visszanyert életösztone átszáll a környező falvak népére, egymásra találnak igazságuk keresésében s az összetartásban. Feltámadt erejük szimbólumot nyer a hatóságtól bezárt felekezeti magyar iskola újjáépítésében”¹⁵. Zimándi Pius szerint a *Csaba* a tolerancia jegyében íródott: „a hídépítők sorába lép: hirdeti a jóindulatot és belátást a különböző nyelvű emberek között, még az elnyomókkal szemben is. [...] A gyűlöletet, elfogultságot messze maga mögött hagyja”.¹⁶

Számos irodalmi mű (Nyirő József: *Emberek a havason*, *Néma küzdelem*, Makkai Sándor: *Holttenger*, Wass Albert: *Farkasverem*, Bözödi György: *Székely bánja*, Szabó Dezső: *Az elsodort falu*, Bánffy Miklós: *Erdélyi történet*), szociográfiai tanulmány, kortörténeti munka (Tokaji László: *Eladó ország*, Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet: V. kötet*¹⁷) foglalkozik a két világháború közötti huszonnégy éves kisebbségi léttel, az azt előkészítő idősakkal. Kiváló tára ezeknek a műveknek Medvigy Endre Nyirő József *Néma küzdelem* című művéhez írt *Utószava*¹⁸, amelyben a következőket olvashatjuk: „A kiegyezési kor magyarjainak birtokai Erdélyben egymás után kerültek dobra. [...] A román középosztály ekkor alakult meg, [...] független középbirtokosok vezetik a népet, akik az ősi magyar arisztokrácia birtokait veszik meg a román bankok pénzein. Csak az 1913-at megelőző öt évben 44000 hold szántó és 20000 hold erdő kerül román kézre Erdélyben, az 1872-ben alakult nagyszabenyi Albina ekkor már hatmillió korona tőkével bír, és földvásárlásainál erélyesen törekszik a középbirtokos és kisbirtokos parasztsztyá kialakítására. ...a háború kitöréséig a magyarság elleni küzdelemben 156 román pénzintézet vesz részt 54 millió tőkével...”.

Lovass Gyula szerint a *Csaba*-jelkép „nagyságához nem nő elég nagyra Fileki Ferkó alakja, cselekedeteit nem emeli magasba, nem teszi heroikus jelentőségűvé sem a regény meséje, sem a stílus ereje. Impresszionisztikus hangulatképek sorozata a regény, amelyből tájak és mellékalakok úgy hullanak ki, mint őszi levelek a fák lombzatából.

A mellékszereplők és mellékesemények, bármennyi finomsággal rajzolja is meg Wass egyik-másik alakját, valahogy nincsenek eléggé szoros kapcsolatban a regény lényegével...¹⁹ Szabó Richárd ugyancsak a regény impresszionisztikus vonalát emeli ki: „Egy-egy kép néha meglepően reális - Kolozsvár s a Mezőség rajta, magyarok és oláhok éles fényben meglátott profiljai -, de a regény első felében nem mozgatja őket a cselekmény egységbe fűző ereje, állóképek maradnak Ferkó élményei, benyomásai. Köztük valami különös muzsikáló fluidum van: Ferkó tűnődéseinek és hangulatainak lírája.”²⁰

A regény politikumtól átszőtt, történelmi igénnyel íródott híradás. Irodalmi szempontból Kádár Erzsébet értékeli: „... végig nem lobban fel váratlan fordulat. Sehol egy szó, egy indulat, amely lángba borítaná ezt a gonddal ácsolt vázat. Az élet, melyet Wass Albert a Csabában ábrázol a valóságnál átlátszóbb, szegényebb; megtépett fa, amelyről lemetszették a kisebb ágakat is, hogy rajza egyszerűbb, érthetőbb legyen. Az író a gyerekkönyvek könnyen olvasható illusztrációinak szűk szókincsével beszél. [...] regénye túlnyeresett, klorofilszegény. [...] A makacs, vakmerő fiatalság hiányzik a Csabából. Wass Albert betegszoba világitást teremtett, hangját halkra fogta, a fényeket tompította. Fátyolos hangulataival olyan az egész írás, mint egy regény háttere, melyből észrevétlenül kísértelt a hős.” Véleménye szerint „ezzel a regénnyel nem jutott előbbre Wass Albert. A Csaba önkéntes visszahúzódás: a veretlen erő fáradt kitérése erősebb próbák elől”. Az elmarasztalás mellett egy másik kortárs erdélyi íróval egy vonalba helyezi a szerzőt: „Tamási Áron hangja mellett ma a legbiztosabb üzenet Erdélyből.”²¹

Írói fejlődést mutat az összefogottabb szerkesztés: a regény nem hull epizódokra. A Csaba e szempontból a *Farkasverem*hez képest összefogottabb. Nem épülnek önálló karcolatokká az egyes figurák rajzai, talán csak Reich bácsi bemutatása emelkedik ki önálló novellaként a regényből. Nem válik viszont a mű javára az a patetikusság, amely ellenpontot képez a *Farkasverem* lesújtó hangulatával. A regény végén szervesen oda ragasztott rövid felhívás („Magyar Testvérem Erdély szomorú földjén!”) nem illeszkedik a műfajhoz. Kristóf György szerint a regényhez csatolt utószó „nyilván a hazatérés után íródott”.²²

Bár ez a regény is a két világháború között vegetáló magyar élet krónikája – akár a *Farkasverem* –, mégsem a fájdalom és rezignáció határozza meg e mű alaphangját, inkább a remény, a kitartás, a helytállás. Fileki Ferkó élete példa arra, hogy csak kivételes tehetségtű emberek képesek fennmaradni, és közösségük érdekében, annak védelmében tevékenykedni. A regénybe beépített Csaba-mitosz ezt az emberfeletti heroizmust sugallja. „S így indul el a Csaba-álom valóság-úttját keresve, míg el nem jut a lábát keményen megvető, helytálló s köz iránti kötelességét teljesítő, kisebbségi magyarhoz”²³ – olvasható a vajdasági *Kalangyában* Szirmai Károlytól. Két meghatározó szimbólum szervezi a regényt – írja Szücsné Harkó Enikő: Saint-Exuperyhez hasonlóan a gyermekeknek példát nyújtó lámpagyújtó és a Csaba-mitosz. Szücsné Harkó szerint a Csaba a „hitadás regénye”, „e korban az egyedüli túlélési lehetőség csupán a szívós helytállás”.²⁴

A Csaba-monda

A cselekmény a trianoni békeszerződés (1920. június 4.) következtében elcsatolt Erdélyben, pontosabban három mezősi faluban zajlik. A reménytelen történelmi konstellációban a Csaba-mitosz²⁵ regényszervező motívummá nő. „A történetírás hol elvette, hol

viszaadta a hunokat a székelynek” – írja Cs. Szabó László *Erdély* című esszéjében.²⁶ A székelység eredetével, hős vitézükkel, Csabával foglalkozó történetről számos tanulmány született. A hunokról többek közt hírt ad Grexa Gyula²⁷ és Györffy György²⁸. A *Nyugat* 1921/9. számában Király György foglalkozik részletesen a hun-mondával.²⁹ Felsorolja az addig megjelent forrásanyagokat (Anonymus, Márk barát, a *Képes Krónika* szerkesztője, a gót Jordanes krónikája, Kézai Simon: 13. század, Thúróczy: 15. század, Oláh Miklós: 16. század), irodalmi feldolgozásukat (Arany János), majd vitát indít Gombocz Zoltán³⁰, Bleyer Jakab és Riedl Frigyes nézőpontjával, valamint Négyessy László elméletével.³¹ Vitája, illetve kutatása arra irányul, honnan és hogyan kerülhetett a magyarsághoz ez a monda. A tanulmány végkövetkeztetése, hogy a magyar hunmonda idegen eredetű könyvmonda, mely csupán a tanult magyarok, főként a királyi udvar emberei száján forgott, vagyis nem más, mint a magyar királyi ház genealogikus mondája, melyet a kancellária krónikásai hivatalból tákoltak össze. 1922-ben Csúry Bálint ír a monda történeti csíráiról a *Pásztortűzben*.³²

A *Csaba* című regény narrátora távolságtartással kezeli a monda valóságtartalmát: amikor a gyermek rákérdez a mondabeli hős életideje és a monda történésideje közötti mintegy négyszáz évre, a nagyapa nem ad egyértelmű magyarázatot arra, hogyan lehetséges a nagy időbeli szünet ellenére a mondaalak életének folytonossága. A regény líraiságát fokozza, hogy a Csaba-történet és Fileki Ferkó története közötti átmenet olykor egybefonódik, a határ a két hős alakja és cselekedetei között légiessedik.

A *Csabában* vendégszöveggént olvasható a nagyapa szájából elhangzó Csaba-monda, amely a felnövekvő gyermek világképeinek meghatározójává, későbbi magatartásának alakítójává válik. A mondaalak nevelő hatására Ferkó a regényidő folyamán a két világháború közötti erdélyi magyar helytállást szimbolizáló, modern Csabává nő, aki a nemzet fenyegetettségét felismerve azonosul a hajdani mondaalakokkal. Az idősíkok olykor egymásra tolnak, összemosódnak: olykor a hajdani, honfoglaló Csaba alakja áttűnik Ferkóba, Ferkó pedig átlényegül a mondabéli Csabává.

A monda elmesélése szőlőszüret idejére esik. Nagyapa és Ferkó a csillagos eget figyelik, ekkor meséli el nagyapa unokájának a mondát: „Az a szalag, amit ott látsz, a Hadak Útja. Tejúttnak is mondják, de már minekünk csak Hadak Útja marad. Szalagnak látszik, pedig sok kicsi csillagból van összetéve...” (47. o.).³³ A „minekünk” kifejezés a nemzeti, családi összetartozásra utal. A Hadak Útja csillagzatnevet csak a monda elbeszélője és annak hallgatója érti – így erősödik az összetartozás. Másoknak ez a csillagkép csak Tejút.

A gyermek unszolására – „Mesélje, Nagyapó!” – kikerekedik Csaba története, egy „Valóságos, igaz történet” (47. o.), mely Attilával indul: „Hunok királya volt, nagy és hatalmas király. Csak éppen egy kicsit nagyravágyó volt, és azt akarta, hogy mindenféle nép őt szolgálja. És itt rontotta el a dolgot, látod. Mert az ember, amíg igazságos úton halad, addig bátran mehet minden veszedelemmel szemben. De mihelyt a ravaszsággal, az elfogultsággal, az egyéni becsvággal akarja magát előbbre helyezni másoknál: előbbutóbb elbukik. Ez egészen biztos. Nézzed csak Attilát. Ameddig mint egy nemzet vezére harcolt szemközt az egész világgal, addig legyőzött minden ellenséget. De aztán a legyőzött ellenséget maga szolgájává akarta nevelni, hogy egyéni érdekeit magasabbra emelje ezáltal, s így, bizony hóhérjává tette” (47-48. o.). A nevelő szándékú bevezető a nagyapa által a mindentudó narrátor értékítéletét közvetíti: a közösségi érdek az egyéni

érdek fölött áll olyannyira, hogy a magasabb erők is csak azt a hőst segítik, aki közösségéért és nem önmagáért harcol. A moralizáló elbeszélésmód viszont nem szolgálja a regényszerűséget.

„Összeomlott a nagy hunbirodalom. Sok volt benne az idegen, a belső ellenség. Négy-szer annyi idegen fölött akart úr lenni a hun, mint ő maga amennyi volt. Attila miatt omlott össze, na. S bizony el is tűnt volna a föld színéről az egész hun nemzetség, ha nem lett volna Attilának a legkisebb fia, kit Csaba királyfinak neveztek volt. Csaba királyfi összegyűjtötte a megmaradt hunokat, s elhozta ide, Erdélybe. Letelepítette őket, megtanította földet művelni, állatot tenyészteni, békésen, egy helyben élni” (48. o.).

„De sok ellensége volt így is a kicsi Hunországnak. Rátörtek idegen népek, rabolták, fosztogatták, alig győzte Csaba királyfi megvédeni népét. S ekkor elhatározta, hogy visszamegyen az őshazába és segítséget hoz. Elhozza ide a többieket, akik ott maradtak volt, még Attila előtt. Kiválasztott ezer derék vitézt s elindult velük. De alig telt el egy hét, alig kettő, újra ellenség támadt az otthonmaradt népre. Felgyújtották a falvakat, öltek és pusztítottak, s úgy látszott, hogy vége van mindennek. S akkor egyszerre csak nagy fényesség támadt az égen, fényes út támadt rajta, lovak patkója szikrázott, s ott volt Csaba királyfi ezer vitézével! Szétverték az ellenséget, rendet csináltak, s már fent vágattak újra az égen. Vissza, amerről jöttek. Így volt ez. S azóta van ott az az út, amit mi úgy nevezünk: Hadak Útja” (48. o.).

A gyermek kérdésére – vajon ismét eljönne-e Csaba királyfi nagy baj esetén –, ezt a választ adja a nagyapa: „Az ő népének maradéki vagyunk” (48. o.). A történet reménységet fejez ki, hogy a bajban mindig van segítség, még ha annyi hit is kell hozzá, mint egy gyermekmeséhez. (Ezt a megingathatatlan reményt sugallja később a *Tizenhárom almafa* és az *Elvásik a veres csillag* című regény is.) A teljes reménytelenséget valamifajta irracionálisan töretlen hit, remény és szeretet oldja fel. A regény végén még egy epizód emeli Ferkót a Hadak Útján járó, népét vezető Csaba királyfi erkölcsi magaslatára: a szavazás története. „Választások jönnek. Felmegy a népek ára erősen” – így indul a népszavazás története. Ferkó titkon, téli éjszaka vezeti el a szavazó magyarokat a szavazás helyszínére, hogy elkerüljék az atrocitásokat, a megfélemlítést. A cikkét a szerkesztőségénél elhelyezni próbáló Ferkó epizódja szervesen kerül a történeti ívbe, megbontva azt.

Regényidő, -tér

Takaró Mihály az idő kérdését vizsgálja: „A legtöbb utalás – akár a szereplők, akár az elbeszélő részéről – az idő múlására történik. Maga a történet lineárisan felépített ugyan, de ezt árnyalja a főhős, Fileki Ferkó szubjektíve megélt emlékeinek ‘beépítése’ az eseményekbe. Ezek adják ugyanis az elbeszélés dinamikáját, hol lassítva, hol gyorsítva az eseménytörténetet. Állandó jelen idejűségben vagyunk ugyan, mégis a regényidőn kívülről is köt csomót az idő vonalára a Fileki Ferkó szempontú visszaemlékezés.”³⁴

A tizenkét fejezet mintha az év tizenkét hónapját – misztikus, teljességre utaló számot – jelölné. Ám az elbeszélő idő több év, amit a narrátor az időszűrés technikájával rövidít. Takaró Mihály szerint „a regényben konkrét időmegjelölés csak a mű első fejezetében van: 1918. december 22., illetve ezerkilencszáztizenkilenc januárius, a továbbiakban csak a történelmi eseményeket ismerő olvasónak adnak tájékoztató pontot az indirekt utalások, például: ‘Falusi emberek jártak mellettük, odavalók, románok. Mérték a földet.

1 tudomány és társadalom

Ki bánta azt, hogy megszűnt egy-egy iskola [...] a hangos vadászvacsorákon együtt nevettek régi vicceken az újdonsült urakkal.' [...] Mégsem helyezhető a cselekmény egyfajta időkeretbe. A mű zárata ugyanis egy filmszalag szakadására emlékeztet. Nincs időbeli lezárás, mert a történet sem fejeződik be. Tehát nem is megszokott cselekménybonyolítás (expoziáció, bonyodalom, tetőpont, megoldás) hagyománya vezérelte Wass Albertet, hanem inkább a parabolikus üzenet: [...] 'Nem regénynek akartam, hitnek, reménynek, nagy szent bizonyosságtevésnek akartam'³⁵

A regény a helyszín pontos megjelölésével indul: „Csak a Külmonostor-utca tájékán csattantak még egyes lövések...” (5. o.). Az *in medias res* kezdés, amely a háborús eseményeket ábrázolja, már az első sorban feszültséget teremt. Az elvétve csattanó lövések éles ellentétet vonnak a „halott” csenddel. Kiderül a cselekménykezdés évszaka: „téli alkonyatba temetkezett a város”. A „dermedt táj”, a didergő „borzolt táj”, a „szürke utca” lefojtottságra utal, a hasonlító mondat pedig – „Csak a kéményeken osont ki bujkálva a füst, mint félénk lélegzetvétel” (5. o.) – a félelem létállapotát sugallja. A virtuális táj földöntúli világ benyomását kelti – a leírás szervező eleme a félelem: „A mély, boltozatos kapualjakban sötét sejtelmek lapultak borzongva és félve, olyan volt az utca éppen, végtelenbe vesző néma és szürke házsoraival, mint amilyenek fáradt és nehéz álmainkban az életből kivezető utat megálmodjuk néha” (5. o.). Ezen a színtéren jelenik meg a lámpagyújtogató, s életet visz a halott városba. A világfordulást – „a városnak új urai vannak” (6. o.) – az ő sorsán érzékelteti. Az új urak elbocsátják állásából, s e létfenyegetettség kozmikus tágul: „Azért mégis ment, lámpától lámpáig, megszokott lassú járással, s dermedt két kezében vitte tovább a lángot, mint egy fáradt, beteg, makacs Prométheusz” (6. o.).

A narrátor nézőpontja olykor átvált egy kisgyerekére, Fileki Ferkóéra, aki hamisítatlan érzelmekkel, tiszta logikával szűri át gyermekszívén környezetének történéseit, felülbírálja hozzátartozóinak kijelentéseit arról, hogy „a haza elveszett”, meg azt, hogy ki a „hazaáruló”, a „gyáva”. Gondolatait szabad függő beszéd fejezi ki: „De ezek a tiszték mások voltak, mint Tógyerika. Vékony hangon és sietve beszéltek, mintha veszekednének és éppen olyan úri formájuk volt, mint Apának vagy a doktor bácsinak vagy a többi bácsiknak, akiket ismert. Ő még ilyen románokat sohasem látott, bizonyára messziről jöhettek, vajon mit is kereshetnek itt” (12. o.).

A románok bevonulása Erdélybe elválasztja azokat, akik korábban együtt éltek. Jelszavak hangzanak, amelyekre a legtöbb gyermek és kiforratlan jellemű felnőtt fogékony. Ám a regény főszereplőjének gondolatsora, a szabad függő beszéd formájában közölt kétely távolságtartásra, nem pedig azonosulásra készítet. – „Hát hogyan lehet ez? Az egyik vidám és énekel, és azt mondja, hogy vége a háborúnak, és ezentúl minden jól lesz. A másik pedig sír, és azt mondja, hogy a háború csak ezután kezdődik. Melyiknek van igaza? Melyiknek?” (10. o.).

Hasonló okból romlik meg a két gyermek közti gyöngéd viszony is. Sarolta és Ferkó története a gyermeki világ mély megfigyelésén alapszik. „Szép, lélekcsiklandó délelőtt volt” (11. o.) – indul a gyermek és a felnőtt világ szembeszegülésének története. A gyermek nem fogadja el a magyarázat nélküli fegyelmézést. Azt pedig legkevésbé, hogy kis bárátnője gyávának nevezze – a felnőttvilág éppoly érthetetlen tartozéka e szó, mint azok a történések, melyeknek traumatikus volta belefojtotta a magyarázatot az eseményeket elszenvedőkbe. A gyermeki világ biztonságos szigete – a törött lábú teknősbéka, a fehér huszár meg a többi állatfigura világa – látszólag nem vesz tudomást a felnőttvilágot fel-

forgató történésekről. Ám Sarolta és Ferkó ezen a biztonságos szigeten sem játszhatnak önfeledten, beküszik hozzájuk az ellenséges külvilág. „– Te katona leszel, ugye?” (13. o.) – Sarolta kérdése kijelöli a hazafias feladatot. Ám Ferkó vágya, képzelete túlmutat a hazafiságon. Ő lámpagyújtó szeretne lenni, az egész emberiségnek szolgáló. A két gyermek közötti konfliktus innen terjed ki az egész regényvilágra, az egész társadalomra, az együtt élő népekre. Lámpagyújtónak – emberbarátnak, pacifistának lenni háborús időkben „gyáva dolog”, s „aki elvesztette a hazáját, az mind katona kell legyen!” – oktatja Sarolta a felnőttek hangján kis barátját. Ferkó pedig bizonyít: egy jégdarabbal vakmerőn vállon dob egy magas rangú román katonatisztet. Ám a tiszt nem bántja, csak kurtán kikéri magának, udvariasan, franciául: „Madame, jó volna, ha több gondot fordítana a gyermeknevelésre”. Majd a narrátor így kommentál: „Nem a pofonok fájtak, amiket Ilona néni rázúdított: Csak udvarias volt, csak lenéző volt, csak igaza volt”. Ferkó a hetvenkedéssel a „gyáva” megbélyegzést letörölte ugyan magáról, ám kapcsolata Saroltával visszafordíthatatlanul megváltozott.

Az érettségi vízváltástó: a vizsga után megszűnik a diákösszetartás, egy csapásra mindenki felnőtt lesz. Gyermekkori kis játszótársa, Sarolta is felnőtt, s a városi világ elválasztotta Ferkótól: „A Révbáthory-ház szalonjában szól a zongora, Sarolta vidám foxtrottokat játszik” (82. o.). Ez a társaság Ferkó számára felületes, unalmas, érthetetlen. Magányosan lép ki a házból, gyermekkori álmai otthonából. Egzisztenciális magányát egy koldus fokozza – itt jelenik meg ismét a lámpagyújtó: „... haldoklik Erdély, s nincs, aki meggyógyítsa. Csak virrasztók vannak, kik lázas lélekkel, utcáról-utcára verődve bolyongják a sirató éjszakát” (89. o.). Kozmikus kivetettség, otthontalanság jelenül meg, akárcsak Vajda János *A virrasztók* című szimbolikus versében: „A hideg, a téli éjben, / Csillagoltó sötétségben / Mi vagyunk még éberen”. A lámpagyújtó figurája így válik a regény egyik szervező szimbólumává. A főhős küzdelmeihez hasonló sorsot örökít meg Gárdonyi Géza *A lámpás* (1894) című, önéletrajzi elemekkel átszőtt kisregénye is. A lámpás tanító-főszereplője ugyanolyan küzdelmeket folytat, mint Fileki Ferkó.

A második fejezetben ismét felsejlik a kollektív emlékezés: „Tél. Komisz, kegyetlen, régi ismerős. Titkos évezredek mélyéről emlékszem reá. Ott volt velünk a pusztán. Orromban érzem még most is a szagát, ahogy egy vékony szél az Ural felől hozta [...]. Ott volt velünk a vég nélküli harcban, csikorgó foggal, amikor mentünk évszázadokon át, mindenivel szemközt, véresen, rongyosan és szitkozódva, örökös viharban [...]” (28. o.). Mintha csak a *Vérben és viharban* című regény címadó gondolatával játszana el. – „És ott volt velünk száműzetésben és a rabságban is mindig, besüvített rácsos börtönablakainkon és a csontjainkba mart, Kufsteinban és Isztambulban egyaránt” – utalás a magyar történelem meghatározó eseményeire: a Martinovits-zendülésre vagy a százötven éves török hódoltságra. „Évezredes mélységekből hoztuk magunkkal ezt a mi telünket, akár a magányosságot is, mely megszáll mindannyiszor, valahányszor ellepi dombjainkat a hó, és nappaljaink, mint szárnyalt varjak, korán a szürkületbe hullnak, s az égbolt kékje tölünk messze megy” (28. o.). A tél-motívum kapcsán a történelmi idő kozmikussá tágul.

A hosszú lírai leírás – Wass Albert madártávlatból közelítő „kameravezetési” módszerével – Mórucra visz, a Fileki-kertbe, a Fileki-birtokra, majd a Csongorádra, amely szimbólum-má növekszik: a családi hagyomány folytán kivágási tilalom alatt álló évszázados erdő a megmaradás jelképe. Ez sérül a konfliktus folyamán, mert a hagyományt illetéktelenek sértik. A mondaszerű meseszöveg itt-ott metalepszisként³⁶ mutatkozik: a beágyazott

történet közötti váltás majdhogynem elmosódik, Bandi úr, afféle újkori mondaalakként, 20. századi Kinizsi Pálként kiment a román pap gyerekét a megáradt folyóból. A narrátor eposzi méretűre nagyítja cselekedetét, hiszen a természet is vele tart – afféle *divina machina*, amikor a megáradt folyó segíti győzelmét. Bandi úr tanúbizonyosságát adhatja jószágának, rátermettségének, mondabeli hőshöz fogható fizikai erejének. A történet nem az elbeszélte időből való, a narrátor visszautalja a múlt idősíkjába a hősi erényt: „Így volt ez akkor” (70. o.).

Eposzi és köznapi hősök

Bandi úr a vele szembeállított új karhatalom képviselőinek ellentéte. Bátorsága, rendkívüli testi ereje még ellenségeinél is tiszteletet parancsol. A román jegyzővel való konfliktusa is ezt bizonyítja. A Lügetre rámennek a fejszések a jegyző utasítására, Bandi úr pedig szembeszegülve a sokasággal megvédi tulajdonát. A fegyver-beszolgáltatási parancs ellenére vadászpuskával várja a betolakodót, Grigorást, akit – Lúdas Matyira emlékeztető ötlettel – fához köt. *Pater familias* szerepben tűnik fel, amikor megleckézteti az erdőkerülőt s még harminchat embert. „Bandi úr ott járkal közöttük és beszélget velük. Mindenki a maga bajáról. Asszonyról, gyermekről, földről, betegségről, marháról, falusi nyomorúságokról. Mert ismeri őket mind egy szálig. És jár közöttük pusztá kézzel, pedig azoknál balta van. Pedig rabolni jöttek mind a harminchatan, és ő nem fél azoktól mégsem. Így járhatott annak idejében Imre király is pártütő Endre úr táborában” (65. o.). A metaleptikus betoldás további anekdotikus részlettel bővül: Bandi úr, afféle igazságtevő nagyúr, elfogja a mezejére tilosba hajtott juhokat, és csak váltságdíjért bocsátja szabadon őket. Az ellenkezőket rendre tanítja: pusztá ökölrel megy a juhászok közé. „Wesselényi mehetett valamikor így a zilahi gyűlés széksorai között, robbanó indulattal, ilyen hatalmas-haragosan. Öreg Jánosnak egykedvű az arca, Zrínyi úr jobbágyai haladhattak így uruk mögött, szemközt a halállal, mikor kitérték a kaput, ott messze, Szigetváron” (68. o.). Az Endre úr, Zrínyi úr címe magyarázat „Bandi úr” kifejezésre is: királyának hú vazallusa, ám mindenki mástól független hűbérúr.

A jól végzett munka után Bandi úr őt áll birtokán: „Áll a vágottban. Egyik lába előre vetve, két keze összefonva a mellén. Áll és néz. De ahogy áll, és ahogy néz, abban sok-sok minden benne van. Kenyérmezőn, este, örgyűjtáskor állhatott még így, csak akkor Kinizsi Pálnak hívták. Vagy Bizánc alatt, miután beverte csákánnyal a kaput” (59. o.). Az utalás a Lehel kürtjéről szóló mondára és Lehel erejére felmenti a narrátort története hitelességének vizsgálata alól. Ugyanúgy, mint a Csaba-monda hitelességének vizsgálata alól.

Az erdőbitorlás története anekdotikusan folytatódik. A legszebb stilisztikai megoldások egyike a kihagyásos, sűrített elbeszélte idejű történet, a bekezdésbe a felsorolt földrajzi nevek visznek ritmust: „Még sötétben indulnak el a szánok *Mórucból*. Jó harminc szán. Fel a *Holtyerágra* s a *Holtyerágon* végig. Mire a *Valea Furcsin* kiérnek a *Lüget* alá, ott túl az *Akasztófahegy* tetején már néhány felhőrongy sárgulni kezd s a völgyeken köd ül, olyan, mint a tej. Köd van a *Dánón* is, meg a *Lügeten* s köd messze végig mindenütt, és nagy siket csöndesség” (61. o.). Az ismétlés stilisztikai eszköze adja meg a szöveg ritmikus lüktetését, zeneiségét (akárcsak a *Mosule* című elbeszélésben). Ám Bandi úr mitikus magasságból alácsúszik, amikor „kárpalódó” feleségével vitatkozik. Ez a hatalmas úr gyenge pontja: egy neurotikus asszony, aki akkor érzi magát elemében, ha nagyter-

mészetű ura megbetegszik, s ápolhatja. Ennek folytán minden kijelentése betegséggel, idegyengességgel kapcsolatos. *Cherchez la femme* – keresd a nőt, s a hőszt vissza-vedlik emberré. S ha mitikus magasságba már nem is, de a regény végén a megbocsátani képes ember méltóságába visszaemeli a narrátor azáltal, hogy megtévedt lányát, Katókat visszafogadja szülői szeretetébe. A narrátor Candide-szerű hősként utaztatja a kamaszodó, eszmélkedő Ferkót diáktársaival együtt. A kolozsvári diákok világnézeti útke-resője így ironikus eseményorrá áll össze. Ez a fejlődésregénybe illő epizód előrevetíti a Simplicissimus-típusú szereplőket (Mártonka az *Egyedül a világ ellen* című kisregényből vagy Tánzos Csuda Mózsai).

Amikor Márton úr, az apja meghal, a gazdaságot át kell vennie Ferkónak, aki a rászakadó gondokkal felnőtté érik. Egymaga küzd az elhanyagolt, eladósodott gazdaság felállítá-sáért. Magára maradottságát enyhíti az ismeretség a román tanítóval és tanítónővel. A tanítónő képét a narrátor távolságtartással festi: „Anuca Onisor már a Beszterce melletti kis falucskában megtanulta, hogy a tisztaság s a rend adják meg az élet fényét, mint bú-torét a politúr. [...] Onnan hozta magával a rendet s a tisztaságot Anuca, de hozott még valamit magával, amit a hegyektől kapott. A magasról nézés tudását. Hogy úgy nézze a dolgokat mindig, mintha tetőn állana, magasról és tisztán” (104-105. o.). Anuca a dolgok lényegét látja, s azokra is úgy tekint, mint már megvalósult tényekre. Ebben a hitében viszont csalódnia kell.

Mint a három évvel később írt *Tavaszi szélben*, ugyanúgy ebben a műben is felmerül a társ, élettárs tematika. A feleség vagy társ, aki a férfi életfelfogását magáénak tudja és életharcai is megosztja. Hasonló szembeállításra került már sor a *Mire a fák megnő-nek*, illetve *A kastély árnyékában* című regényekben az idős és ifjú Varjassy házaspár bemutatásával. A *Csabában* a román Anuca és a magyar Annuska tanítónő áll szembe egymással. Anuca tanítónő figyelmeisége, igyekezete folytán Ferkónak oldódik a magá-nya, szíve felmelegszik rövid időre – bár minden elkötelezettség nélkül. Hagyja Anucát visszautazni haza, Besztercére. Nincs sorsközösség, tehát nem elég az egymásrautalt-ság, hogy két fiatal közös életet kezdjen. Közös cél kell hozzá. Anucát és kollegáját, Breán tanítót a román karhatalom küldte Erdélybe politikai feladatot teljesíteni: a román kultúrát terjeszteni s a magyar ajkú falvak elrománosítását szolgálni. Onisor Anuca hiá-ba csinos, tisztá, ápolta, alkalmazkodó, mégis kudarcot vall: konok céltudatossága, diplo-matikus hallgatása, célratörő hódítása sem elég ahhoz, hogy Ferkó szívét megnyissa. Fileki Ferenc magára veszi falva magyarságának gondját-baját, s miközben küldetése és gazdaságának ellátása elfoglalja, lélekleben eltávolodik az időközben szeretőjévé lett Anucától, hiszen egymás ellen dolgoznak: Ferkó a magyarság megmaradásáért, Anuca annak megsemmisítéséért. Breán tanító alakja sem kelt rokonszenvet: mint kultúrkövet, az együtt élő nemzetiségek irodalmának ismerője, állandóan jóindulatúan oktat, de nem törődik rögtönzött hallgatóságával. Csámpleesz Jonika jegyzőségi írnokról, az oltországi fiatalemberről szarkasztikus képet kapunk: „Haja az arcába lóg és zsíros, zsíros az arca is, mintha olajban fürdött volna, a kisujjain centiméteresek a körmök, hosszúak és szür-kék s a végük behajlik. Ezeket a kisujjakat tüntetőleg távolabb tartja a többi közönséges ujjtól, néha nézi is, látszik, hogy büszke rájuk, mint újdonsült menyasszony a karikagyűrű-re” (151. o.). Hasonlóképpen lesújtó a kapzsi, saját hasznát néző, szoknyavadász jegyző, Jonika hivatali felettesének ábrázolása. A hivatalnokréteget szarkasztikus távolságtartás-sal ábrázolja a narrátor. A naturalisztikus színezetű leírás azt sugallja, hogy az újonnan

hivatalba került tisztségviselők nem állnak a helyzet magaslatán: az oltországi hivatalnok bemutatása ellenpontja a szimpátiát ébresztő epizódnak, melyet a kisgyerek Ferkóhoz közeledni próbáló fiatal román katonáról olvashatunk.

Kitűnő anekdota Jonika tavaszi halvadászata. Egyben finom ironizálás azokkal, akik nem szoktak hozzá a fegyverhasználathoz: „*Jobban* meg kellett volna lőni” – nevet a harcsát elszalasztó Jonikán a román tanítónő. Több kis epizód viszi tovább a cselekmény fonalát. Ilyen a jegyzővel való huzakodás a fegyverengedély dolgában, ami dacot, konokságot szül Ferkóban. Elhangzik a „kisebbségek” szó, kijelölve Ferkó és sorstársai helyét az újonnan berendezkedő társadalomban. A fegyverviselés így gazdagodik újabb jelentéssel ebben a regényben: a nemzetalkotó többség kiváltsága. Újabb epizód, amely a cselekményt a végkifejlet felé tereli, az iskolaépítés története. Itt fonódik a cselekményszálba a hivatástudatát-vesztett, elfásult, a maga hasznát néző, gyülekezetét elhanyagoló pap története. A papokról – mint sok más írásában – eleven képet fest. Az 1903 óta hivatalát betöltő lelkész csak jószága gyarapításával s megélhetése biztosításával törődik, a rá bízott nyájjal nem. Ferkó meglátogatja, figyelmezteti kötelességére, hogy a szomszéd faluban elmaradt istentiszteletet tartsa meg. A pap tiltakozik. Ferkó Bandi úr segítségét kéri, ám a pappal szemben magára marad. Írásbeli panaszt tesz ellene az esperesnél, aki vizitációt kezdeményez. Ennek a történetnek a magva megjelent korábban önálló novellaként (*A tiszteletes*, 1939).

Amint oldódik Fileki Ferkó magánya, megoldódik az elhanyagolt gyülekezet sorsa is. Ferkót meglátogatja volt osztálytársa, a teológiát végzett Dombi Jóska. Mivel az esperes a vizitációt követően sem róttá meg Kelemen papot, Ferkó az egyházi előljáróság megkerülésével móruci papnak kéri fel Dombi Jóskát. A regényben itt ábrázolódik a kisebbségi magyar helytállás, összetartás; Ferkó pedig e küzdelem során az ínség idején a Hadak Útján népéhez eljövő Csaba alakját idézi. Küldetése teljesítése közben Ferkó magára talál, rátalál életfeladatára. S ebben megerősíti Ferkót a szomszéd magyar falu tanítónőjével való találkozása: az Annussal való sorsközösség megmutatja életcélját. Társa küzdelmeiben megacélozza: Annuska – névazonossága Anucával elárulja helyét – az új magyar tanítónő, aki aggódik a gyerekekért, ha nem épülhet fel az új iskola. A regény további része a hősiesség és összefogás története. Az iskola Ferkó lelkesítő szónoklata és példamutatása eredményeképpen felépül. Az összetartozás és sorsközösség Annuskával elmélyíti szerelmüket.

A regény vége felé öntudatos, nemzetét védő hős lesz Ferkóból. A vonaton a feliratokkal, táblákkal betiltott magyar szó tilalmát semmibe veszi. Példát statuál egy haszonleső magyar úrnak, aki birtokát románnak adja el kedvezőbb üzleti feltételek mellett, mint amilyeneket egy magyar vevő ígért. Ferkó nem sajnálja a fáradságot, hogy utánajárjon a vadászgató úrnak, és nyilvánosság előtt felpofozza. A funtineli plájon éri utol – az író későbbi regényének helyszínén –, a ‘vedd úgy, mintha őseid adták volna’ megrovás kíséretében elcsattanó pofonokból kijár annak, ki ősei birtokát elhazardírozza. Későbbi regényeinek (*Kard és kasza*) minduntalan felhangzó figyelmeztetése, hogy azé a föld, a haza, aki megműveli: „Az ember sorsa nem a csillagokban vagyon följegyezve, hanem a telekkönyvben” (218. o.).

Az utolsó fejezetben a narrátor számba veszi minden szereplőjét, elhelyezve őket egy küzdelmes, de értelmes élet útján, melynek jelszavai: „összetartás, békesség, munka és igazsággal meggyőzni minden veszedelmet” (237. o.). Az újkori Csaba utolsó színre

lépése a korábban íródott *Öreg János és az Isten* című novella magja: az Öregistennél panaszt tevő magyart elzavarja az Isten: menj és szolgálj te is – sugallja az anekdotává kerekedő történet, amely szintén megjelent önálló elbeszélésként (*Öreg Jóska*, 1942).

A záró kép ideje tavasz – az újrakezdés jelentéshordozója –, a tanítónő a gyerekeket az újonnan elkészült iskolában tanítja olvasni. A román jegyző alakja is feltűnik, Ferkó megköszöni, hogy kisebbséginek nevezte: hiszen ez megacélozta akarátát, hogy nemzetépítő munkáját véghezvigye: „Aki alul került, hadd érezze. Attól lesz erős. Na, Isten megáldja, jegyző úr, s ahol csak magyarral találkozik, emlegesse nekik minél gyakrabban, hogy kisebbségiek. Nehogy elfeledjék” (240. o.).

Következtetések

A regény vonalvezetése helyenként töredékes. Mintha Wass Albert igyekezett volna besűríteni ifjúkori könyvébe minden témát, ötletet, melyeket a későbbiekben egy-egy önálló művé bontott ki. A számtalan epizód – Ferkó gyermekkora, háborús emlékei, iskoláztatása, majd felnőtté érése, a gazdaság átvétele apjától, majd a falu, tágabb értelemben véve magyar közösség vezetőjévé növe ki magát rátalál a neki rendelt útra. A *Csaba* tehát fejlődésregény. Életbuktatók kikerülése árán megtalálja élete értelmét, egyetlen hivatását: a magyarság megtartásáért folytatott munkát, küzdelmet. Akárcsak Goethe *Faustja*, Fileki Ferkó is „a közösségért végzett alkotómunkában találta meg élete értelmét”.³⁷ Az emberész alkotta mű teheti egyedül értelmessé egy felelős vezető életét. A küzdelem és a bátorság állandó jelszava mind Faustnak, mind Csabának: „szabadság, élet nem jár, csak azoknak, / kiknek naponta kell kivívniuk”.

A regény erénye az ízes előbeszéd, a párbeszéd, valamint a lírai hangvétel, a regény epikai keretét fellazító, helyenként felduzzasztó, verses fogantatású leírások, a megszemélyesített, érzelmeket tükröző táj: „Pedig a tél már elmenőben. Lucskos a hó, a réten szennyes vizek gyűlnek. Martok mezsgyéin, délután, egy-egy pacsirta tavaszt álmodik. Aztán felhők kerekednek, alacsony, alattomos felhők. Rátelepednek a dombokra, mint zordon végrehajtók s követelik a téltől az adót. Szegény a tél már s eladósodott. Nem tud fizetni. S a felhők megkezdik az árverést: egy hajnalon az eső megered. Aprópénzüket csörgető erek dús patakokká gazdagodnak ezen az árverésen. Tengerré pöffeszkedik milliomos-göggjében a rét. S a felprédált tél szétszórt csontjain harmadnapra szelek maradnak fent az északon, mint kölyökkutyák” (49-50. o.). Helyenként a természetleírás ritmikussága, időmértékes lüktetése kihallatszik a szövegből: „Oly csöndes a kert s a ház elhagyott. Szürke az ég és fázik. Üres gömbje alatt kong a magányosság, mint eltévedt holló-szó, mely távoli ködökből fáradtan hull alá. Súlyos testével az este leterpeszkedik az istállók fölé, hideg csikorgása s keserű füstszaga van. A nádfödelek elnyúlnak és elvesznek benne, mint későesti gyermekmesék az álom bágyadt végtelenségében. Az éj már ott ül ilyenkor a nappal ágya szélén s mint feketeruhás, halkszavú anya, álmos mondatokban ködről és sötétségről mesél” (147. o.). Megszemélyesített táj – a hasonlatok sora emberi cselekvést, emberi tulajdonságokat sugall.

Pogány Ö. Gábor szerint „stílusá megfelelő ennek a makacs prófétaágnak, mely nem a zengő szó bővölete, hanem a kérlelhetetlen kitartás, fáradhatatlan újrakezdés egyhangú messianizmusa. Kicsit mereven, a naplószerű hűség ridegségével érzékelteti a magyar-ságmentés végtelen türelmét, a leíró próza rendíthetlensége tükrözi vissza a mostohán

kezelt magyarság próbálkozásainak a nehézségeit”. Műfaji meghatározással is él, nem regénynek, hanem beszámolóknak, memoárnak nevezi: „A könyv maga a kemény következetesség terméke, nem műfaj, csak emlékezés, beszámoló egy szomorú, de hősi korszakról”.³⁸ Ruzskabányai Elemér szerint Wass Albert „feltétlen ura mondanivalójának, alakjai között egész sereg jól meglátott, érdekes figura szerepel, tájleírásai hangulatosak és színesen láttatók, akárha magát a képet néznénk, sajátos erdélyi zamattal telített nyelve pedig tiszta és üdítő, mint a forrásból merített víz”.³⁹ Hasonló megállapítás olvasható a *Református Életben*: „A Csaba már egyenletes, fegyelmezett munka és szép bizonyíték az író regényalkotó tehetségének fejlődésére. Ez a regénye már költői is tud lenni: így festi a természetet és a gyermeki lélek mélyét”.⁴⁰

Alakjai viszont vázlatosabbak, mint első regényében; a *Farkasveremben* jobban nagyító alá veszi szereplőit. A Csaba figurái – a román szereplők ironizálón távolságtartó jellemzésén kívül – inkább csak körvonalazódnak. A *Farkasverem* lélektani ábrázolásait követően a Csaba a cselekvés regénye. Míg a *Farkasveremből* hiányzik minden heroizmus, a Csaba a hősiesség és helytállás dicsérete. A regény dinamikája folytán izgalmas olvasmány, Wass Albert későbbi lebilincselő cselekményvezetése, feszültségkeltő eszközei ebben a regényben mutatkoznak meg. A Csabával új úton indít, s későbbi írásművészetében egyensúlyba kerül a csöndes, olykor rezignált önreflexió a cselekvés heroizmusával – ebben rejlik Wass Albert írásainak dualitása.

A regény motívumhálójában újszerű a lámpagyújtó, amely korábbi elbeszélésében is megjelenik (*A lámpagyújtó*, 1938), illetve későbbi német nyelvű drámájának címében is megtalálható (*Die letzte Laterne*). Az élettárs-motívum szorosan kapcsolódik a regénydilogiához, ill. a későbbi *Tavaszi szél* színműhöz. Az erdő-, hegyek- és hős-motívum eddigi írásaiban is fellelhető, akárcsak a vadászat- és puska-motívum, amely itt a hatalom kifejeződése. A papok, mint a társadalmi folyamatok képviselői, hordozói itt is helyt kapnak, a végsőkig kitarító hős motívuma pedig erőteljes vonalat képvisel.

Jegyzetek

¹ A tanulmány a *Wass Albert erdélyi korszaka című doktori (PhD) értekezésem fejezete. Az értekezés nyilvános vitájára 2009. február 13-án került sor Debreceni Egyetemen. A bíráló bizottság elnöke Imre László akadémikus, egyetemi tanár; az opponensek Görömbei András akadémikus, egyetemi tanár és Bertha Zoltán PhD, habilitált egyetemi docens voltak.*

² Zimándi Pius: *Wass Albert: Csaba. Regény. Révai = Magyar Kultúra, XXVII/23. (1940. december 5.) 171-172. o.*

³ Latrán Ibolya: *A Mezőség írója: Wass Albert Csaba című regényéről = Tiszatáj, 54. évf. 5. szám (2000. május) 70-78. o.*

⁴ Balázs Ildikó: *Wass Albert életmű-bibliográfia 1923-2003, Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2004, 18-20. o.*

⁵ - y: *Wass Albert: Csaba, Budapest, Révai, 1940 = Pester Lloyd, 1940. október 13. 14. o.*

⁶ (H. L.): *Csaba = Ungarische Jahrbücher (1942), 338-339. o.*

⁷ - -: *Kiosztották a Baumgarten-díjakat = Magyar Nemzet, 1940. január 19.*

⁸ A Baumgarten-alapítvány ünnepei. Beszédtek, megemlékezések (szerk., utószó: Téglás János), Argumentum Kiadó – Palatinus Kiadó, Budapest, 2000, 181. o.

⁹ Szücsné Harkó Enikő: Wass Albert írói pályaképe, Meritum Text, Dunaújváros, 2004, 44. o.

¹⁰ - -: [Wass Albert: Csaba] = Élet, XXXII. évf. 3. szám (1941. február 23.). 155. o.

¹¹ Borbély László: [Csaba] = Magyar Protestánsok Lapja, XV. évf. 8. szám (1941. augusztus) 64. o.

¹² B. A.: Wass Albert: Csaba. Regény. Révai-kiadás = Magyar Nemzet, 1941. május 16. 9. o.

¹³ Zimándi P.: i.m.

¹⁴ P[ogány] Ö. G[ábor]: Csaba = Kelet Népe, 1940. 21. szám, 18. o.

¹⁵ Kolos Endre: Wass Albert: Farkasverem... Csaba... = Pannonhalmi Szemle, XV. évf. 5. szám (1940) 383. o.

¹⁶ Zimándi P.: i.m.

¹⁷ Nyirő József: Utószó, in: Nyirő József: Néma küzdelem (szerk., utószó: Medvigy Endre) Kairosz Kiadó, Budapest, 2004, 504-505. o.

¹⁸ Uo. 495-508. o.

¹⁹ Lovass Gyula: Két erdélyi regény. Wass Albert: Csaba – Karácsony Benő: Utazás a szürke folyón (Erdélyi Szépmíves Céh és Révai) = Vigilia, VI. évf. 1940. október, 437-438. o.

²⁰ Szabó Richárd: Két regény (Wass Albert: Csaba – Karácsony Benő: Utazás a szürke folyón. Révai kiadás) = Protestáns Szemle, L. évf. 5. szám, (1941. május) 141-142. o.

²¹ Kádár Erzsébet: Csaba: Wass Albert regénye – Révai = Nyugat, XXXIII. évf. 2. szám (1940. november 1) 516-517. o.; újraközlés: in: Kádár Erzsébet: Ritka madár, Nyilvánosság Klub – Századvég Kiadó, Budapest, 1993, 47-49. o.

²² Kristóf György: Két erdélyi nemzedék két idegen uralom alatt két erdélyi regényben. Makkai Sándor: Mi Ernyeiek. Regény; Wass Albert: Csaba. Regény, 339 l. Mindkettő Révai kiadás = Budapesti Szemle, 206. köt. (1941) 374-378. o.

²³ Szirmai Károly: Csaba. Wass Albert regénye – Révai kiadás = Kalangya, X. évf. 3. szám (1941. március) 187-189. o.

²⁴ Szücsné Harkó E.: i.m.

²⁵ A hun-magyar mondakörbe tartozik. A krónikások szerint Csaba királyfi az apja, Attila halála után kitört testvérháborúban csatát veszített és Bizáncba menekült. Seregének tagjai a Csigle mezőn várták visszatérését. Ezeknek utódai a székelyek. A Csaba-monda a székelyek között évszázadokig fennmaradt. Csaba királyfit a Hadak útján (Tejút) várták vissza seregével. Vö.: Magyar Néprajzi Lexikon (főszerkesztő: Ortutay Gyula), Akadémiai Kiadó, Budapest, I. kötet, 1977, 441. o.

²⁶ Cs. Szabó László: Erdélyben [Útleírás] Nyugat, Budapest, 1940, 7. o.

²⁷ Grexa Gyula: A Csaba-monda és a székely hun-hagyomány, Budapest, 1922

²⁸ Győrffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet, Budapest, 1948

²⁹ Király György: A magyar hun-monda = Nyugat, 1921. 9. szám, 645-658. o.

³⁰ Magyar Nyelv 1921. január-március, 15. o.

³¹ Heinrich Gusztáv: A magyar krónikák német szavainak hangtani és helyesírási sajátosságai, Budapest, 1912

³² Csúry Bálint: A Csaba-monda történeti csírája, Pásztortűz Kiadó, 1922, 279-281. o.

1 tudomány és társadalom

³³ A hivatkozott oldalszámok lelőhelye: Wass Albert: Csaba, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000

³⁴ Takaró Mihály: Wass Albert regényeinek világa, Masszi Kiadó, Budapest, 2004, 40. o.

³⁵ Takaró Mihály: Az erdélyi jövőideál megteremtése. Csaba. A Csaba regénydiagnosztikáról, in: Takaró Mihály: i.m. 40-41. o.

³⁶ Kálmán C. György: A harmincas évek elbeszélő szövegei: tipológia és terminológia, in: Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő: Szintézis nélküli évek, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1993, 94. o.

³⁷ Mohácsi Károly: Irodalom a középiskolák II. osztálya számára, Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2001, 49. o.

³⁸ P[ogány] Ö. G[ábor]: i.m.

³⁹ Ruszkabányai Elemér: Wass Albert: Csaba (Révai) = Diárium, I. (X.) évf. 9. szám, (1940. november) 210. o.

⁴⁰ (thy): Wass Albert: Csaba (Révai kiadás) = Református Élet, VII. évf. 37. szám (1940. október 19.) 10. o.

Tip.2 (PC-graf. 20x17,5 cm, 2001)

Koncz Sándor

Kálvin magyar kutatója: Nagy Barna

Életútja

„Szinte örökségként szól hozzá is Isten szolgálatra hívó üzenete” – állapítja meg Victor Jánosról szóló tanulmányában Nagy Barna.¹ Megemlékezésünkben ugyanezt mondhatjuk róla, hiszen nagyszerű szelleme apai-anyai ágon egyaránt ároni lelkész-nemzedékek rétegeire épül. 1909. május 15-én született Sárospatakon, ahol édesapja, Nagy Béla (1877-1939) teológiai tanár volt. Masszív tehetségét iskolái bontakoztatják ki. 1919-27 között gimnazista a pataki kollégiumban. Az első világháborút követő nyomorúság „akció-gyermekként” rövid időre Hollandiába viszi. Felső gimnazista korában a *Sárospataki Ifjúsági Közönyben* jelennek meg írásai. Főként angolból, németből, franciából versfordításai, amelyek nyelvtelenségéről tesznek tanúságot.² Jeles érettségije után Patakon teológus. Itt és külföldön végzi tanulmányait. 1929 nyarán német nyelvtudását Grazban tökéletesíti. Az 1929-30. iskolai évet a franciaországi Montpellier-ben tölti, ahol Kálvinnal, Bergson filozófiájával, a szimbolo-fideizmus teológiájával foglalkozik. Miután 1931-ben jelesen leteszi az I. lelkészképesítő vizsgát, 1932-ben a svájci Zürich egyetemén hallgatja fél évig Brunner Emilt és Grisbach filozófiáját. 1933-ban jeles eredménnyel szerzi meg a lelkészi oklevelet. 1933-34-ben Barth Károly tanítványa a németországi Bonnban. Hazatérte után a gömör-tornai és zempléni egyházmegyékben: Tiszakarádön, Szinben, Újcsanáloson, Megyaszón, Sátoraljaújhelyben segédlelkész. Ez utóbbi helyen Kiss Ernő esperes mellett, akiről tanulságos megemlékezést ír.³ Közben, 1936-ban a Debreceni Egyetem Hittudományi Karán *summa cum laude* teológiai doktorrá avatják, a rendszeres teológia: dogmatika, etika, szimbolika (hitvallásismeret), vallástudományok tárgykörből.

1937-ben Sárospatakon, édesapja helyére, a szisztematika teológia tanárává választják, amelyet az igazgató tanács jegyzőkönyve úgy örökít meg, hogy „elismeri (...) tudományos felkészültségét, egyházi munkában való rátermettségét”, mivel „mindazokkal a feltételekkel rendelkezik, amelyek (...) a tanszékkal kapcsolatban fennállnak”. A jegyzőkönyv kitér Barth Károly ajánló soraira, amelyben „őt alaposan gondolkodó, a teológiai problémáknak önálló formát adó, tehetséges teológusnak minősíti, és aki az ő teológus fejlődése felől a legjobb reménységeket” táplálja. 1940-ben feleségül veszi a Hajdúböszörményből származó Bakóczi Juditot. 1941-ben Miskolcon lelkésszé szentelik.

Sorra jelennek meg írásai, tanulmányai, fordításai. 1943-ban a *Theologia Hungarica* címen megindítandó folyóirat körül előmunkálatokat végez. A háború alatt küzd annak embertelenségei ellen. Védi az akkori társadalom kivetettjeit: az üldözötteket. Mivel Sárospatak múltjának „függetlenségi szelleme” őt is rabul ejti, ezért sem ért egyet a német megszállással. A felszabadulás után, 1947-ben a Sárospataki Református Teológiai Akadémia dékánjává, 1948-ban a Kollégium közgazgatójává (rektorává) választják. A Tiszáninnen

Református Egyházkerületben, az ökumenikus bizottságban, az országos egyházban visel tisztségeket. 1947-ben a Zsinat jegyzője, 1948-ban a Zsinati Tanács tagja. Széleskörű bel- és külföldi működést fejt ki. Tudományos munkáján kívül számtalan építő szolgálatot végez. Mialatt számon tartja a legfrissebb teológiát és szellemi termékeket, a lelkész-továbbképzőkön, missziói, evangélicizációs alkalmakon, népfőiskolai, szabadművelődési tanfolyamokon, presbiteri konferenciákon, a sárospataki kollégium „Péntek Esték” elnevezésű, közkedvelt kulturális sorozatainak előadó, gyülekezetekben vendég-igehirdető, legációkba, szupplikációkba járó professzor. Előterjesztései, átfogó igazgatói jelentései, évnvítő és évszázad beszédei, egyéb „sűrített megnyilatkozásai” barátokat, rokonokat temető szolgálatát ünnepélyessé teszik az alkalmakat, és gondolkodó megállásra készítetnek a rohanó időben. Fáradhatatlanul képviseli a teológus nevelés reformját az országos teológiai tanári konferenciákon is, mivel „...a nyugati akadémikus tanítási rendszer nem tartható fenn tovább, helyébe a gyülekezetszerű szolgálatra nevelésnek kell lépnie s ennek keretében kell beilleszteni a teológiai tudomány szükséges ágait (...) Nem lehet szó öncélú tudományoskodásról, hanem csak szolgálatra nevelésről (...) éppen ez a gyülekezeti-missziói szolgálatra nevelődés hozza meg az igazi tudományos érdeklődés fokozódását”.⁴

Az államosítás után, 1952-ben az Egyetemes Konventhez kerül tudományos beosztásba. Hattagú családjával, Judit, Emese, András nevű gyermekeivel s nevelt fiával, Kovács Pállal (aki 1969-ben Uruguayban, Montevideóban lelképásztor) Budapestre költözik. 1954-ben, Victor János örökébe, budapesti teológiai tanárrá választják, amelynek irodalmi emlékét e teológiai akadémia jubileumi kötete őrzi.⁵ 1957-től a sárospataki református tudományos gyűjteményekben beosztott tudományos kutató, majd a zsinati iroda tudományos munkatársa. Mind hazai, mind határainkon túli területeken elmélyült tudományos tevékenységet folytat. Református egyházunktól kapott megbízásaiban, országos jelentőségű kiadványokban, magyar tudománypolitikánkban a legmagasabb tudományos színvonalon dolgozik.

A régi magyar irodalom területén szakreferenssé fejlődik. Bekapcsolódik a történelem-tudományi, irodalomtörténeti szaktanácsadás munkájába. A magyarországiakon kívül svájci, németországi, bécsi, varsói, krakkói könyvtárakban, levéltárakban kutat. Eddigi görög, latin, francia, német, angol, holland nyelvtudását lengyelre, olaszra egészíti ki. Nemzetközileg olyannyira elismert tudós lesz, hogy 1968-ban a zürichi egyetem díszdoktorátussal tünteti ki. 1969. szeptember 17-én Budapesten költözik el a földön élők sorából. Halála hirtelen következik be az Eötvös Kollégiumban, az irodalomtörténeti intézet munkaülésén, felszólítása alatt. Végakarata szerint Sárospatakon temetik el szülei sírjába, 1969. szeptember 27-én.

Ökumenizmusa

Az ökumenizmust Nagy Barna a keresztyénség időszerű kiigazításának tartja. Vele mindenekelőtt a térbeli távolságokat kell gondolatilag és fizikailag áthidalni. Ezt azzal is szolgálja, hogy 1943-ban több hetet tölt Svájcban és Bazelben, előadást tart. 1944-ben Sárospatakon a tanárok részére ökumenikus pedagógiai szemináriumot alakít, nevelési kérdések evangéliumi-egyházi szemléletére.

Ökumenikus képessége igazában a felszabadulás után bontakozik ki. 1946-ban a Tiszáninneni Református Egyházkerület ökumenikus bizottságában fejt ki tevékenységet. 1947-től a magyarországi ökumenikus bizottság titkáráként, később tanulmányi titkáráként dolgozik. Ebben az évben a Genf melletti Chateau de Bossey-ben nemzetközi ökumenikus szaktanfolyamon vesz részt, amelynek tárgya: a *Biblia* szociális és politikai üzenete

a jelenkor számára. Ezen tartott előadásának címe: *Az egyház felelőssége a világot a Biblia szerint*. Foglalkozik a reformáció és a nemzetközi rend problémakörével. A teológiai műveltséget és tudást – a széles szellemi horizont embereként – össze kívánja kapcsolni azzal a nemzetközi feladattal, amely az emberi tevékenység sokoldalúságát szakértői alaposságra építi. A nemzetközi-egyházi kitérő feltétele a szaktudás és az ökumenikus lelkiismeret. Terve: hazánkban egy kelet-európai ökumenikus intézet felállítását.⁶

1948-ban Amszterdamban, az Egyházak Világtanácsának alakuló gyűlésén a Magyarországi Református Egyház küldöttségének tagja. Ettől az időtől fogva az ökumenikus tanáccsal belső viszonyban áll. Halála után, 1969 októberében a genfi *Ökumenischer Pressedienst* úgy méltatja működését, mint aki különösen aktívan dolgozott az 1948-as amsterdami és később az 1954-es evanstoni nagygyűlések előkészítésében. A keresztény egység irányában a nyitott gondolkodási formákat keresi. Érdeklődik a korlátok áttörése, elvek és meggyőződések feladása nélkül. A célt a magasabb erkölcsi szintre vágyó és váró emberiség szolgálatában látja. Kritikai elmével azért kell átölelni a nemzeti, nemzetközi, egyházi élet mezőit, hogy az együttműködés szelleme érvényesülni tudjon abban, ahogyan a hazai vonatkozásokat világméretre állítjuk be.

Nagy Barna, mint nemzedékünk ökumenikus teológusa, ismételtelen felkeresi a svájci genfi, bázeli, zürichi, berni egyetemi centrumokat. Ez utóbbi helyen De Quervain utódjával őt szemelték ki, de ő hazánkat semmiképpen nem kívánja elhagyni. Mivel nincs elaprózódott szemlélete, de van lényeglátó szeme, nagyméretűségére jellemző módon vendégszolgálatokra hívják meg. Ezek közül kiemelkednek a Német Demokratikus Köztársaságban, 1967-ben, Wittenbergben a reformáció jubileumi ünnepein és 1968-ban a bázeli egyetemen tartott előadásai. Főleg svájci teológusokkal, ökumenikus szellemiségű személyiségekkel barátságot ápol. Halála megakadályozza abban, hogy az amerikai Princeton egyetemén tervbe vett előadásaira sor kerüljön. Ökumenikus szolgálatának szerves része remek tolmácsolási adománya; akik hallották, azoknak maradandó élmény, ahogyan Barth, Thurneysen, Lüthi, Hromádka, stb. beszédeit, prédikációit magyarországi körútjaikon fordította.

A reformátori teológia művelője

Tanulmányai során párját ritkító teológiai műveltségre tesz szert. A középkori kereszténység értékeit az egyetemes kereszténység kincseinek tartja, aminek bizonyágát is adja.⁷ A külföldi teológiai mozgalmak ismerője. A hossz- és keresztmetszetben látott teológiai mezőből mégis kiemelkedik a reformátori teológia, amely körül álláspontját kristályosítja. Mivel szereti az idézeteket, Böhlert hívja tanúul arra, amit kedvel. Ez pedig az, ami „nagyszerűen református módon történik”. Esményképe: „az Ige mintaszerű teológiája”, amelyben „a teológia nem öncélú tudományoskodás, hanem a tiszta igehirdetés szolgálata”. Középpontjában Jézus áll, mint „Deus manifestatus in carne”. Aki a Szentírás tanítványa, az az Ige teológusa. Mialatt az egyházra és a gyülekezetekre tekint, nemzedékünk teológiai útkeresésének jelentős személyiségévé válik. Ízig-vérig e korhoz tartozik, amelyben élünk. És korunk számára világosan és határozottan Isten Igéjét tartja jónak. Ha az egyház erre néz, a legfontosabb feladatra koncentrálni magát. Az összpontosításban a predestinációt párosítsuk a gondviselés-hittel és a teológiát úgy tartsuk egyházat szolgáló tudománynak, hogy benne mindent megelőző az exegetikai, az írásmagyarázati tevékenység. Esmélkedésének alapja: református konfesszionális. Gondja: az egyház épülése. A két legalkalmasabb eszközt ehhez Kálvinban és Barthban látja. Ezért tarthatjuk őt úgy számon, mint Kálvin-kutatót és Barth-szakértőt.

Kálvin kutatója

Nyomatásban Kálvin ismeretével és megismertetésével 1941-ben jelentkezik. *Kálvin politikai teológiájának krisztológiai alapvetése* címen ír tanulmányt. A következő évben Kálvin II. zsoltárhoz készült kommentárját fordítja le.⁸ 1943-ban, Kálvin államtanáról Bázelen tartott előadására nemzetközileg is felfigyelnek. Ugyanebben az évben egy nagyobb lélegzetű munkát ad közre fordításban: Niesel Vilmos *Kálvin teológiája* című könyvét,⁹ majd *Kálvin kiadatlan prédikációiról* értekeznek, és lefordítja latinból Kálvin *Az Ige és a sákramentumokról szóló tan foglalata* című művét.¹⁰

Kálvin kommentárjainak magyar nyelven való további megjelentetését szívéen viseli.¹¹ Ennek jelentős állomása az, hogy a *Református Egyházi Könyvtár* sorozatában, átdolgozásában, sajtó alá rendezésében, ahol szükséges – márpedig elég sok helyen az! – tőle származó teljesen új fordításban kinyomtatásra kerül a római és a héber levelek magyarázata.¹² Közben a Református Világszövetség megbízásából Kálvinnak az utóbbi évtizedekben előkerülő és eddig meg nem jelent művei közül első sorban a prédikációk kiadásán dolgozik, a *Supplementa Calviniana* elnevezésű új sorozat számára. E célból többször felkeresi Genfben a Reformáció-történeti Múzeumot és a Kálvin-könyvtár Társaság Gyűjteményét. Kálvin rövidítéseit megfejti. A nemegyszer szinte olvashatatlan kéziratokat olvasmányossá teszi. Az archaikus francia szövegeket modern nyelvi változatban közli. Haláláig dolgozik e munkán és nyomdakész állapotra el is készül vele. Megjegyezzük, hogy Kálvin svájci kutatásai közben alkalmat nyer arra, hogy a locarnoi egyházi üdülőben pihenjen.

A fentiek alapján érthető, ha Nagy Barnát úgy is nyilvánartják, mint Kálvin exegetikai munkásságának világviszonylatban jeles értőjét. Kálvint „a reformáció kiváltképpen való exegetájának, a legnagyobb írásmagyarázó reformátornak” mondja Nagy Barna.

Barth szakértője

Kálvin mellett „legnagyobb tanítójának” Barth Károlyt tartja. Ennek első jele: *A teológiai módszer problémája az u.n. dialektika teológiában* című doktori disszertációja.¹³ E teológia alapos ismerete a közvélemény előtt akkor lesz nyilvánvaló, amikor Barth 1936-ban először jár hazánkban. Nagy Barna oly hivatott szakértelemmel tolmácsolja, hogy erre a sajtó felfigyel. Azóta az *Igazság és Élet*, a *Sárospataki Református Lapok*, a *Református Egyház* című folyóiratokban folyamatosan ébren tartja Barth teológiai mondanivalóit.¹⁴ Barthról az 1968 decemberében bekövetkezett halála után, azon melegében megírt cikkben emlékezik meg, a *Reformátusok Lapja* 1969. évi 1. számában.

Jellemzőnek tartjuk, hogy teológiai tanárságának első írása éppúgy egy prédikáció-fordítás Barhtól (*A vigasztalás igéje*), mint ahogyan az utolsó kinyomtatott dolgozata is meszterének nyelvünkre átültetett igehirdetése: *A szeretetben nincsen félelem*.¹⁵

A reformáció korának tudósa

Nagy Barnának a múlt iránti érzékét mutatja az, hogy a témákat a nem-históriai jellegű tanulmányaiban is történeti módon fogja fel. A Kálvinnal való intenzív foglalkozás és Barth teológiájának a reformációval gyökeresen rokonszenvező mivolta Nagy Barna történeti érdeklődését annyira a reformáció korának hazai területen és nemzetközi méretekben történő kutatása felé fordítja, hogy tudományos munkásságának ez jellegzetessége marad. Amint az ökumenikus fáradozásokban a térbeli, úgy a letűnt idők búvárlásában az időbeli távolságok legyőzése a törekvése. A múltat a jövő felé haladó mozgalmasságként ábrázolja.

Az általános értelmezésű protestantizmuson belül különösen a helvét irányzat érdekl. Itt is az a sokrétűség, ahogyan ez Kelet-Európában jelentkezik. A református hitvallások, Bullinger és Méliusz azok a pontok, ahol leginkább kristályosít és szinte gyémántokat csiszol. A Bartha Tibor által szerkesztett *Studia et Acta* eddigi kötetei, továbbá a többi hazai és idegen nyelvű e tárgyú publikációi fényt vetnek ez irányú munkálkodására.¹⁶

Munkássága nyomán a 16. század református egyház-, teológia-, dogma-, hitvallás-, irodalom- és könyvészet-története megelevenedik. A latinnak, „a régiek nemzetek feletti nyelvének”, „a szellem első eszperantójának” pompás ismerete segíti abban, hogy a szövegeket jól megértse, majd helyesen mérlegelje. Ez az első mérce, amit magának felállít. Utána feldolgozza a történeti előzményeket, megállapítja a szövegkritikai eredményeket. Tartalmi áttekintést ad. Értékel és jelentőséget méltat. Nagy bibliográfiával dolgozik. Forráskritikájára előbukkannak a nyomdász-történeti érdekességek, a helyesírási különbségek, a szövegváltoztatások és módosítások. Az adatok, adalékok gyűjtésében „óvatos, tapintatos, de határozott”. Éberséggel, villanó sasszemével keresi a kéziratok, nyomtatványok, töredékek lappangó rejtelmét. A csoportosításokban, variánsokban „irányító és korrigáló szelleme” érvényesül. A sajátosságokat észreveszi, szereti, kiemeli, rendszerez. Megtanulja az archaikus nyelvet. Indítványozza, hogy a reformáció korabeli értékes írások „gondos szövegkiadás formájában (...) közkinccsé legyenek”. Figyelmeztet arra, hogy „a mai legfejlettebb technika eszközeivel igyekezzünk megóvni a pusztulástól régi, drága irodalmi értékeink minden morzsáját”. Szeretné, ha a jelen számára élő múlt egyházi traktatusokban építené gyülekezeteinket.

A reformáció századát, alkotásait, a Szentírás jelentőségéért, a teológia tisztaságáért folytatott küzdelmeket, a nagyszabású dogmatikai műveket, amelyek a pápizmus és antitrinitárizmus elleni kétfrontos harc dokumentumai is, nagyra becsüli. Figyeli azt a folyamatot, ahogyan a töröktől, tatár betörésektől nyüzött nép között a helvét irányzat: a keresztyén vallás református formája megszilárdul. Ennek kulturális jelentőségére felhívja a figyelmet: a *Heidelbergi Kátét* nézzük úgy, hogy „az az üdvösség útján való járásban segítségül legyen”, de azzal az értékeléssel is, hogy „a Káté és annak magyarázata (...) magával hozza a haladás és művelődés egyre előbbre törő szemléletét”. Éppen ezért „a Káté fordítás és magyarázás történelme a magyar irodalom- és művelődéstörténetnek is sajátos hosszsmetszeti szelete”.

Új dolgokat fedez fel s általuk – átfogó meglátással – friss, motiváló megvilágításba helyezi a tényeket. Magasra minősíti azt a szolgálatot, „melyet a lengyelországi nyomdászat a XVI. századi magyar könyv és irodalom ügyének tett”. Ez adja neki azt a gondolatot, hogy egy részben a reformációval párhuzamosan futó humanista-reneszánsz vonalat, amely Bolognától hazánkban, Erdélyen át a krakkói Wavelig húzódik, kutatni kezdje. E célból készül Olaszországba. Felmutatja, hogy a művelődés, nyelvészet, teológia és irodalom a 16. században egymással karöltve, áthatásban járnak.

Külön érzéke van az iránt, hogy tisztázatlan kérdéseket rendbe tegyen, amely által meglepő összefüggések derülnek ki. Ezért bízta rá egyházunk vezetősége a *Studia et Acta* III. kötetének munkálatait: *A reformáció helvét irányzatának kibontakozása és megszilárdulása Magyarországon. Források és dokumentumok*. Tervezetét még elkészíti és több tervére gondolva mondja: „15 évre való munkám van”.

Öröm, hogy hagyatékában nyomdakészen megtalálható Ecsedi Báthory István imádságos könyve. A más számára olvashatatlan szövegből átszellemülten olvasott látogatóinak

gyönyörű részleteket, amelyek azért nőttek hozzá hívő lelkületéhez, mert vallja, hogy „az imádságok tanítják legjobban alázatra az embert”.

Egyénisége

Egyéniségének íze, karaktere, jellege volt. Az ész mellett érzésvilága teljességével gondolkodott. Szókimondás és jóindulat jellemezték. Olvasottságát eredetisége színezte. Tudását anekdota és humor aranyozta. Fellépése határozott, értelme izzó. Jó kedve sugárzó, előadása sodró erejű emlékeket hagyott. „Jóságos megértéssel néz engem az Úr, így nézem én is diákjaimat és a velem együtt korlátokkal küzdő embert”, mondotta. Tanítványai sorsa mindig érdekelte s találkozásaiukkor így érdeklődött: „Cimbora, hol dicséred most az Istent?” Szenvédélyes teológusnak ismertük. Ízig-vérig dogmatikusnak. Még sem tarthatta senki „acélsisakos teológus militáns”-nak. Az évek multával az egykori jó sportoló gimnazista megérkezett önmagában a kedélyes horgászhoz, akit különösen az Ó-bodrog, a Felső-Tisza, a Dunakanyar, a Velencei-tó „kimeríthetetlenül” vonzottak. Egytől félt: a háborús tömegőrületről és világszakadástól. Egyet nem szeretett: a szellemi és lelki igénytelenséget. De a legkisebb törekvést is méltányolta és támogatta.

Halála után az egyik kolozsvári professzor ezt írta: „Nagy csillag hullott le a magyarnyelvű égboltozatról. Siratjuk őt”. Egyik tanítványa pedig ezt: „Csak szeretetbe mártott pennával tudok nyilatkozni róla”. Ő is így írt azokról, akik előtte „haza” mentek.¹⁷

Nagy Barna bízott az Úr ígéreteiben és akarata előtt meghajolt, amint erről az általa előre megfogalmazott gyászjelentésében olvashatunk. Gyakran ismételte egyik kedves zsoltárát: *Az Úrnak irgalmát örökké éneklek*. Zárjuk tehát emlékezete összefoglalását egy általa közölt idézettel: „Ne a terményt dicsérjük, hanem a Teremtőt, ne azt dicsérjük, aki plántál, ne azt, aki öntöz, hanem Istent, aki a növekedést adja. Nem a szolgálta, hanem az Úr dicséretét hirdetem”.¹⁸

(A tanulmányt, amely eredetileg a Theologiai Szemle 1969. évi 11-12. számában jelent meg, Kálvin János születésének 500. évfordulóján közöljük. A szövegen csak apró korrekciókat végeztünk, tehát a bibliográfia és a jegyzetapparátus a mai kutatók számára mindenképpen kiegészítésre szorul. A publikációval egyaránt tisztelgünk Kálvin János és a szellemiségét követő, meghatározóan jeles sárospataki tanár, a száz éve született Nagy Barna munkássága előtt, folytatva együtt az anyaggyűjtést a „sárospataki iskola” kutatáshoz. Az írás a Napút című folyóirat 2009. évi, „Kálvin 500” tematikus számában is megjelenik, a periodikák közötti együttműködés keretében, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával, amelyért ezúton is köszönetet mondunk. A tanulmányt közléstesi: Koncz Gábor, e-mail: mka@mka.hu).

Függelék

Nagy Barna: Végrendelet

(Írtam Salzburg táján 1956. augusztus 8-án, hazafelé robogó vonaton.)

Pataki erdők illata
vonzott megint ma este.
Hegyóriások szirtfala
mögött is azt kereste
a multba furó szem s ideg:
a te hegyeid vonalát
mikor pillantja meg,
PATAK!
felejthetetlen városom.

De régen láttalak,
pedig mindig
magamban hordalak!

S most minden emlék és remény
vonatrobajjal kalapál.

A Salza zugó habjai
épp most morajlották felém,
amint a Bodrog szőkesége
árjában elmerültek:
Minden víz a Bodrogba tér
– torokfojtó könny és Duna,

szivárványos felhőteher,
tó, tenger s még a vizcsap is
Bodrogba foly, Bodrogba visz...
(Emlékszel-e, kicsi fiam,
alig eszmélő kis fejedben
a Bodrog és a víz fogalma
hogyan folyt egybe egykoron?)

Ugye, fiam,
ha majd elomlanék
a pesti flaszteron,
kórházi ágyon, bár akárhol –
hazaviszel, haza Patakra!?
Apám és anyám mellé temess!
Hadd várjak ott,
ott hadd várjak feltámadást:
egy földit még – az iskoláét,
s a másikat, az örököt –
a minden testekét.

Mondd hát velem a messzeségben
– játékaid közül az égre nézve:
Hiszem testünk feltámadását!

Jegyzetek

¹ Dr. Victor János, *a teológus = Református Egyház, VI. évf. 1954. 22. sz. 3-12. o.*

² Goethe, Heine, Rabindranath Tagore, *műfordítások = Sárospataki Ifjúsági Közlöny XLII, XLIV, XLV. évf. 126-127, 166-167, 86, 43-44. o.*

³ *Emlékezés Kiss Ernő esperesről, Sárospatak, 1939. 14. o.*

⁴ *A Sárospataki Ref. Főiskola évkönyvei, értesítői 1946-1949.*

⁵ *A történelmi kálvinizmus kora – A rendszeres teológiai tanszék – A Budapesti Református Teológiai Akadémia története 1855-1955, Budapest, 1955. 106-148, 175-178. o.*

⁶ *Az egyház és a nemzetközi újjáépítés = Sárospataki Református Lapok, 1944. 2-3, 5-6, 11. o.*

⁷ „Doctor mellifluus”. Gondolatok Clairvauxi Bernát egyháztanítói jelentőségéről = *Református Egyház*, V. évf. 1953. 24. sz. 11-18. o., VI. évf. 1954. 1. sz. 10-14. o.

⁸ Kálvin politikai teológiájának krisztológiai alapvetése = *Theologiai Szemle*, 1941. 12-30. o. – Kálvin János kommentárja a II. Zsoltárhoz (ford.) = *Sárospataki Református Lapok*, 1942. 143-144, 149-150, 196-197, 211. o., 1944. 15-16, 157-158, 172, 176. o.

⁹ Niesel Vilmos: Kálvin teológiája (ford.), Debrecen, 1943. 219 o.

¹⁰ Kálvin kiadatlan prédikációi = *Theologiai Szemle*, 1944. 100-102. o. Kálvin: Az ige és a sákramentumok szolgáltatásáról szóló tan foglalata (latinból ford.) = *Sárospataki Református Lapok*, 1947. 114-115. o.

¹¹ Kálvin kommentárjai magyar nyelven = *Református Egyház*, I. évf. 1949. 18. sz. 3-4. o.

¹² Kálvin János: A Római levél magyarázata (A fordítást átdolgozta és sajtó alá rendezte), Budapest, 1954. 324 o. = *Református Egyházi Könyvtár XXVI. köt.*; Kálvin János: A Zsidókhoz írt levél magyarázata. Függelék: 1. Három prédikáció Melkisédek történetéről. 2. A 110. zsoltár magyarázata (A fordítást átnézte, függelékkel ellátta) Budapest, 1965. 252 o. = *Református Egyházi Könyvtár, XXVII. köt.*

¹³ Nagy Barna: A teológiai módszer problémája az u.n. dialektika teológiában, Budapest, 1936. 225 o.

¹⁴ Könyvismertetés. Kiss Sándor: Barth küzdelme az evangéliumi szabadságért = *Igazság és Élet*, II. évf. 1936. 244. o.; Kérdések és feleletek. Barth Károly 1936. évi „magyarországi és erdélyi reformátusoknál” előadói körútján hangzottak el (ford.) = *Igazság és Élet* füzetei, 8. sz.; Barth Károly: Isten kegyelmi kiválasztása Debrecen. 1937. 35-53 o.; Barth Károly: Politikai teológiája = *Sárospataki Református Lapok*, 1938. 234-235, 239-241. o., 1939. 5-6 o.; Sárospatak így köszöntötte Barth Károlyt = *Sárospataki Református Lapok*, XLIII. évf. 1948. 3. o.; Mit tanultam Barth Károlytól? = *Református Egyház*, III. évf. 1951. 14-15. sz. 8-12. o.; Barth Egyházi Dogmatikájának tételei = *Református Egyház*, III. évf. 1951. 14-15. sz. 18-23. o.

¹⁵ Barth Károly: A vigasztalás igéje (ford.) = *Igazság és Élet*, III. évf. 1937. 131-138. o. A szeretetben nincsen félelem. Barth bázeli börtönben elhangzott prédikációjának fordítása = *Református Egyház*, XXI. évf. 1969. 43-45. o.

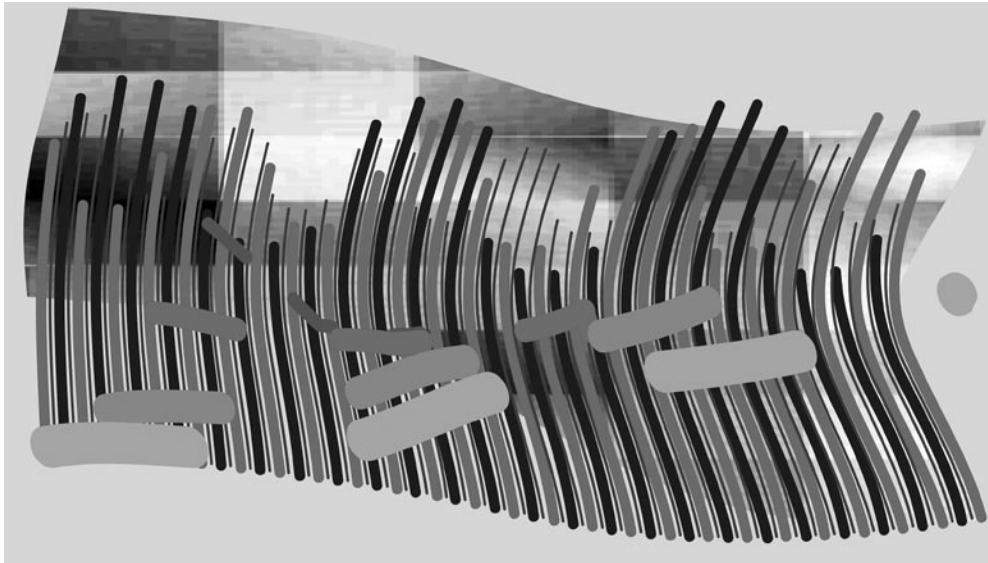
¹⁶ A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négyszáz éves történetéből, szerkeszti Dr. Bartha Tibor, I. köt. Budapest, 1965. 17-91. o.; Méliusz Péter művei – Könyvészeti és tartalmi áttekintés, különös figyelemmel most felfedezett műveire s a forráskutatási feladatokra. A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. *Studia et Acta Ecclesiastica*, II. köt. Szerkeszti Dr. Bartha Tibor, Budapest, 1966. 191-301. o.; Bevezetés a II. Helvét Hitvalláshoz. A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai, Budapest, 1954. 83-111. o. II. kiadás, Budapest, 1966. 83-111. o.; Két Honterus-mű variánsa = *Magyar Könyvszemle*, 78. évf. 1962. 217-221. o.; Hol jelent meg Szikszai Hollopcus első Katekizmusa. (RMK. I. 371)? = *Magyar Könyvszemle*, 78. évf. 1962. 221-222. o.; Gálszécsi István énekeskönyvének második nagyrészt ismeretlen kiadása = *Magyar Könyvszemle*, 79. évf. 1963. 347-356. o.; Quellenforschungen zur ungarischen Reformationsliteratur, unter besonderer Berücksichtigung der Beziehungen zu Bullinger. Sonderabdr. aus „Zwingliana”. Bd. 12. Heft. 3. 1965. 191-206. o.; Geschichte und Bedeutung der zweiten Helvetischen Bekenntnisses in der osteuropäischen Ländern – Glauben und Bekennen. Vierhundert Jahre Confessio Helvetica Posterior. Beiträge zu

ihrer Geschichte und Theologie. Herausgegeben von Joachim Staedtke, Zürich, 1966. 109-202. o.; Heinrich Bullingeri Epistola ad Ecclesias Hungaricas Earumque Pastores Scripta. MDLI. (kétnyelvű kiadás) (A latin szövegeket gondozta, magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. Előszó németül.) A Magyarországi Református Egyház jubileumi kiadványa, Budapest, 1969. 49. o.; Ugyanez németül: Heinrich Bullingers Sendcschreiben an die ungarischen Kirchen und Pastoren. 1551. Editio bullinguis, Budapest, 1968. 55 o.; Bullinger Henrik a Második Helvét Hitvallás szerzője 1504-1575. Jubileumi Képes Kalendárium, Budapest, 1967. 45-50. o.; Ismeretlen Méliusz-nyomatvány Genfben = Magyar Könyvszemle, 1966. 366-376. o. (különlenyomat is); Mikor jelent meg az antitrinitarizmus a Dunamelléken? = Református Egyház, XIX. évf. 1967. 12-15. o.; Bullingers Bedeutung für das östliche Europe. Ein Forschungsbericht. Reformation 1517-1967. Wittenberger Vorträge. Herg. von Ernst Kähler, Berlin, 1968. 84-119. o.; Károlyi Gáspár és esperestársai levele Béza Tódorhoz = Református Egyház, XX. évf. 1968. 255-256. o.

¹⁷ Lásd Victor Jánosról az 1. sz., Kiss Ernőről a 3. sz. jegyzetet. Továbbá: A tudomány és szív embere. Enyedy Andorról = Református Egyház, XVIII. évf. 1966. 196-198. o. – A tanítvány emlékezése Dr. Szabó Zoltánra = Református Egyház, XVII. évf. 1965. 104-105. o.

¹⁸ Lásd a „Doctor mellifluus” című tanulmányt, 7. sz. jegyzet.

Rep.112 (PC-graf. 15x27 cm, 1999)

Károly Róbert

A zenei kommunikáció elméleti alapjai

Az európai kultúra klasszikus hagyományában a tudomány és a művészet nem áll távol egymástól, nem is különültek el mereven. Ez derül ki, ha csak a latin *ars* szóra tekintünk, amely második jelentésében művészet is és tudomány is.¹ Még emlékszünk arra, hogy a görög bölcsek az orvostudományt egykor *arsként* tartották számon, viszont a racionalizmus korában a zenét egyszerre tartották tudománynak és szabályok alapján létező művészetnek, harmonikusnak és szépnek.² A megfelelő német szó a *Kunst*, a „tud, képes” jelentésű könnyen igéből származik, és jelentése nem szokványos, hanem különleges tudás, amely a zenei alkotások emocionális tartalmában, az értékek befogadó átélésére, megvalósítására motivál, és a létezés végső titkait csillantja meg perspektíváiban. Ezt a tudást muzikalitásnak is nevezhetjük; a teljessé válható emberi személyiség integráns része, sajátos kommunikációs képesség, az emocionális alaprendszerrel is összefüggő, a kognitív szférához szorosan tartozó tulajdonságok megléte. „Beszédkészséggel minden ember rendelkezik születésekor. Ugyanez vonatkoztható a jobb agyféltekés beszédre, a muzikalitásra is. [...] Az értékes zene percepciója és élvezete növeli a kreativitást, a képzelőerőt, annak hallgatása is erősíti az ember általános alkotóképességét.”³ A materializmus különböző irányzataival a tudományosságra hivatkozva pusztította a szellemet és az érzelmeket.⁴ Az utolsó másfél évszázad egymást követő, viharos társadalmi eróziói ugyanúgy érintették, alkalmanként deformáltak vagy erodáltak a humán kommunikáció számos más formáit is. A váltakozó előjelű heteronóm játszmák, szemléletmódok és az alig rejtett szankciók fenyegetései között, tartalmi és nyelvi stratégiákban frusztrálódott a verbális kommunikáció is. A kétértelmű szavak, a szándékoltan homályos kifejezések használata, a nyelvi kifejezésekben elrejtett értékelések, minősítések, érzelmeik, preszuppozíciók, hamis analógiák, hiperbolák, érvelési hibák által manipulált kommunikációs stratégiák hatására, a kommunikáció egyéb területein is tönkrementek az emberek közötti közlekedés és problémamegoldás spontán formái. Az emberi kapcsolatok kívül-belül sokat vesztek az őszinteségükből, a gyanú és a félelem elűzte az ember alapvető létszerkezetéből a humán kibontakozás természet adta esélyét, az arisztotelészi *energeia*-dünamisz erőpár mindenkire vonatkozó természeti törvényének szabad működését.

Valóban a létérdek-e a szükséges motiváció még ahhoz is, hogy az emberek kinyíljanak, és kívánjanak közelebb jutni a valóban értékes zenéhez? Az emberi személyiség és a társadalom mai állapotában (ahol védekező attitűdbe kényszerül a differenciált érzékenység), a válasz csak az igen lehet. A Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének szakpszichológus kutatócsoportjának legújabb felmérése szerint társadalmunk 71%-a érték- és kapcsolatvesztett.⁵ Ez a kaotikus világtapasztalat a társadalom

minden alapvető egységének, közösségének szétesését jelzi. Magának a személyiség válságának végső folyamata pereg szemünk előtt és az ember léte forog kockán. Előzményei, hogy miket éltek át eddig az emberek. Átvészelték háborúkat, forradalmakat, válságokat, társadalmi földcsuszamlásokat, a dolgok képének, értékének és viszonyának megváltozását, átértékelték egymás fokozott közelségét, a tömegesebb, zsúfoltabb, nehezebb és hajszoltabb életet, a tempó megnövekedését.⁶ Az embernek fel kell ismernie helyzetét, és szabad akaratának, azaz szuverén személyisége öntudatos lényegének képességével döntve vissza kell találnia saját élete természetes forrásaihoz, amelyben eredeti célkitűző dinamikája létaktivitásra, produktív teljességre (harmóniára) lel. A művész a természet részeként alkot, és közvetve – kifejezéseiben, ábrázolásaiban – a természet alkotó elvét utánozza (mimézis), ami által ő, és zenéjének hallgatója is, visszajut eredeti emberi természetének méltóságához. A muzsikos mint művész vagy a művésztipusú (muzikális) műélvező a kiválasztás és az elrendezés vagy annak követezése révén múlja felül a természetet, és magasabb létminőséghez, léttöbbletbe, akár önfelülmúláshoz juthat.

Amíg a régebbi időkben léteztek még olyan fogalmak, amelyek bizonyos érvényességgel jelöltek meg karaktereket és tendenciákat (mint a humanizmus és reneszánsz), a 20-21. századot már lehetetlen ily módon osztályozni. A közlekedés és a tömegkommunikáció révén a világ kisebb lett; nagyobbak lettek az önkényuralmak és a háborúk okozta katasztrófák, nagyobb lett a totális megsemmisülés veszélye – nagyobb a szegénység és gazdagság, észak és dél, kelet és nyugat ellentéte. Eltűnt belőle az embernek emberhez való közvetlen és derűs kapcsolata, az érzelmek világossága és egyértelműsége, az áttekinthető és bejárható világ biztonsága. A szellem kitért, de egyben elkomplikálódott és megzavarosodott. Azonban „a szellemet és az érzelmet pusztító materializmus ellenére újabban a modern természettudományban (magfizika) új felismerések születnek a szellemről és anyagról. S ezek újra lehetővé teszik a lét egységes látásmódját és átélését, ami viszont minden kultúra, művészet és így zene előfeltétele.”⁷ Miután társtalan félelmeiben, szorongásaiban és meneküléseiben az egyén megtapasztalta már, hogy a létezés sem jut egyedül önmegvalósításhoz, rá kell jönnie, hogy valami lényegeset meg kell még tudnia önmagáról és ebben szüksége van a másik emberre. Ezért ismerte fel és jelentette ki már 1922-ben az eredetileg ideggyógyász, a későbbi heidelbergi, majd baseli filozófia-professzor Karl Jaspers, milyen nagy jelentőségű a kommunikáció. Az önmagára figyelés, az önmagával törődés mellett az egyéniség kialakításához is szükséges a kommunikáció, az érintkezés az embertársakkal. De – amint mondta – ez nem a tömegérintkezés síkján, hanem a személyes jellegű kölcsönösség alapján fejlesztő hatású. Csak a másik által jut az ember tiszta képhez önmagáról. De nem gátlástalan és manipulatív, hanem az emberi lény számára önmagával is lojális kommunikációra van szükség. Minden önmagát és világát értő embernek belső indításból, meggyőződésből kell cselekednie, nem az ösztönök készletéből, mert azok csak egy vegetáló, felszínen mozgó élet túlélő esélyét adják. Az emberhez méltó értelemnek és érzelemnek önmaga egzisztenciájára való reflexióból kell kiindulnia, és mint történelmi lénynek, méltósága szabad választásával, döntésével kell magát társadalmában megvalósítania.⁸ Ennek a sajátosan humán, hármas szellemi működésnek, az érzelmeknek, értelemnek és akaratnak foglalatosa a zenei kommunikáció társadalmi folyamata.

Schopenhauertől Nietzsche eszméin át, korunk és napjaink számos bölcseleje és tudós pedagógusa osztozik abban a meggyőződésben, hogy a zene, a küzdés ethoszát tartalmazza.⁹ A küzdés, transzcendentális küzdelem a zenei kommunikációban¹⁰ – akarati életünk dimenziójában – léttudat és életérzés formájában jelenik meg. A küzdés ugyanis szabad akarati cselekvés, célkitűző tevékenység a szellem szülte gondolat megvalósítására. Ez az akarat mint igazi, valóságos akarat kell, hogy mindenki számára, minden egyes személyiség öntudatos lényegének természetes velejárója legyen. Az akarat alapaktusa valamely érték – jó, mint olyan – igénye és törekvés ennek az értéknek a megvalósítására. A motivációnak belülről kell indulnia. A szellemi működés két alapvető módja tehát a megismerés és az akarás, amelyben a megismerés nem szükségképpen diszkurzív gondolkodás. Baumgarten alapján mondhatjuk azonban, hogy a zene emocionális tartalmának, érzelmi jelentésének megragadása és elsajátítása, az ésszel analóg gondolkodás képességével történik.¹¹ A teljes emberi megismerés érzéki, érzelmi és értelmi megismerés, a tárgyához való saját, és annak pedig a létben való viszonyához, tudatos élmény. Az emberi akarat jellemző tárgya tehát a lét mint érték, de azt az emberi megismerés – az emberi értelem és érzelem – sajátos, komplex módján közvetítve.

A zenei alkotások – a művészi létmódban, a zenei kommunikáció megnyilvánulásaiban – az emberi viszonylatok és szükségletek mentén helyezkednek el, tehát emberközpontúak. A zene sajátosan emberi gyönyörűsége az embernek a másik emberrel való közös lelki munkájának, tettének eredménye, melynek élvezetében önmagára, társra, közösségre, azaz magasabb létminőségre lel. A zenének mint érzelmileg a verbális kiegészítő kommunikatív felfedezése, megértése és átélése hozhatja meg mindenki számára az emberi kifejezés teljességének feltételét ahhoz, hogy önmaga teljességét elnyerje. Csak a teljes ember tud cselekvő ember lenni. Teljes emberekre van szükség, akik személyiséggé képesek válni ahhoz, hogy a teremtés csúcsteljesítménye, az ember, a saját Földjén végre valaki lehessen.

Mindezekkel szemben mindenütt zene szól. Zene szól a színházban a monológ alatt, a tv-hírek közérdekű információi érthetetlenek az ügyetlen és felesleges aláfestő zenétől. Az opera- vagy koncertközvetítés a legalkalmatlanabb pillanatban szakad meg, és oda nem való „zenéjű” reklám ordítja szét a zenedráma légkörének intim varázsát. A telefonban Mozart és az *Egy kis éji zene* a kapcsolásra várakozás türelmetlen unalmának melodramája, és „Vivaldi *Négy évszaka* mindennap fülünkbe cincog a bevásárlóközpontokban, benzinkutakon” – jelezve, hogy miként indították a magasabb művészetet a tömegkultúra felé. Pontosan úgy, ahogy „az egykor egyedülállóan számító Vermeernek határidőnaplón, dísz tárgyakon tűnnek fel, az *Éjjeli őrző*rat tányéralátéteken is megcsodálható.”¹² Pierre Boulez (Olivier Messiaen és Anton von Webern szellemi örököse) – francia kortárs zeneszerző, karmester, tanár – már az ennél kisebb „zenei barkácsolás” atrocitásaitól is szenved, és interjúiban megállapítja, hogy „zavar van pillanatnyilag a kommunikációban. A (szükséges, tervezett, a meglévőkkel szemben invenciózus) zenei intézet foglalkozni fog e kérdéssel – ígéri – de csak később, mert az alkotás az elsődleges.[...] Szükségesnek vélem – folytatja Boulez – hogy ne függjünk többé olyan intézményektől, amelyeknek mások a nézeteik, más igazgatási elveik és más kötelezettségeik vannak, még a társadalommal szemben is. Kell egy olyan intézet, amely kizárólag ezekkel a kutatásokkal foglalkozzék, amely képes megteremteni az összeköttetést a többi, egyetemektől, kereskedelmi cégektől vagy rádióktól függő szervezetek között, és amely minden eszközét egy pontosan meghatározott célra koncentrálja.”¹³ A zenei kommunikáció alapvető jelensége,

a hangzó érzelmi jelentés és hatás mellett a zene notációja is. Rács ez, egy kód, ami a többi emberrel – előadókkal, más zeneszerzőkkel vagy az egyszerű zenehallgatókkal – való érintkezésre szolgál. „Ez a kód – mondja interjújában Boulez – alap, egy kommunikációs nyelv, amely azonban olyan elemekkel terhelt, amelyek módosítják, és sokszoros irányváltoztatást adnak neki. Egy nagy mű kódja önmagában elég rugalmas ahhoz, hogy elviselje az interpretáció irracionális, izgalmi és érzelmi terhelését, amely teljesen átalakíthatja, és még valami érdekeset hozhat ki belőle. A zenemű körülhatárolt és igazolt, mint befejezett keret, de alap is a végtelen gyarapításhoz. [...] A mű a kommunikációért íródott, az ismeretlennel való kommunikációért, a végtelen közönségnek. [...] A zeneszerzés és interpretáció a sok emberrel való közlés vágya – vágy arra, hogy megértsenek és befogadjanak”¹⁴ –, mondja az egyébként Joyce-szal, a kifejezés új lehetőségeinek kutatása szellemében, közismerten rokon komponista. A zene stílusbeli pluralizmusa, az egyes társadalmi úzus ízlés- és funkciózavarai, a korszellem tükre, amennyiben korszellemről a sokféleség miatt még egyáltalán beszélni lehet. „A zenében – jelenti ki interjújában Boulez –, anélkül, hogy azonosítani akarnám a tudományos kutatással – a zeneszerző kutatásának a kollektív kutatásba kell illeszkednie. [...] Egy többé-kevésbé ismeretlen zenei elgondolás kialakításában a zeneszerzőnek olyan problémákkal kell szembenéznie, amelyeket nem tud teljes egészében egyedül megoldani. Ez az, amiért a jövőendő új intézetben a zenei anyagot (a kommunikációt illetően a nyelvezettel, új eszközökkel, akusztikai jelenségekkel stb.) sok szempontból kell majd feltárni. Lényegbevágó, hogy a zenei anyag újra megtalálja a gondolat fejlődésével párhuzamos menetét.”¹⁵

A zenei kommunikáció a humán kommunikáció megnyilvánulásainak sajátos szférája – ethosz – a verbális kommunikáció kiegészítője, az emberek közötti érintkezés teljességének, és az ember teljes emberré válásának pótolhatatlan eszköze és energiája. Csajkovszkij gondolatával: ki kell fejeznie mindazt, amelyre nincs szó, de ami mégis kikíváncozik a lélekből, amit mégis el kell „mondanunk”, és ami előtt aztán – mint hangzó, emocionális tartalom előtt – érintettségében a lélek befogadásra megnyílik.¹⁶ A „kikíváncozás” és a „befogadó megnyílás” kifejezések egy rendkívül érzékeny zeneszerzőtől – az orosz romantika talán legszenvedőbb zsenijétől – származnak, és arra a mélyen az emberi természet lényegében gyökerező sóvárgásra, belső kényszerre utalnak, amelyet Platón égi Erószként személyesített meg. Erósz, aki a természetben munkáló erő és hatalom, a teljesség elérésére való erős lelki törekvés istensége, aki egyben a halhatatlanság vágya is. Erósz a szépség szerelme azok számára, akik lelkükben termékenyek és a ritmus, a harmónia emberekre alkalmazásával: az alkotás szép tetteivel (zeneszerzéssel és zenei neveléssel) világra hozott művekben mindig újjászületnek, hogy a jót örökre magukévá tegyék.¹⁷ Platón tanítványa, Arisztotelész fedezte fel minden létezőnek azt a nagy törvényét, hogy lényegének minél teljesebb kifejtésére és megvalósítására törekszik. Ebben azonban mindig rászorul valamely külső lény indítékára, vagyis segítségére, amely energiája ráhatásával, benne rejlő dinamizmusának felszabadítója. E külső indító lények pedig azzal érik el említett hatásukat, hogy a magukéból adnak – a zeneszerzők műveikből, az előadóművészek interpretációikból –, hogy akik képesek hallásukkal e hatásokat befogadni, azokban a belső képesség kifejlődése megindulhasson. A magban benne szunnyad valamiképpen a növény, ám hogy ennek kifejlődése megindulhasson, külső tényezőkre, más lények behatására van szüksége. Ilyeneket képvisel a hő és a nedvesség stb. A gyermek lelkében is megvannak a képességek, amelyeket azonban

csak ráhatás: példa, nevelés fejleszthet ki.¹⁸ Így aktivizálja tehát a zenei kommunikáció is sajátos hatásaival éppen ontológiai létalapjaiban az embert, lényegének minél teljesebb kifejtésére és megvalósítására. Az embernek – miután már a természetet is elhagyta és pusztá létével is viharba került – el kell jutnia saját élete természetes forrásaihoz. Ennek egyik természetes útja az ember zenéjének belső feltámasztása mindenki számára. A zene ugyanis történelmileg az ember szimbolikus vagy analóg nyelve – Szabolcsi Bence kifejezésével –, a világ megértett és visszavert hangjának mintázata, amely szózatra – a zenei alkotásokban – felelet is született, hogy az ember és a művész itt (benne) megtalálta a világ roppant kérdéseire a maga bátor és kibékítő válaszát.¹⁹

A mesebeli Turandot, a vérszomjas hercegnő kitalálendő, kegyetlen kérdéseinek megfejtésére a kérők léte a tét, szankciója halál. Műfaji szimbolikája, a nagy, zenés színház már klasszikussá vált színpadi tradícióinak szenvedélyétől izzó Elzával, Neddával, Canióval, Kékszakállúval, Judittal asszociálva, mindenki (saját) élete horizontjára vetíti az emberszeretlet univerzálisan egzisztenciális és örök misztériumának kérdését: A nevé! A nevé! – ősi kívánság-élményt. Kalaf, Liu, Turandot, Timur mindenkit magával ragadó átél, eksztatikus szerepében, énekhangjának intenzitásában és terében, az egészen a fehér izzásig felfokozott szenvedélyű zenei beszédében (intonációjában) végső, böszült tajtékú – szinte kétségbeesett segélykiáltásokká fokozódik a küzdelem hangja a legmagasabb fokú embervágy nevének végső és véglegesen örökérvényű kimondásáért: a sóvárgott, de mégis még mindig ismeretlen Másik névmisztikus elnyeréséért. Ezt a küzdelmet azonban nekünk az operában Puccinivel és a cselekménnyel teljesen egygyé váló, átlényegült, szimbolikus erőbe öltözött szereplőkkel a teljes belefeledkezés öntőformájának izzó egységében kell végig élnünk és szenvednünk. Csak az ez által lehető megtapasztalt igazság meghallásának, a minden – ottani, színpadi-nézőtéri stilizált jelenben – résztvevő számára közös, semmi máshoz nem hasonlítható, az érzelmek révén perszeveráló igazság emberélményéért. Az ilyen élmény, éppen átél érintettségünkben, alanyiségünkben nem felejthető. Kitörölhetetlen a lélekből a személyes átélésben megrendítő zenedrámái tapasztalat. Ehhez azonban meg kell hallani a hívást, és valami ellenállhatatlan sugallatra, egy ősi kulturális tudás belső készítésére, a bartóki Judit ellenállhatatlan, önfeltépő titokzatos kíváncsiságával de azonosulásra ítélt, be kell menni az Operába: hinni tudni a magasabb rendű analóg valóság, a különleges többlet-tudás, életemény, tapasztalat utáni sóvárgás rejtélyekkel teli, intim és ősi szentélyébe. Az elsötétedő nézőtér saját lelkem belső titkos világát rejti, amely ettől fogva minden érzékével, csak a zenével elevenülő színes világ fényei felé fordul. A zenedráma néző-hallgatója zsölygésében mozdulatlan személytelenségéből kivetíti önmagát a felfokozottsága révén elhitt, hozzá hasonló világba. Ettől kezdve a zenedráma folyamán, a két valóság között lebegő közönség már ott, abban a stilizált világban él, mozog, küzd, győz vagy bukik, bár kacagásában, könnyeiben igazán érintett, de a nézőtéri homály elrejtettségében mégsem lepleződik le.

Az emberi múlt titokzatos gomolygásából azonban hosszú út vezetett idáig. A zene élete jóval korábban kezdett derengeni, mint az öntudatos emberi műveltségé. Félig még ösztönélete beszélt belőle. Nem csoda, ha az ókori, nagy keleti kultúrák számára a zene elsősorban varázslat volt, eszköz arra, hogy az ember, a természeti erőkkel szemben társat találjon, hogy a földöntúli hatalmakkal kapcsolatba lépjen, s uralmat nyerjen a világ élő és élettelen dolgain – és természetesen az emberi kedélyen és jellemén is.

Így bontakozott ki a zene varázsos világa az ősi finn mondavilágban gyógyító erőként, a régi Kína ötfokú dallamosságának Sárga Harangjának a birodalmat összetartó erejében vagy pusztító viharában és a zene korlátlan építő vagy rontó hatalma az ógörög mondákban és a nevelésben s Platón szigorú állami erkölcsstanában. Aztán pedig mindig jöttek olyan változások és fordulatok is, amelyekben veszélyek leselkedtek az emberi lét méltóságára. A kései ókor is – mint más korok azóta annyiszor – henye és fényűző, máskor esendően menekülő zenekultusza már felborította a zene, a lélek és a világ-mindenség e tiszta, szinte vallásos jellegű egyensúlyát, amíg aztán az emberi szükség szellemi ereje – konfliktusokkal és erőfeszítésekkel – újra világra hozta az újabb korok szellemi egyensúlyának szózatát, zenéjében megint megtalálta kora új világának új kérdéseire a maga bátor és kibékítő legújabb válaszát. A társadalmi változások viharzó egymásutánjában most ilyen korszakváltás tanúi vagyunk a zenében, ami lényegében már Beethovennek a francia forradalom felé vonuló polgári világ eszményeitől lángoló optimizmusából Schubert Ausztriájának a bécsi kongresszus történelmi élményébe történő váltásával kezdődött. Ebben a nagy váltásban a nagy csalódás a romantikus nemzedék legmélyebb élménye, amiből a menekülés, a messziség és a valószínűtlenség kódében ellebegő nosztalgia, magába fordulás és rezignáció további korszakváltásai folytatódtak Európában. Az ember és táj, a sors és környezet változásai mögött megjelenő új társadalmi helyzet bonyodalmas problematikája a zene szellemét ma is kényszerpályákra szorítja vagy hallgatásra kárhóztatja.

Tanulmányunk azonban nem csak erről a külső, fenomenológiai oldalról teszi vizsgálatát tárgyának a zenei kommunikációnak eddig a kommunikációkutatás vakfoltjába eső jelenségeit. Nem a partikuláris, még kusza és gyakran érthetetlen és keserű, felületi mintázatokat, a kor szétesett zenei- és egyéb értékrendjét, s annak következményeként a ma zenei kommunikációjának aggályoskodóit, a zene általános degressziója idején a zenében mint humán kommunikációban is kételkedő társadalmi megnyilvánulásokat kívánja vizsgálni. Mélyebbre kell ásni, ahonnan az autonóm ember belső, szuverén igényeinek tudatos megindulását kell várnunk az érzelmekkel kiegészülő különleges és teljesebb tudás megszerzésére, amely a zenei kommunikációnak a humán létgyökereknél bekövetkező hatása és az emberi természet spontán szabaddá válásának felfedező tapasztalata és társadalmi gyakorlata révén talán még nem késő. Ami bizonyítottan általános emberi létszükséglet, az nem lehet külső, heteronóm érdek- vagy hatalmi megítélés elosztásának tárgya vagy jutalma. A metafizikai megközelítés válik tehát szükségessé, amely nem idegen a művészetek értelmezésétől, így a zenétől sem; sőt a zene, ontológiai szerves része az emberi létezésnek, az ember létbeli küzdelmeinek.²⁰

Abban a világban, ahol a szuverén ember még csak keresi önmagát, ott még a szabadság felelősséggel társuló természete is ellentmondásos, mert az egyén ingadozása a szabadság utáni vágy és a különböző heteronóm hatalmak „atyáskodó” játszmái biztonságának emléke között esetenként a szabadságtól való meneküléshez vezethet, stb. A partikularizmus társadalmi jelenségeinek értékeléséhez és megoldásaihoz még nem jött el az idő. Mélyebbre, az emberi világ természetes gyökereihez, a végső okok-okozatok dinamikus világához kell érkeznünk előbb, ha a zenei kommunikáció társadalmi jelenségeinek és aktuális problémáinak valódi megoldását szeretnénk – a zene művelőinek és élvezőinek természetes működésében – láttatni, érzéklni és érzékeltetni. Ujfalussy József mutat rá, hogy „a zene jelentéshordozó, etikai fontosságú társadalmi jelenség, amelynek gyakor-

lata a filozófiai szintű megértés nélkül sekélyes praktícizmusba fullad, és végül önmagát sorvasztja el.”²¹ Törvényszerű tehát, hogy az értékvesztett vagy értéktévesztő világban a kutatásnak először a legalapvetőbb és legáltalánosabb emberi érték felé, az emberi lét lényegének és értelmének irányába, az antropológiai metafizika felé kellett fordulnia. Mert a sok megpróbáltatáson keresztül ment, már mindenben csalódott, létezésében sokszorosán alácsúszott emberiség – bármilyen kommunikációra – már csak pusztá léte, az állandóan kétségessé érzett létmegélés oldaláról érinthető meg. Már csak a „lenni vagy nem lenni” riadójaival motiválható kifejezésre reagál befogadásra a szellemi lelkét-testét már-már alig vagy csak olykor érzékelő, inkább rejtőzködő humán lény. Az emocionális tartalmú zenei kommunikációban funkcionáló spontán kifejezésre és közvetlen befogadásra, legtöbbször már csak létük perspektíváiban ösztönözhetőek. Oda kell vezetni, hogy újra érzékelje, és bízni tudjon az őszintébb, de sajátos kódjaival védett, analóg zenei „művészi másolat” horizontjának „szellemi hatalom védte bensőségében”.²² Ez azonban „a szomorú huszadik század” örökségén csak a megújulásra képes és hajlandó, felszabadult, igaz és bátor emberi szellem szuverén akarati döntésének alkotásaként jöhet létre a 21 században. Akkor is produktív akarati elhatározás kell, ha az individuum a halló megértés küzdelmére vállalkozik. Ehhez keres ez a kutatás – lehetőleg mindenki számára – feltétlen és kivétel nélkül mindenkit a legáltalánosabban, a leglényegesebbnek érzett szuverén létezésének jogában és egzisztenciális igazságában, tehát a legérzékenyebb „elevenjében” – a jövőképében is – őt megérintő, tudatos akarati döntéséhez belső készletét, sürgető indítékot.

Mindezek ellenére, amint a zenével foglalkozó tudományos irodalom bizonyítja, számos esetben még a zenét magas fokon művelők sem rendelkeznek kompetenciájuk szintjének megfelelő ismerettel a zene teljes körű humán funkcióiról, embertani szerepének adekvát fontosságáról. Úgy is mondhatnánk, hogy a magukat zenésznek, zeneértőnek tartók közül is vannak, akik nincsenek tudatában a zene individuális, szociális, kulturális és diskurzus konvencióinak.²³ Pedig ma már a természettudományos szemlélet és a materializmus után megújult pszichológia szelvényében-hosszában kutatói jelentéseket közöl arról, hogy a zene, az emberi agy jobb féltekés „beszéde”, az emberrel veleszületett muzikalitás, amely a teljessé válható emberi személyiség integráns része, amely nélkül nem csak szépségélményektől esik el az ember, hanem sajátos kommunikációs, az emocionális alaprendszerrel is összefüggő, a kognitív szférához szorosan tartozó tulajdonság kifejlődésétől (és meglététől) is. A zene hallgatása, percepciója, élvezete is növeli a kreativitást, a képzelőerőt. Az aktív éneklés és zenélés mellett annak hallgatása is erősíti az ember általános alkotóképességét, és segíti – aktívan – az „absztrakt” gondolkodást, amire még a modern gazdaság növekedése is igényt tart.²⁴ A muzikalitás csupán a fizikális túlélés számára nem lényeges.

Napjaink zenei világának problémakörét érzékelve a pszichológus Barkóczi Ilona rámutat arra is, hogy melyik az emberi létmegélés számára az értékes zene, melyik zene az, amelyik az embereket kimenteti, feloldja válságaikban. Japán professzorokra hivatkozva beszámol kutatásairól, amelyek szerint a zene – bár a jobb agyféltekének „nyelve,” az azt összekötő kéregtest révén mégis – egész testünkre hat.²⁵ A mérések szerint a hang intenzitásának változásával nő vagy csökken a vérnyomás. A zenehallgatás tehát hat a vérnyomásra, ám a dallam módosítja azt. Laboratóriumi vizsgálatai alapján megállapította, hogy az általa „techno”-nak nevezett (elektronikus hangrezgésre épített, gyors ritmusú tánczene és származékai) hallgatása közben megnő a vizsgált személyek vérnyomása

és a szívritmusa, utána pedig bennük feszültség és nyugtalanság tapasztalható. A „klaszszikus” elődöket követők értelmében komponált – nem túl találóan elnevezett ún. „komolyzene” – hallgatása közben nem nőtt a vérnyomás és a zenehallgatók nyugodtak és békések voltak. Adott esetekben ilyen zenehallgatással szorongás- és stressz-csökkenést értek el. A pszichológus, alapos és reprezentatív kutatásai alapján a zenei nevelésnek sok-sok egyénnel végzett kísérletei nyomán kimutatott – még harminc év elmúltával is tapasztalható – rendkívüli eredményeiről számol be, főleg a kreatitásuk, magasabb intelligenciájuk, emocionális érzékenységük, magasabb szintű teljesítményeik, gondolkodásbeli rugalmasságuk, ötletgazdagságuk és általános aktivitásuk területén.²⁶ Nélkülözhetetlen, hogy a zenei kommunikációval működő és elsajátítható, teljesebb, különleges tudás humán létszükségét – filozófiailag is – lehetőleg mindenki belássa, és az ebből következő általános muzikalitást mint a tudatos zenei nyitottság tapasztalatában való emberléte megerősítse vagy annak megszerzésére és a hozzá vezető belső elhatározás indítékaihoz szükséges új lelkületre értelmi és érzelmi sürgetéssel, mindenkit inspiráljon. Mindezekhez általánosabb humán kultúrára, a zenei szemlélet teljes szellemi és etikai megújulására, új zenei intézményekre van szükség, és – hogy a zenei műveltség közkinccsé váljon –, egy ma még alig látható tudományágnak megszületésére is, amelyet úgy nevezhetnénk, hogy zenei művelődéstörténet.

Jegyzetek

- ¹ Györkösy Alajos: *Magyar-latin szótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 55. o.
- ² Johann Mattheson (1681-1764): *Der vollkommene Kapellmeister*. 1739. In: Ulrich Michels: *Zene*, Springer-Verlag, Budapest–Berlin–Heidelberg–New York–London–Paris, 1994, 335. o.
- ³ Hámosi József: *Az emberi agy és a zene*. In: *Hang és lélek zenei nevelési konferencia*, Magyar Zenei Tanács, Budapest, 2002, 40-42. o.
- ⁴ Ulrich Michels: *Zene*, i.m. 485. o.
- ⁵ Kopp Mária intézetigazgató személyes közlése televízió-nyilatkozatában 2008. december 21.
- ⁶ Szabolcsi Bence: *A művész és közönsége*, Zeneműkiadó, Budapest, 1964, 68. o.
- ⁷ Ulrich Michels: i.m. uo.
- ⁸ Karl Jaspers: *Psychologie der Weltanschauungen* (1922). In: Kecskés Pál: *A bölcselet története*. Szent István Társulat, Budapest, 1981, 472. o.
- ⁹ Tóthpál József: *A küzdés ethosza a zenében = Zene, Zene, Tánc*, I. rész: 2007. 6. szám, 18. o., II. rész: 2008. 1. szám, 17. o.
- ¹⁰ Karácsony Sándor: *A nyelvi nevelés és a társas-lélektan értelmi működése*, Exodus Kiadó, Budapest, 1938, 101. o.
- ¹¹ Alexander Gottlieb Baumgarten: *Esztétika*, Atlantisz, Budapest, 1999, 33, 96. o.
- ¹² Maarten Doorman: *A romantikus rend*, Typotex Kiadó, Budapest, 2006, 189. o. Nicolai Hartmann: „A zenével állandóan visszaélnék; a nagy és mély zenével is [...]” In: Nicolai Hartmann: *Esztétika*, Magyar Helikon, Budapest, 1977, 319. o.
- ¹³ Celestin Deliège: *Beszélgetések Pierre Boulezszal*, Zeneműkiadó, Budapest, 1983, 149. 152-153. o.

¹⁴ Uo. 100-101. o.

¹⁵ Uo. 152-153. o.

¹⁶ B. M. Tyeplov: *A zenei képességek pszichológiája*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1963, 19. o.

¹⁷ Platón válogatott művei (válogatás és utószó: Falus Róbert) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983, 168-196. o.

¹⁸ Aristoteles: *Metafizika* (fordítás, bevezetés, magyarázat: Halasy-Nagy József) Hatágú Síp Alapítvány, (Reprint ex Hungaria; az Akadémia Filozófiai Könyvtára, Budapest, 1936) Budapest, 1992. 234. o.; Pauler Ákos: *Liszt Ferenc gondolatvilága*, Budavári Tudományos Társaság, Budapest, 1922, 59. o.

¹⁹ Szabolcsi Bence: *Vers és dallam*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 208. o.

²⁰ Klaus Bruhn Jensen: *A kommunikáció ismeretelméleti és lételméleti szempontból*. In: Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció I. A kommunikatív jelenség*, General Press Kiadó, Budapest, 2003, 170. o.; Aristoteles: i.m. u.o.; Nicolai Hartmann: i.m. 189. o.; Martin Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*, Ikon Kiadó, Budapest, 1995, 75, 76. és 81. o.; Tóthpál József: i.m. 19. o., etc.

²¹ Ujfalussy József: *Előszó Molnár Antal: „Gyakorlati zeneesztétika” című könyvéhez*. In: Ujfalussy József: *Zenéről, Esztétikáról – cikkek, tanulmányok*, Zeneműkiadó, Budapest, 1980, 145. o.

²² Lukács György: *Bartók Béla = Nagyvilág*, XV. évf. 1970. 9. szám, 1287. o.

²³ Ujfalussy József: *A valóság zenei képe*, Zeneműkiadó, Budapest, 1962. 16. o.; *Uő: A művész és közönsége*, i.m.; Theodor Wiesengrund Adorno: *Fétisjelleg a zenében és a zenei hallás regressziója*. In: Adorno: *A művészet és a művészetek*, Helikon, Budapest, 1998, 280. o.

²⁴ Hámori József: i.m. 40. o.

²⁵ Barkóczi Ilona: *A jobb és bal agyfélteke harmóniája*, Budapest, 2002, 8. o.

²⁶ Uo. 10. o.

Fazekas Balogh István

Dobrik István

„A tudós agyával, a költő szívével, a festő szemével...”

Gondolatok Fazekas Balogh István művészetéről

A sárospataki tanítóképző tanáraitól mindig többet várt el a kollektív lelkiismeret, hiszen a jövő letéteményeseinek, a gyermekek oktatásával-nevelésével foglalkozó óvodapedagógusok, tanítók, tanítónők képzéséért tartoztak számadással. Ha valahol szükség volt a ma sokszor hangoztatott holisztikus szemléletre, a belső üzenetre való felelős figyelemre, a személyiség teljességének kibontását segítő pedagógiára, akkor ebben a küldetésben ez nélkülözhetetlennek bizonyult. A legendás pataki tanárok a választott szakterületük magas szintű ismeretén túl erről voltak ismeretesek. Tudták a cseppben láttatni a tengert, élményszerűen megértetni a „minden mindenk által determinált” világot, hirdetni az isteni célszerűség mellett a következetes és okszerű értelmezését a létezésnek, példát mutatni emberségben, csillagokhoz mérni a parányit, óriásnak láttatni emberségünket.

Nem is volt könnyű dolga annak, aki e felemelő célok közelébe került, aki az elődök példás életének tanító súlyával a tanítóképzésért való küldetést választotta. A művészet és a tudomány talán soha nem volt annyira összhangban a magyar pedagógiában, mint itt. Talán sehol nem volt annyira kézenfekvő, hogy a tudomány haladását a szépség szeretete, az ismeretek pontosságát az érzelmek gyengédsége kell, hogy kísérelje. Ezért is volt sok tanára a Bodrog-parti Athénnek nyitott, tudós és érzékeny, felelősen gondolkozó ember. Az egyetlen életük, pályájuk íve volt a teremtett mű maga. Nem is lehetett darabokra szedni és elválasztani egymástól tudományos, művészeti, pedagógiai munkásságukat, amelynek nemes foglalatát életük erkölcsi tartása adta.

Erre az útra volt predesztinált, ezt az utat választotta Balogh István is, több mint negyed százada. A szülőhely Egertől Derecskén, Berettyóújfalun, Debrecenen és Nyíregyházán át tanító út vezetett Sárospatakig. Fontos stációk ezek mind személyes sorsát, mind pályaválasztását, mind világszemléletének alakulását illetően. Az élet kezdeti, fiatal sodrában a gyermekkor megpróbáltatásait enyhítő engesztelő örömök, a megszívlelendő tanácsok eligazító ereje és jövőt meghatározó választások kihívásai csiszolták sokfelé nyitott és érzékeny, halk szavúan következetes személyiségét.

Pályafutását a művészetek iránti fogékonyság, a kutató-kísérletező szellem, a kritikus attitűd, a türelmes érzékenység és az érzelmeket zabolázó rend keresése egyaránt jellemzi. Meghatározó és példát adó minta volt számára tanárainak hitvallása, a tehetőség gondozás és a művészeti nevelés iránti elkötelezettsége. Így Pál Gyula szociálisan érzékeny festői magatartása, a küzdelmes sorsok iránt mélyen érző empátiája, mindezeknek lélekből fakadó képi kifejezése, a színkezelés expresszív de fegyelmezett formája, amely indító élménye lehetett a művészet erejére ébredő öntudatának. A rajz tanításában a század hetvenes éveiben már erőteljesen ható reformok, a vizuális meg-

ismerés korszerű elvei, a képalakítás nyelvi alapvetéseire irányuló törekvések szintén erőteljesen hatottak a nyitott szellemű fiatalra, így Sánta László művészetét értelmező magatartása, de meghatározóan a vizuális nevelés nagyszerű alakjának Balogh Jenőnek a rajztanítást új alapokra helyező posztulátumai. Az 1970-ben megjelent *A vizuális nevelés pedagógiája* c. könyve nélkülözhetetlen olvasmánya volt ekkor minden nyitott szívű fiatal szakembernek.

A hetvenes, nyolcvanas években a festészet, grafika és a plasztika egyaránt foglalkoztatták. Ez idő tájt elsősorban az alkalmazott grafika területén kapott megbízások és feladatok ösztönözték munkára, de jó magam is emlékszem izgalmas szobrászati, plasztikai próbálkozásaira. Annak, hogy végül is a hagyományos grafikai technikákra alapozva, a szerigráfián át a computer grafikáig jutott el, annak több oka is lehetett. Egyrészt alkati, érzelmi és gondolkodásbeli attitűdje, amely a formaképzésekben, kompozíciós kísérletekben a hét szabad művészetben belül, elsősorban az aritmetika, geometriai és zene iránt mutatott affinitást. Másrészt a világ új képének vonzása, amely az illusztratív, narratív közlésmódon túllépve a megértés korszerű mivoltát a tudományos és művészeti megismerés egyesülésében, összjátékában vélte felfedezni, amelyre egyaránt jellemző az információ és a költői vízió. Ezért juthatott el gondolkodásában pedagógiai és alkotói szándékában a természet vízió-asszociatív analízisétől, a belső tudatalatti érzések pszichikai automatizmusának divatján át az új világ alakzatainak ösvényei között a jelentésekkel megtermékenyített formaköltészetig. A fotográfia a film képzőművészeti felhasználásából fakadó dinamikus ikonográfia, a montázs időskijainak rétegezett jelentéstartományja, a számítógép virtuális katedrálisának építőkövei és végtelen tárháza egyaránt meghatározta művészetteremtő akarátának tárgyiasulását. Ezekből adódik alkotásainak több szálon futó tartalmi és formai eklektikája. Hiszen neki is a pályája összetettségében rejlenek értékei, amelynek ugyanúgy része pedagógiai munkássága, művekre figyelő, művekért rajongó, műveket teremtő magatartása, mint emberi értékekre, emberségre figyelő művészeti-közéleti tevékenysége. Jellemzi ezt a munkásságot a saját sorsának szimbólumokban felmutatott tanulsága ugyan úgy, mint a tökéletességre áhítozó emberi szellemnek az egyéni mítoszban szépet kereső magányossága. Balogh István (aki néhány éve felvette a Fazekas előnevet), komolyan vette korának intelmét, hogy azokat a javakat, amelyeket a tudomány és technika megfogható közelségbe hozott, csak úgy tudjuk az érzések mélységével felruházni, ezáltal és ezek által életünket gazdagabbá tenni, ha minden képességünket a teljesség igényével aknázzuk ki. Ha a „tudós agyával, a költő szívével és a festő szemével” tesszük magunkévá ezt az újonnan felkínált valóságot, értelmezzük korunkat. Ezt példázzák, és erre tesznek kísérletet a zene igézetében fogant számítógépes grafikái, montázsai, betűképei, az alternatív művészeti akciókban való közreműködése és nem utolsósorban tanári munkája, amelynek felmutató erejétől értékzavaros világunkban ma segélykérően többet vár el a kollektív lelkiismeret.

Balogh István Egerben született, 1952. április 2-án. A kisgyermekkorai hányatottság után iparos családban nőtt fel a Hajdú-Bihar megyei Derecskén. Itt jár általános iskolába, majd az ifjúkor másik színhelye Debrecen, és egy évig Berettyóújfalu, ahol géplakatosi (1969) és érettségi bizonyítványt szerez (1971). Tanulóként, majd szakmunkásként dolgozott a Vagonygyárban, a Medicor Művekben, a Mezőgazdasági Gépgyárban és a 6.

sz. Volánánál. Az ábrázolás első komolyabb leckéit egy keramikus iparművéstől, Nagy Lászlótól kapta a derecskei képzőművészeti szakkörben a 60-as évek második felében. Az önkifejezés igénye és a művészet iránti érdeklődése a zene, a tánc, a színház területén is tanulmányokra készítették. A sokoldalúság és a szintetikus gondolkodásra való hajlam gyökerei innen eredeztethetők. Kalocsai katonáskodás után, 1972-1976 között a nyíregyházi tanárképző főiskolán tanult, ahol matematika-rajz szakos diplomát szerzett. Tanárai közül elsősorban Pál Gyula festőművész és a művészettörténetet oktató Sánta László voltak rá hatással. 1988-ban a Magyar Képzőművészeti Főiskola rendkívüli tagozatán újabb diplomával gazdagodott (művészeti rajz, művészettörténet, szerkesztő és ábrázoló geometria). Számára emlékezetes tanárai: Patay László, Balogh Jenő, Cziffka Péter, Kólya Dániel, Baticz Levente és Vecsey Csaba. 1974-ben kötött házasságot Molnár Irénnel, akivel Sárospatakon alapított családot, és aki két gyermeküknek adott életet. István (1977) iparművész, Zsuzsa (1981) építészmérnök lett. Sárospataki éveit a Szakmunkásképző Intézetben kezdte 1976-ban rajz, művészettörténet és matematika oktatásával, majd A Művelődés Házában közművelődési tevékenységgel folytatta 1982-1984 között. Ezután hívták meg a Comenius Tanítóképző Főiskola Művészeti Nevelési Tanszékére, ahol képzőművészeti tantárgyakat oktat jelenleg főiskolai docensként. Művészetpedagógiai tevékenysége mellett fokozatosan és egyre erőteljesebben vált a helyi és regionális képzőművészeti élet szereplőjévé. Ebben bátorító szerepe volt és van festőművész feleségének és a pataki alkotótársaknak is.

Egyéni kiállításai: 1999, Eger, Bródy Sándor Megyei Könyvtár; 1999, Debrecen, Nagytemplom Galéria; 1999, Sárospatak, Comenius Tanítóképző Főiskola, Part Galéria; 2003, Balassagyarmat, Szerbtemplom; 2003, Kecskeméti Főiskola; 2004, Nyíregyháza, Szent István Könyvesbolt galériája; 2008, Miskolc, Fazekas-Istvánffy Művészeti Iskola; 2008, Miskolc, Teleki Tehetséggondozó Kollégium.

Jelentősebb csoportos kiállításai: 1973, Derecske, Kultúrház; 1979, Nyíregyháza, Tanárképző Főiskola, Kollégiumi klub; 1985, „Emberek és utak” Sárospatak, A Művelődés Háza; 1985, Kaposvár, Somogyi Képtár; 1988, Berettyóújfalú, Művelődési Ház; 1989, I. Zempléni Nyári Tárlat, Sárospatak, Sárospataki Képtár; 1991, II. Zempléni Nyári Tárlat, Sátoraljaújhely, Kazinczy Múzeum; 1993, III. Zempléni Nyári Tárlat, Szerencs, Rákóczi Vár; 1994, Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum; 1994, „Pál Gyula és tanítványai” Sepsiszentgyörgy; 1995, „Sárospataki festők kiállítása” Sátoraljaújhely, Művelődési Ház Galériája; 1996, IV. Zempléni Nyári Tárlat, Tokaj, Tokaji Galéria; 1997, „Kortárs magyar képzőművészek kiállítása” Tóketerebes, Zemplínske Múzeum; 1998, Miskolc, Mini Galéria; 1998, V. Zempléni Nyári Tárlat, Sárospatak, Sárospataki Képtár; 1999, Nyíregyháza, Városi Galéria; 1999, Nemzetközi Post Mail Art Biennále, Hajdúszoboszló, Szoboszlói Galéria; 1999, XV. Miskolci Téli Tárlat, Miskolci Galéria; 2000, XX. Országos Grafikai Biennále, Miskolci Galéria; 2000, „Matricák 2000” Budapest, Vígadó Galéria; 2000, „Ezredvégi Hangulatok” Szeged, Kép-Szín Galéria; 2001, „Etűdök a kortárs művészekről”, Szeged, Wagner Teaház; 2001, XVI. Miskolci Téli Tárlat; 2002. „In Transit” Soest (Németország); 2003, XVII. Miskolci Téli Tárlat, Miskolci Galéria; 2004, „Itthon a hazában, otthon Európában” Nyíregyházi Főiskola, Bessenyei Aula; 2004, „Matricák 2004” Kisméretű Elektrografikák 3. Nemzetközi Kiállítása, Budapest, Vasarely Múzeum; 2006, Sárospataki kortárs képzőművészeti kiállítás, KAPU Galéria, Sárospatak; 2006, „Részletek” Sárospatak, PART

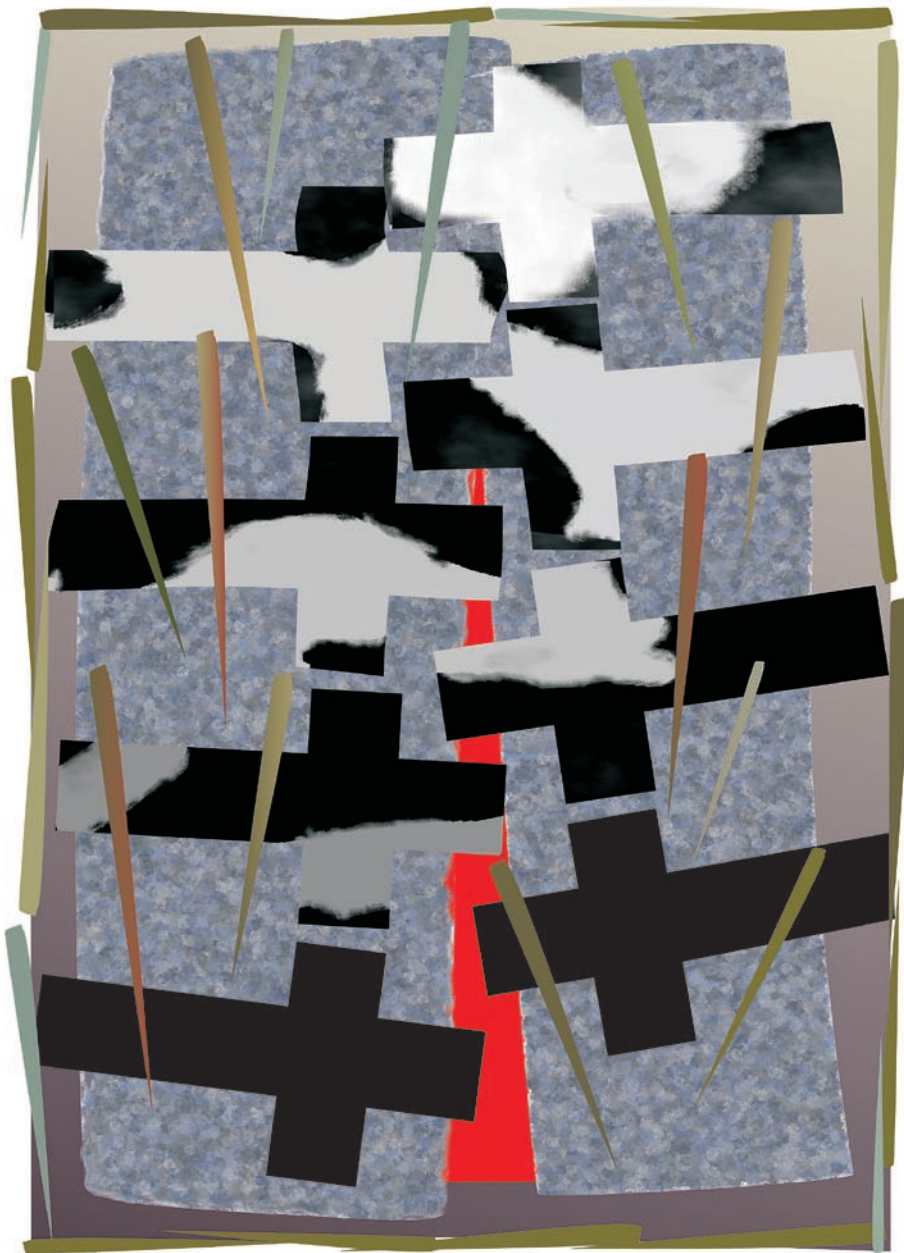
Galéria; 2007, IX. Zempléni Nyári Tárlat, Sárospatak, A Művelődés Háza; 2008, „Modernek egy régi faluban” Sajókaza, Radvánszky kastély; 2008, „HÁR(OM)MAN” ArtÉrt Galéria, Sárospatak; 2008, VIII. Nagykaposi Őszi Szalon, Nagykapos (Vel'ké Kapušany), Szlovákia.

Alternatív képzőművészeti akciók: Hangulatfesztivál és utcafestészet (Kaposvár, 2006, 2007, 2008); Sárospataki Városi kép projekt (feLugossy Lászlóval és Csetneki Józseffel közösen, 2004, 2006, 2008); A Magyar Festészet Napja alkalmából létrejött action-painting (Molnár Irénnel, feLugossy Lászlóval és Csetneki Józseffel közösen, Sárospatak, 2007, 2008); Performanszok (Sárospatak, 2001, 2004, 2006, 2008, Kaposvár 2006, feLugossy Lászlóval és Csetneki Józseffel közösen); A miskolci Spanyolnátha online művészeti médium és a „Légyott...” email art antológia (2001-2008).

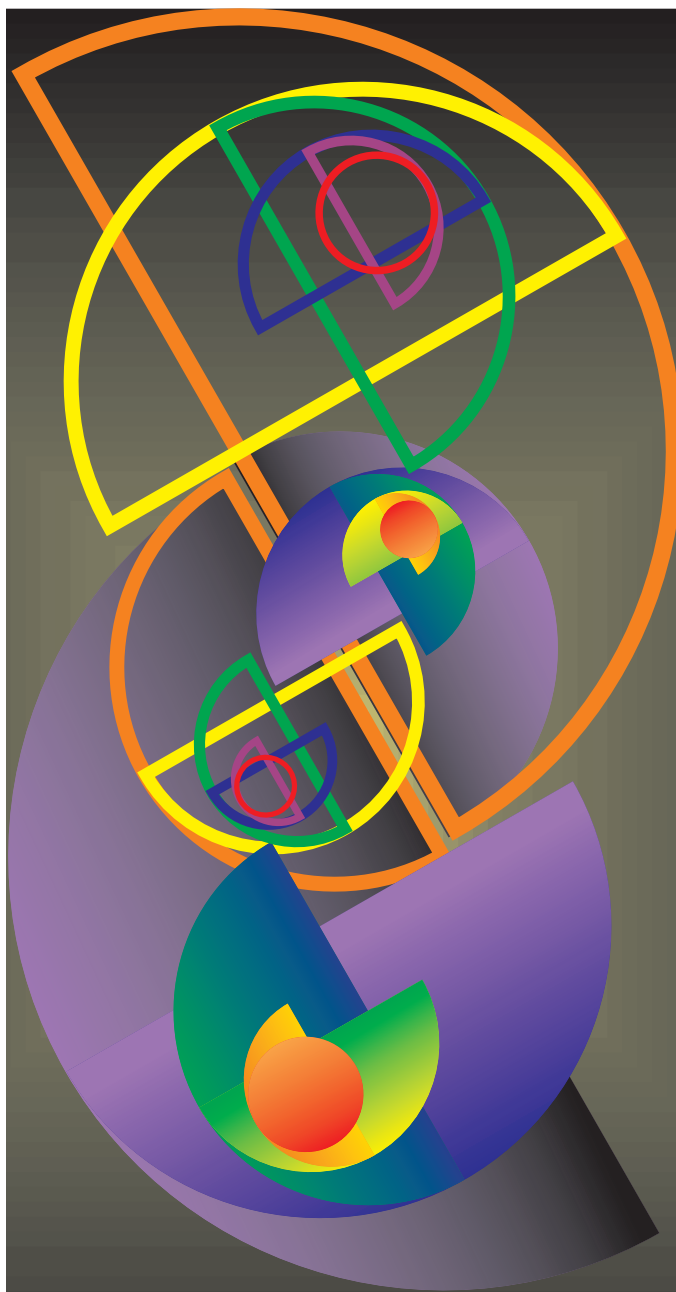
Díjak: V. Zempléni Nyári Tárlat, Sárospatak, Sárospataki Képtár, 1998. – az OTP különdíja; IX. Zempléni Nyári Tárlat. Sárospatak, A Művelődés Háza, 2007. – Sárospatak város díja.

Action-painting, 2008

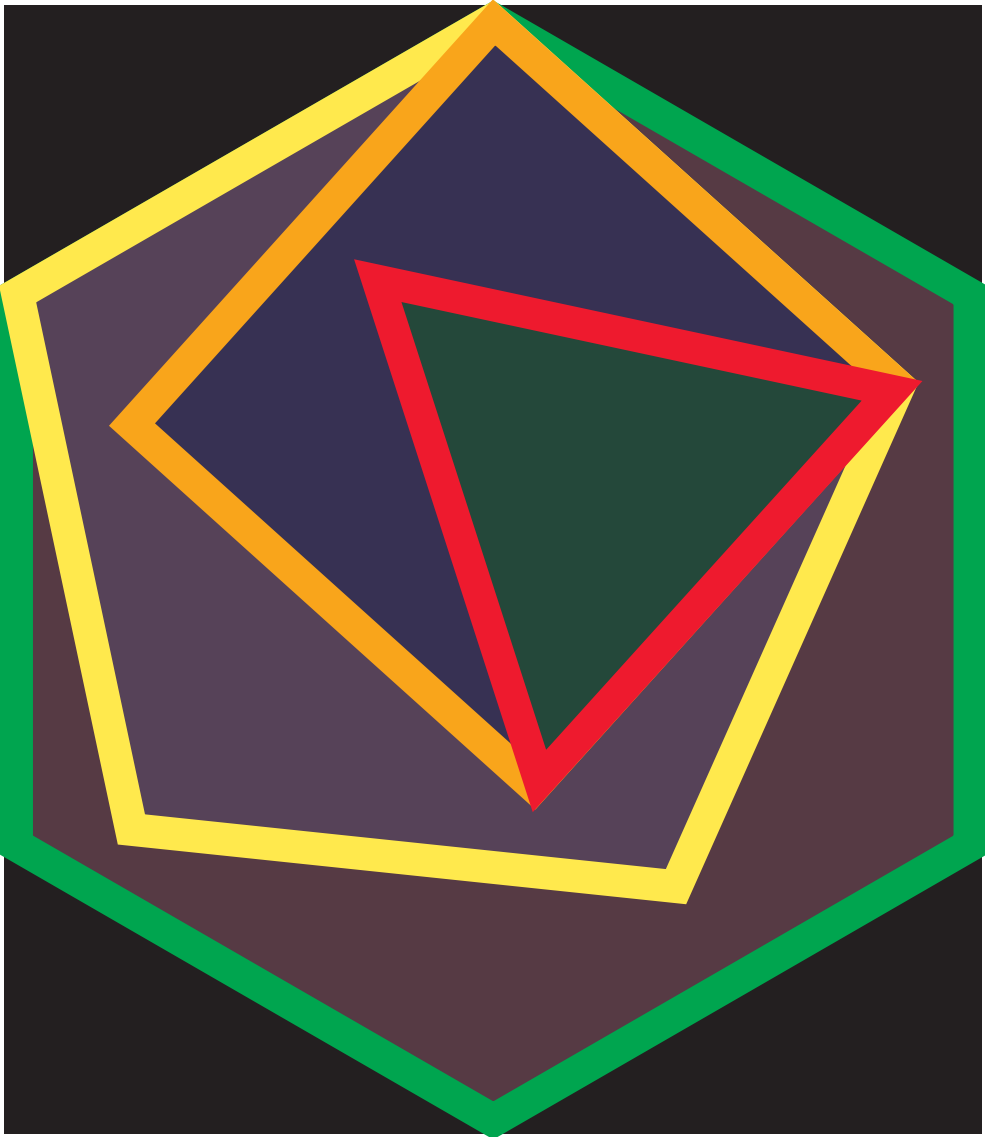
Zip-fastener (PC-graf., 24x17,5 cm, 2004.)

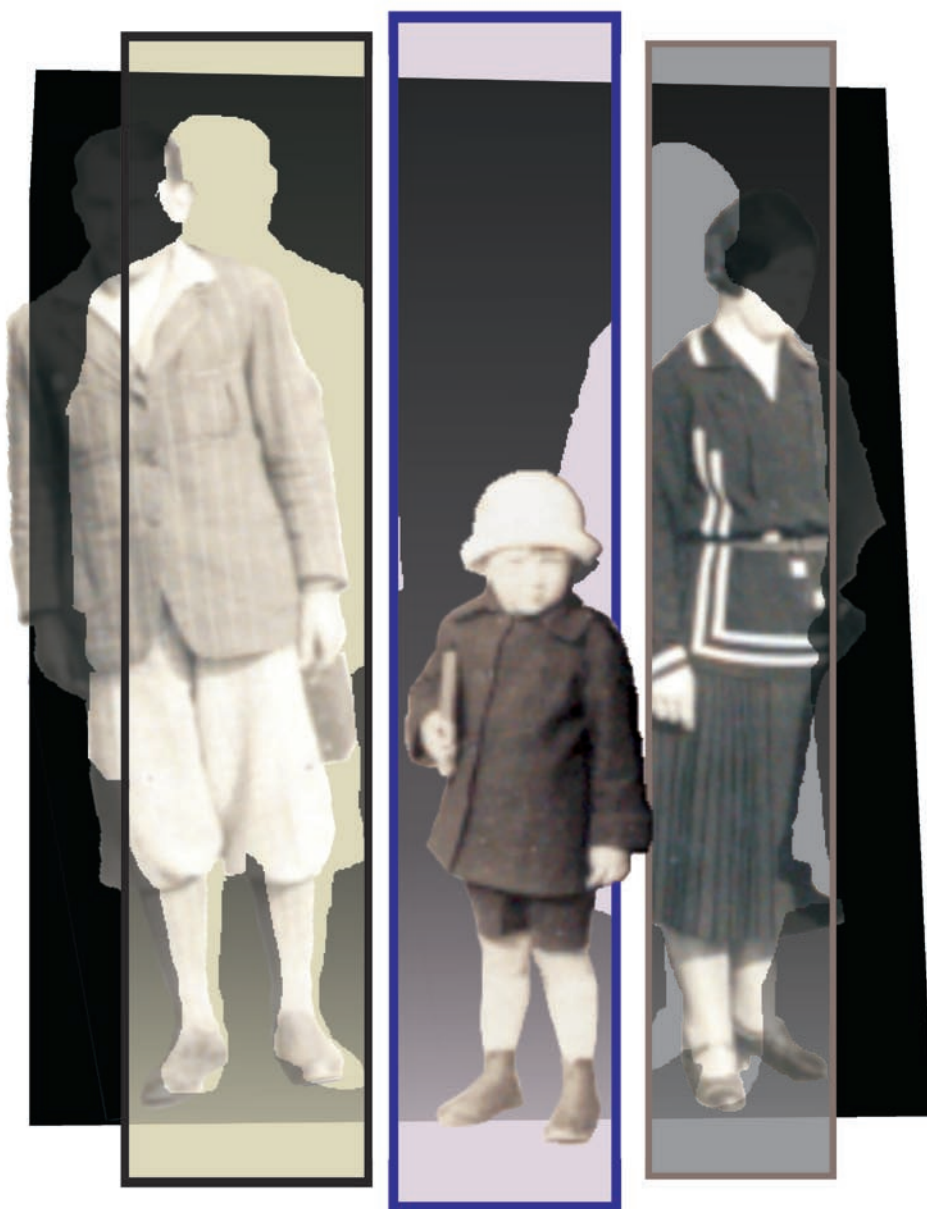
Érintős (PC-grafika, 41x21,5 cm, 2008)

Amikor 2. (PC-graf., 20x18 cm, 2000.)

6543 (PC-grafika, 34x30 cm, 2008)

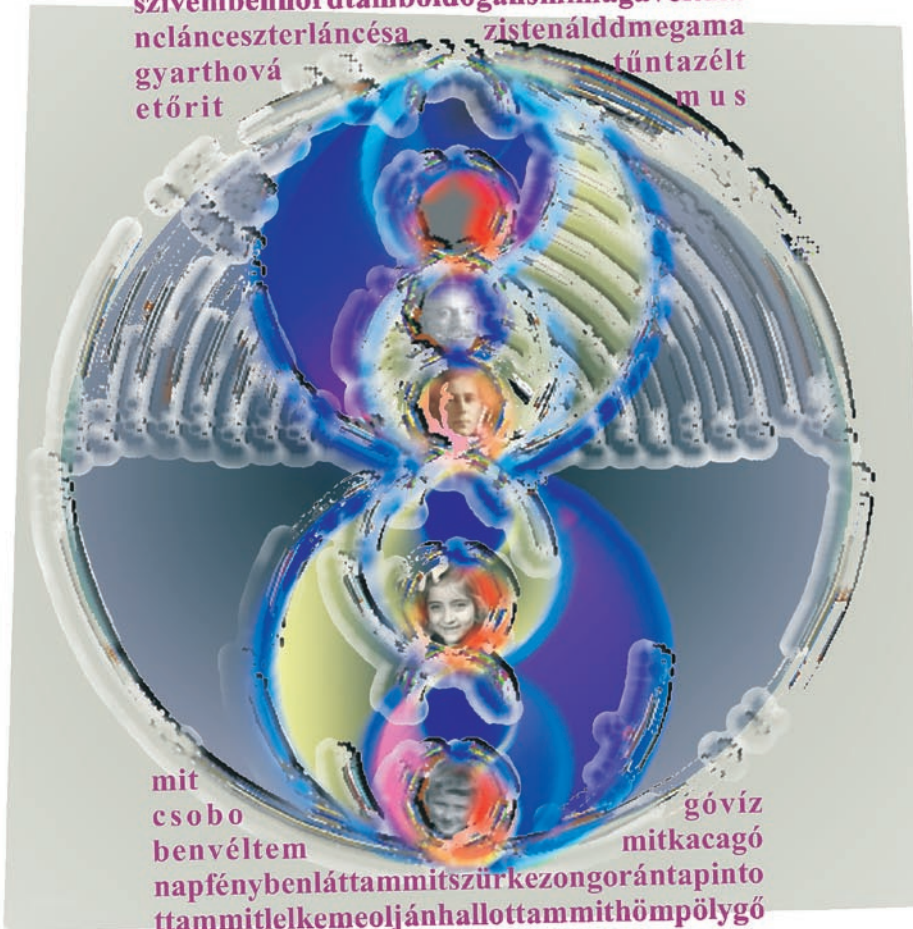
Hárman (PC-graf., 24x18,5 cm, 2003.)

Ynaanayanyaa (PC-graf., 22,5x34 cm, 2008.)

Hovátüntadallammitanyámvelemegyütszült
 smitszorongyaadottáthogymajdénisátplántál
 jammagomnakhovátüntazédesharmóniaamit
 szívembenhordtamboldogansmimagavoltalá
 nclánceszterláncésa zistenáldd megama
 gyarthová tüntazélt
 etőrit mus

mit
 csobo
 bevéltem
 napfénybenláttamitszürkezongorántapinto
 ttamitlelkemeoljánhallottammithömpölygő
 szélzúgottmitszobámfalásúgottegykoradalmi
 tcipőmlekopogotadaleltünt...éshiábavonítoks
 zívszakasztófájdalommal...adalom...eltüntad
 alom...elúztékadallamotmegöltékadalomat...

Hovátüntadallam (PC-graf., 19x14 cm, 2001.)

R101 (PC-grafika, 70x60 cm, 1999)

Bolvári-Takács Gábor

Zempléniek az amerikai film történetében

Bokor Pál nevét a magyar olvasóközönség az MTI külföldi tudósítójaként ismerte meg. A hetvenes évektől sorra láttak napvilágot a Szovjetunióról, Kínáról, majd az Egyesült Államokról szóló útirajzai, riportjai. Később íróként, műfordítóként dolgozott, forgatókönyveket írt. 2007-ben lépett színre *A siker neve Oscar. Nyolcvan éves az Oscar-díj* című kötetével, amelyben átfogó képet rajzolt a világ legismertebb művészeti díjának történetéről. A műnek a következő évben folytatása született. *A siker helye Hollywood* című könyvében a szerző az újságírók bennfentességével és modorában, mégis informatívan és olvasmányosan mutatja be az amerikai filmgyártás fejlődését, a nagy filmstúdiók megszületését, fénykorát és leáldozását, az iparág pénzügyi és hatalmi viszonyrendszerét, s ezek meghatározó szereplőit. Ismertetésünkben a sok érdekesség közül most csupán egyetlen tényezőt emelünk ki: a filmcézárok zempléni gyökereit. Hollywood legnagyobb stúdióinak alapítói között ugyanis két olyan, magyar származású üzletember is volt, akik Sárospatak környékén születtek.

Adolph Zukor (eredetileg Czukor Adolf) 1873-ban zsidó családban látta meg a napvilágot a bodrogi Ricsén. Korán árvaságra jutott, majd államsegéllyel 15 évesen emigrált az Egyesült Államokba. Szörmeüzlettel foglalkozott, de hamarosan felismerte a filmiparban rejlő kiterjesztési lehetőségeket. Előbb filmkölcsönző céget, majd filmvállalatot alapított és 1915-ben egyesült Jesse Lasky hasonló profilú cégével. A Famous Players-Lasky stúdiót 1927-től hívják Paramountnak, amely eredetileg egy másfél évtizeddel korábban beolvadt kis filmcég neve volt. A Paramount története az alapítástól összefonódott Zukor nevével, aki 1916-36 között elnökként, majd 1964-ig az igazgató tanács elnökeként, s végül haláláig, 1976-ig (103 évesen hunyt el!) tiszteletbeli elnökként állt a cég élén. Zukor a húszas évek végére Hollywood egyik legbefolyásosabb vezetőjének számított, és kiváló túlélési képességét bizonyítja, hogy a gazdasági világválság alatt is meg tudta őrizni pozícióját. Igaz, 1936-ban át kellett adnia a stúdió operatív irányítását, de továbbra is mértékadó személyiség maradt. 1949-ben a filmiparért végzett teljesítményét Oscar-díjjal ismerték el. Nem alaptalanul, hiszen már az Oscar-díjak első kiosztásán Paramount-produkció nyerte a legjobb filmért járó szobrocskát: az *Ifjú sasok*. Később pedig olyan sikerek öregbítették a stúdió hírnevét, mint a *Love Story*, a *Keresztapa*-trilógia vagy a *Forrest Gump*; Hitchcocktól a *Hátsó ablak* és a *Psycho*; az akciófilmek közül a *King Kong* és az *Indiana Jones*-filmek; a zenés műfajból a *Grease* vagy a *Szombat esti láz*. Zukor haláláig büszke volt magyar származására, már 1928-ban hazalátogatott, a falunak köztéri szobrot adományozott és sokáig komoly összegekkel segítette az itthon maradtakat. A község nem feledkezett meg róla: szülőháza ma felújítva áll, s a Zukor Adolph Művelődési Ház 2008-ban avatták fel.

William Fox (eredeti nevén: Fuchs Vilmos) 1879-ben született a bortermeléséről híres Tolcsván, ugyancsak zsidó családban. Mindössze kilenc hónapos volt, amikor szülei kivándoroltak. Fox először több kisebb saját vállalatot alapított, majd 1915-ben hozta létre a Fox Film Corporationt, amelynek aztán másfél évtizeden át elnöke maradt. Fox első-sorban filmes üzletemberként alkotott maradandót: a húszas években 45%-os érdekeltséget szerzett a brit filmipar fellegvárában, a Gaumont-British-ben és ellenőrzést gyakorolt a hollywoodi Metro-Goldwyn-Mayer álmogulár anyavállalata, a Loew's Inc. fölött is. Már csak lépésekre volt attól, hogy Amerika legjelentősebb filmmogulja legyen, amikor 1929-ben bekövetkezett a tőzsdekrach. A kormányzat trösztellenes intézkedései tovább súlyosbították helyzetét, ráadásul két hónapig autóbaleset miatt kórházban feküdt. Fox képtelen volt Zukorhoz hasonlóan túlélni a krízist, pillanatok alatt csődbe ment. Érdekeltségeit bankok vásárolták fel. A Fox Film 1935-ben egyesült a két évvel korábban alapított Twentieth Century stúdióval. Megalakult a 20th Century Fox, amelynek azonban – bár Fox nevét is viselte – már nem volt köze az egykor filmcézárhoz. A 20th Century Fox később olyan filmsikereket produkált, mint a *Csillagok háborúja* és folytatásai, a *Francia kapcsolat*, a *Kleopátra*, a *Nyolcadik utas: a Halál*, a *Pokoli torony*, a *Poszeidón katasztrófa*; a *Hello, Dolly!*, a *muzsika hangja* vagy a *Rocky Horror Picture Show* című musicalek, nem beszélve a Paramounttal közös produkcióban készült *Titanic*ről. Fox sohasem tért vissza Magyarországra, bár 1925-ben hazaküldött egy operatőrt Tolcsvára felvételeket készíteni. 1952-ben visszavonultan halt meg. Pályája az amerikai filmipar vadkapitalista fejlődésének esettanulmánya, amely mély nyomot hagyott a kortársakban. Életrajzát már 1933-ban kiadták, s azt nem kisebb szerző jegyezte, mint a világhírű író, Upton Sinclair. „A hollywoodi stúdiófilmgyártás ma is működő modelljének megépítése Adolph Zukor nevéhez fűződik, a hangosfilmgyártás megszervezése pedig William Fox érdeme.” – írja Bokor Pál. Könyvét – amely a többi filmgyár (Metro-Goldwyn-Mayer, RKO, Universal, United Artists, Columbia, Warner Brothers, Dreamworks stb.) fejlődéséről is részletes képet rajzol – bizonyára örömmel olvassák majd az amerikai filmgyártás története és kulisszatitkai iránt érdeklődő olvasók.

(Bokor Pál: *A siker helye Hollywood. Mozi, művészet, pénz, hatalom*, Atlantic Press Kiadó, Budapest, 2008)

Mislai Attila

Nagyapám fényképe

Nagyapámról egyetlen fénykép maradt örökül, egyenetlen, sárguló, puha papírlap, évekig állt a nyárikonyha komódján, egy kihúzott fióknak támasztva, aszalódva a nap mint nap felszálló ételgőzben, ami beitta magát a falakba, s valahogy nagyanyám ruháiba és testébe is. Egész napját e parányi helyiségben töltötte, az arc jól láthatóan halványuló vonalai közelében, hogy időről időre megszimogassa tekintetével, ahogyan azt férje életében is tette, esténként, lámpaoltás előtt kicsit mindig hosszasan.

Olyan volt ez a néma álldogálás, mintha a két szem, s a száj sarkában ülő félszeg mosoly megbabonázta volna, mint egy különös imádság, amivel megváltani remélte jegyét a kifürkészhetetlen dolgok világába, ahol hite szerint az arc birtokosa várt rá, elalvás előtt ezért befelé zsörtölődve sürgette az időt, az indulás idejét, s mert nemcsak istenfélő, hanem bölcs is volt, mindig csak magában és szégyenkezve, jól tudva, hogy a földön mindennek rendelt ideje van, ahogy a nagytudományú prédikátor írja.

Ott, abban az állandóan izzadófalú nyárikonyhában éltem le életem első hat esztendejét. Emlékeimet félelmek irdalják, mint kés a szalonnát, egyetlen percre sem hagyhatott magamra, mert sírtam, vergődve sírtam a sarokba tolt heverőn, hideglelősen fúrva fejemet a párnába, a rám törő képek rémületének kiszolgáltatva reszkettem, mint Krisztus az Olajfák hegyén, a park homokjára dobott halként fuldokoltam, s akkor csitultam el, mikor végre hallottam a fáskamra ajtajának panaszos, méltatlankodó csattanását, s a szenesvödör súlya alatt nehezen csoszsanó léptek zaját. Később beértem a tudattal, hogy a házban van, hogy szavaimmal

elérhetem, ekkép növekedett biztonságom tere a hallótávolságig, feleségem nevetve meséli, álmomban úgy furakszom hozzá, mint kölyökkutya az emlőhöz, majd elgondolkodva teszi hozzá, de mégis valahogy kétségbeesetten.

Négy éves voltam, mikor nagyapám meghalt, a családban bánatot, bennem bosszúságot keltve. A Balatonnál nyaraltunk akkor, s a ritka együttlét idejét kurtította meg a távirat, értetlenül álltam a szobában, néztem a ruhát hajtogató kezek játékát, egy szó sem esett, s arra gondoltam, miért ne tölthetnék ki a tervezett időt, egy hét még hátra van, ismeretlen és titkos örömök hevernek lustán előttem, nagyapa biztos azért rendezte ezt az egészet, mert féltékeny a nap szikrázó sugaraitól bódult halak bolond fickándozására a moszatszakállas partmenti kövek között, némelyik beleragadt a selymes szövevénybe, fűrge ujjakkal kihalászhattam, hogy gyönyörködve a nap felé tartsam ezüstösen vibráló testüket, vagy a homok simogató melegére, az óriás nyárfák leveleit remegtető könnyű szélre, ami olyan barátságosan locsogtatta a szinte mozdulatlanul lebegő csónakok oldalán a vizet. Hát csak várjon szépen a sorára azzal a temetéssel, ahogyan én is kibőjtöltem ezt a nyarat, még akkor sem hittem, hogy vége, mikor egész testemben éreztem a vonat lusta ringását, készültem a pillanatra, fürkészve lestem apám arcát, mikor mosolyodik el, s mondja, hogy csak tréfa volt az egész, mehetünk vissza. A végérvényesség csak otthon szakadt rám teljes súlyával, vagy teljes súlyával még ott sem, akkor sem.

Bölkény Gábor

időjárás-függőség

Utazgattam
városról városra,
A pontból B-be,
B-ből C-be,
és soha vissza nem tértem,
soha nem fájt elhagyni
bármelyiket is,
de mindig,
mindenhova
visszavágytam.

*

Nagy szélfújós nap volt.
A járókelők
oszlopokba, korlátokba, ajtókbá
kapaszkodtak,
hogy el ne sodródjanak.
Az épületek is stabilan állnak,
de minden mást
elfújtt.

*

Zuhogó esőben
a pillanat és a tekintet
metszéspontja
egy nagy konkáv világ
térképét rajzolja
a macskakőre.

*

Ez jó alkalom
eldönteni,
változtatok-e,
vagy megy minden
a régiben...
ez jó alkalom
megtudni,
milyen is az
a régi.

*

Kiderült,
a hétvégi felhők
nem takarják
a nap sugarait,
ennek öröme
kisétálok az erdőbe,
elbeszélgetek
a sommal, a bükkal, a tölgygel,
ha úgy alakul,
talán
a ganéjtúró bogárral is.

*

Ma rájöttem,
ha gyorsabb vagyok
a felhőknél,
el tudok futni az eső elől.
A Nap elől soha,
de nem is kell.

*

Bárki másnak
további minden jót
kivántam volna,
sok sikert az életben,
vagy ilyesmit.
Vele kezét ráztunk,
az eső elmosta a szavakat,
de lesz még napsugár,
ami ezt a kézfogást is
felszárítja.

*

A padláson az óra
húsz éve nem ketyeg,
mégis látom rajta
az eltelt időt.

*

Valahogy nem akar összejönni.
Lényemen átviharzik
a belső nyugtalanság,
bőrig áztat
a tehetetlenség,
és csak írok, csak írok,
csak írok...

Palágyi László

déli morajlás

miután fölhoztam a gyönyörű kagylót
hogy megmutassam
és már láttam magam amint futok
feléd a parton
kezemben az igazi gyönggyel
hirtelen megvágott a szaga, éle megcsapta az ujjam
vér serkent a habokba
továbbra is magam maradtam

csak komplikáltuk
egymást hiába mert a magány
mindvégig a talpam alatt
maradt nem is mozdult feléd

lényegtelenül

fáink egyre vázlatosabbak
az októberi véres forradalmak
elhulltak észrevétlenül

jómagam is egyre soványabb
szűkebb az égbolt nyitvatartása

fehér betűk ezek sötét ruhába
mindennek csak vézna váza

de te nem vagy látható

T. Ágoston László

Pótnászút

Hárman álltak a megállóban autóbuszra várva. Pista, a kefefrizurás, kigyúrt izmú, jóképű, harmincas fiatalember, Feri, a dérütötte ötvenes, meg Zsiga, az ülepig érő homlokú, nyugdíjba készülő veterán.

– Könnyű már nektek – folytatta a telepen kezdett disputát Pista. – Zsiga bátyám, te jövőre veszed a kalapodat, és ki se ejted többé a szádon a Klim Kft. nevét. A postás minden hónapban a kezeckébe számolja a dohányt, és süttetheted a hasadat a napon.

– Ami a Klim Kft-t illeti, most se gyakran mondogatom a nevét, mert beletörik a nyelvem. A napozás meg attól függ, mekkora lesz a napfény adója. Mert a vízért már fizetünk, a levegőért is kiróják ránk a környezetterhelési adót. A napfény ma még ingyen van, de hogy mennyiért adják holnap?...

– Mi akartuk, hogy így legyen – kottyant közbe Feri. – Mi akartunk nyugatra utazni, mi akartuk a szabad vállalkozást, a többpárt rendszert, meg a szólásszabadságot, meg a...

– Olyan dolog ez, Ferikém – vágott közbe a fejét ingatva az idősebb –, mint amikor az ember elkezd udvarolni egy gyönyörű kislánynak. A fene majd megeszi, hogy megfoghassa végre a kezét. Az meg gondol egyet, és puff, beleül az öledbe, és kiderül, hogy nincs is rajta bugyi. No, akkor te mit képzelsz róla?

– Nagyon érdekes hasonlat, bár én...

– Látjátok, itt ütközik ki a generációs különbség – nevetett föl Pista. – Amíg ti vágyakoztok, meg képzelődtek, én gyorsan megdugom, aztán majd kiderül, mire volt jó az egész.

– Az, aztán mehetsz a bőrgyógyászatra... Ezért van köztetek olyan sok aids-es, meg mindenféle nemi betegség...

– Lehet, bár ti se voltatok jobbak nálunk. Az viszont biztos, hogy a ti tempótokkal soha nem jutnánk túl a kézfogáson. Még hogy kézfogás? – akadt el a szava. – Látjátok azt a csajt a túloldalon? Apám!... Ha azokat a dudákat kézbe veszi az ember, akkorát szólnak, mint hajókürt az esti ködben... Ezt nem szabad ilyen messziről nézni. Viszlát! Ha reggel netán késnék egy kicsit, tudjátok be annak, hogy léket kapott a hajó, és éppen süllyed. A kapitány meg ott áll a parancsnoki hídon és szalutál.

– Szélhámos – jegyezte meg félhangosan Feri, s az elrohanó Pista után nézett. – Az előző munkahelyéről is ezért rúgták ki. Összeszúrta a levét a főnöke barátnőjével. Pedig állítólag nagyon csinos élettársa van. Én ugyan még nem láttam, de a Forgóné ismeri. Ő mondta.

– Lehet, hogy szélhámos, de jó szeme van. Az a nő még az én véretem is fölpezsdítette. Látod, ez az élet legnagyobb igazságtalansága, hogy az ember teste előbb öregszik, mint a lelke. Én bizony még el – elnézegetem a lányokat. Lehet, hogy szót érteni nem tudnék velük, de tetszenek.

– Inkább mondd úgy, hogy tetszenének. Azt hiszed, én nem így vagyok velük? Csak hát a mi korunkban már nem illik ezt kimondani. Volt idő, amikor én is hasonlóképp futottam

a dudák után, meg minden, de ma már... Egyszer nagyon pofára estem. Régen volt már, több mint húsz éve. Akkoriban nagy divat volt a disco. Éppen két házasság között voltam, facér harmincas. Nyár volt. Balaton, minden dugig üdülőkkel. Alig lehetett bejutni a discóba. Volt egy ismerős pincér, ő vitt be. Táncolgattam fűvel-fával, próbálkoztam... hát valahogy úgy, mint ez a Pista gyerek. Egyszer csak hallok ám, hogy a hátam mögött beszélgetnek a srácok. Egymásnak mondják, de úgy, hogy én is halljam. Azt mondja az egyik: „Ez az ősz, öreg csávó le akarja nyúlni a csajomat.” Elég korán elkezdett mákosodni a hajam, lehet, hogy idősebbnek néztem ki a koromnál. „Ez?” kérdi a másik. „Belekösek? De aztán gyertek ti is, nehogy egyedül maradjak!” Hátra néztem, voltak vagy hatan. Először arra gondoltam, hogy majd én megmutatom nekik. Aztán arra, hogy mi lenne, ha beszélnek velük? Végére is... Aztán fizettem, és elmentem haza. Nem jöttek utánam. No, akkor voltam utoljára discóban...

– Hát ez az – sóhajtott föl Zsiga. – Mindennek megvan a maga ideje. Csak az a baj, hogy nem akarja elhinni az ember, hogy az övé már lejárt.

– Ez a másik bökkenő, az idő. A gutaütés kerülget, amikor elkezdek udvarolni az aszszonynak, ő meg elhesseget, hogy még meg kell csinálni ezt, meg azt, meg majd este, ha elalszanak a gyerekek... Amikor meg végre ágyba kerülünk, megsimogatja az arcomat, ásít egy nagyot, bejelenti, hogy hulla fáradt, „aludjunk, apukám!”... Aztán elfordul, és már fújja is a kását. Én meg csak nézem a plafont, és nem tudom eldönteni, hogy áldott jó asszony a nejem, vagy már megint hülyére vetek... Volt idő, amikor én is bevágtam a durcást, fölöltöztem, aztán csak két-három nap múlva mentem haza. Haragudott, hát persze, hogy haragudott. Azt hazudtam neki, hogy eszméletlenül ittuk magunkat a haverokkal, azért nem tudtam hazamenni. Azok meg természetesen igazoltak. Aztán vettem neki egy csokor fehér szegfűt, mert az volt a kedvence, és helyre állt a béke. De ahogy így visszagondolok, lehet, hogy sejtett valamit, mert ha komolyabban összedurrantunk, néha fölemlgette a kurváimat. Nem név szerint, csak úgy általában. Én meg behúztam a nyakamat és úgy tettem, mint aki nem is hallja. Jól kerestem, haza adtam a pénzt, a család nem látta kárát. Volt némi mellékesem is, amiről nem szólt a fáma. Most már így hatvan felé, hazafelé el is lustul az ember, megkopik a vadászszenvedély. Megnézem, hogyne nézném, de tudod fájós lábbal már nehezen ugrik a bolha... Hát ezt jól megbeszéltük, nézd, jön is a buszom! Viszlát holnap! Kíváncsi vagyok, mire jut ez a Pista gyerek.

– Ne félj, elmeséli, csak győzd hallgatni a történeteit!

Zsiga busza is hamarosan megérkezett, még ülőhely is akadt rajta. Kettős ülés, az ablak mellett egy mosolygós arcú, középkorú nővel. Ahogy ült, kissé fölcsúszott a szoknyája, kivillantak a térdei. Kifejezetten csinos, sőt kívánatos – állapította meg a férfi, s gyorsan letelepedett mellé, mielőtt még más elfoglalta volna a helyet.

No, vén kandúr, most legeltetheted a szemedet – berzenkedett magában –, mert többre úgy sem futja a kurázsidból. Attól félsz, hogy lebácsiz, ha megszólítod. Aztán meg itt süllyednél el szégyenedben, ha meglátná, meghallaná valaki ismerős. Arról nem is beszélve, micsoda botrány kerekedne, ha megtudná a család. „Micsoda? A papa leszólított egy nőt a buszon? Az ő korában? Te jószágos Isten! Orvos látta már?” A legifjabb Zsiga, a tizenhat éves kis unoka viszont ártatlan mosollyal kérdezné: „Legalább jó csaj volt, papa? Olyan belevaló, amelyik megéri?”

A nő elmélyülten nézett kifelé az ablakon, mintha erősen gondolkozna valamin. Olykor bólintott egyet, aztán megrázta a fejét. Végül odafordult a férfihez, és megfogta a kezét.

– Megvan. Zsiga bácsi. Ugye maga a Turi Zsiga bácsi? Azért ült mellém, mert maga is megismert.

– Tényleg, nagyon ismerős, mintha már találkoztunk volna valahol, de ha agyonütnek se tudom megmondani, hol.

– Ejnye, Zsiga bácsi... Hát nem emlékszik? Maga művezető volt az esztergályosoknál, én meg bírólány az üzemirodán. A Zsuzsi...

– Tényleg – ütött a homlokára az öreg – a kis Zsuzsi, a Toma Zsuzsi... Jól mondom, ugye? Hát annak már van vagy huszon... hány éve is?

– Huszonhárom. Délceg, szigorú, de igazságos ember volt a Zsiga úr. Mindig így emlegettük. De hová lett a kis kefe bajusz? Az a kackiás kefe bajusz?

– Levágtam. Kopasz fejhez nem illik a kefe bajusz. Te meg olyan vékony, hosszú hajú kislány voltál... Döglöttek utánad a srácok...

– Azóta hús kilót gömbölyödtem, és levágtam a hajamat. Így jobban tetszem a fiaimnak. No, meg az apjuknak is – tette hozzá hamiskás mosollyal. – Bocs, de a következő megállóban leszálok. Kiengedne, Zsiga bácsi? Úgy örülök, hogy találkoztunk – csicse-regte, s búcsúzóul egy puszit nyomott az öreg arcára. Ő meg csak állt az ülés mellett ünnepélyes pózban, mint akit most ütöttek lovaggá, s nem értette, miért viselkednek úgy a többiek, mintha mi sem történt volna.

A feleségét a konyhában találta. A tűzhely körül sürgölődött, mint ahogy minden este szokta. Mögé lopakodott, huncutkodva megpaskolta a fenekét, majd a nyakába cuppanzott egy leheletnyi csókocskát.

– Szia papa! – fogadta az asszony. – Loncsos vagyok, gőzbe főlök. Tedd magad kényelembe, rögtön tálalok!

Mindent a testnek, a lélek meg éhezzen?

– Mi kéne a te árva lelkednek, Zsigmond?

–Te kellenél, édes lelkem, téged szomjazlak immár harminc éve.

– Jól ismerem a te nagy szomjúságodat, oltogatom is, ahogy tőlem telik, de lásd be, Zsigám, hogy én is csak egy szerencsétlen pária vagyok, aki nappal dolgozik, este vacsorát főz, de közben a gyerekek, de közben az unokák, meg a lakás szalad, mosni kéne, takarítani kéne... Soroljam tovább?

– Ne sorold, Sárrikám, ismerem a repertoárt. Csak tudod az a baj, hogy miközben a kifogásokat sorolgatjuk, elfogy az életünk. Ki tudja, hány jó évünk van még hátra, amíg örülhetünk egymásnak? Ma még minden a miénk, de ki tudja, melyik napon jönnek a jajok, meg a bajok, a betegségek, és nincs tovább. Ha meggondolom...

– Rendben van, Zsiga, nem titkolózom tovább. Csak a vacsoránál akartam elmondani, de kikényszerítetted belőlem. A megismerkedésünk évfordulójára béreltem egy szobát a hegyekben. Elismerem, igazad van. Itt az ideje, hogy itt hagyjunk csapot-papot, és elutazunk arra a bizonyos pótnászútra, amit már évek óta tervezgetünk.

És eljött a nap, amikor elbúcsúztak a gyerekeiktől, unokáiktól, átadták a kulcsot a szomszédnak, aztán felbúgott az öreg Fiat motorja, és vitte, vitte őket a nászúton fölfelé, egészen a csillagok alá, ahol már senki más nem volt, csak ők ketten. Az erdő mellett, a nagy sziklák tövében, ahol a hűs forrás fakad, egy szép kis rét nyújtózkodott tele virággal. Volt ott pipacs, meg szarkaláb, bazsarózsa és tulipán, sőt még árvalányhaj is lengedezett. Zsiga leállította a motort, kézen fogta gyönyörű aráját, és átsétált vele a rét fölé. Lebegtek, miként az angyalok. Olykor letéptek egy-egy virágszálat, csokorba kötötték és sétáltak

tovább. Sári hajába tűztek néhányat, de jutott Zsiga gomblyukába is. Tarka tollú madarak nászi dalokat énekeltek a fák ágain, s őzgidák ugrándoztak az üde zöld fűvön.

A kis patak lejjebb hűs vízű tóvá szélesedett, s nászruhába öltözött vadkacsák kergetőztek fölötte. Szárnyuk vége olykor megkarcolta a vizet, s bohókás rajzokat csalt a párában úszó víztükörré. Pisztrángok lubickoltak nagyokat csobbanva, s elmerültek az áttetsző kristály habokban. Zsiga és Sári szó nélkül fogták egymás kezét, és ábrándozva sétáltak a tóparti ösvényen. A vízparton márványból faragott padocska állt. Pont akkora, hogy két összebújó szerelmes elférjen rajta. Amikor leültek rá, s összeért az ajkuk, kelet felől fölkelt a Nap, és szivárvány feszült a tó fölé. A vízről visszapattanó sugarak halk zenét varázsoltak a fák ágaiból és megpihentek a padocska lábánál. Zsiga végigsimította Sári haját és a víztükörré mutatott. Két ifjú ember képe tükröződött benne. A férfi holló hajú, délceg, orra alatt hollófekete a kefe bajusz. Az asszony karcsú, mint a nádszál, s szőke haja a derekát veri.

– Látod – mondta a férfi –, ezen már nem ronthatnak az évek.

– Se a jajok, bajok, betegségek – válaszolt az asszony mosolyogva.

Hárman álltak a megállóban autóbuszra várva. Pista, a kefefrizurás, kigyúrt izmú harmincas fiatalember, Feri, a dérütötte ötvenes, meg Zsiga, a nyugdíjba készülő veterán.

– Találkoztam tegnap egy nővel – mondta Pista. – Apám, az olyan baba volt, hogy elcsordulna a nyálatok, ha meglátnátok. Ha ez bejön, biz' Isten adok Szent Antalnak egy százast.

– Ha így haladsz, előbb – utóbb összejön Szent Antalnak egy egész templomra való – ingatta a fejét Feri. – A te oltárodon meg elég a szent család.

– És előbb – utóbb rájössz majd te is – toldotta meg Zsiga –, hogy nem a százat meghódítani művészet, hanem az egyet kiválasztani és megőrizni. Csak az a baj, hogy mire az ember ezt megtanulja, elfogy az élete.

Szabó Csilla Judit

Várakozás

Beszorul szempilláid közé
a fájdalom... És odaragad.
Szemed összeszűkül. Görcsben az
ujjad. A mély, veszejtő csendben
idegeid és a telefon
spirálhuzala összeolvad.
A szorongás megakad a két
fogsorod közt. A soha el-nem
-hangzott neszeket is hallod...
Vársz. Gubódzol ősi pózba.
Sóhaj-patchwork takarókba.
Csak egy hívás. Vagy. Vágysz. Zsibbadsz.

Régóta nem jár feléd a szél. –
A tél is lassan..., lassan múlik...
A gondolat is...Nincs senkid.

Madár János

Végül

Az embernek végül se háza, se hazája.
Se világot megváltó szava. Nyelve alatt
csak elhagyott tájak. Szülőföld csöndje
és hava. Didergő lelke az égig ér,

élte – ha volt – csak ennyit ér.

Mint a pengék élei

Ha verset írok - - -,
arcodat szeretném kimondani.
Az ártatlan fényről énekelnék,
mert szemedben a csöndet is hallani.

Szavak fonákja, megtartó
létezés gyöngye hűl.
Nekünk már sími nem szabad,
hajadban a csillag is elvegyül.

Az ég hosszan eltűnődik,
vérünkhöz a kő árnyéka ér.
Hegyek sötétlő súlya leng,
sziklák repedése a tél.

Mint a pengék élei,
úgy alakít minket a fájdalom.
Belénk sajdul a gyermek ökle,
szelíd lélegzeted már örökre vállalom.

Bozók Ferenc

A Dunánál

Na itt vagyok. Dunánk, ma mit közölsz?
Folyónk, te tejbegrízlazán ömölsz,
s libegve ring a tejbegríz habon
ma dinnyehéj helyett hipós flakon.
Lehet, hogy itt a perc, de nem megy ez.
Zokogva reng a víz, eső szemez.
Sietve hull öledbe két karod,
tovább is esne, ám te nem hagyod.
Talán nem ezt, nem így akartam.
Így tűnődsz magadba, mozdulatlan,
de évre év, s te mozdulatlan ülsz,
s a megszokás vizére rávetülsz.
Hová merült megannyi régi vágyad?
A vén Dunán lobogva leng az árnyad.

Csorba Csaba

Búcsú Dankó Imrétől

Kemény hidegben álltam (s körülöttem még legalább százan-százötvenen) a debreceni temetőben 2009. január 5-én. Miközben a szép református zoltárokat énekeltük, alig tudtam visszatartani a könnyeimet. Újra és újra látni véltem Dankó Imrét (1922-2008) jellegzetes járásával, hogy fanyarul elhúzza a száját, amikor valami nagyon nemszeretem dolgot lát vagy hall, és szinte hallottam, milyen jóízűen nevet, ha úgy hozza az alkalom.

A debreceni temető fái között Zemplén is eszembe jutott, az a táj, amelyet Imre bátyám annyira szeretett. Talán az is vonzotta a hegyvidékhez, hogy apja gömöri származású volt, anyja viszont hajdúsági, böszörményi. Bár élete túlnyomó részét az Alföldön élte le, diákként Kunszentmiklóson, az egyetemet jórészt Debrecenben végezve, tanárként megfordult Kecskeméten, Túrkevéen, múzeumi emberként Baján és Gyulán, hogy aztán végleg kikössön 1969-től Debrecenben. De a Dunántúl sem maradt ki az életéből: rövid időszak Szentendrén, hosszabb évek Pécsen (de itt nem érezte igazán jól magát). Ami miatt azonban a *Zempléni Múzsában* is meg kell emlékeznünk róla, az a sárospataki időszaka.

Az 1950-es évek közepén járunk. Dankó Imre volt ekkor a Rákóczi vár „ura”, amely elsősorban múzeum volt, de egyben írók és művészek tanyája is (alkotóház). Ebből aztán olykor cifra, sőt pikáns történetek

adódtak, amelyeket Dankó Imre társaságban jóízűen föl-fölemlegetett. Mert történeteket mesélni szeretett és nagyon tudott. Kár, hogy ezeket sem magnóra, sem filmre nem vette senki (én is eredménytelenül biztattam erre egyes rádiósokat). A Rákócziak szellemét és a protestáns hagyományokat a kommunisták se tudták kiirtani Patakról, s volt egy kis, értelmiségiekből álló mag, akik – legalábbis egymás között – fittyet hánytak a hatalomra. Újszászy Kálmán, a nagykönyvtár őre, Román János, az egyházi levéltár vezetője, meg a hírneves gimnázium reformátusnak megmaradt tanárai egységes társaságot jelentettek. A Nagykönyvtár bőrbbe kötött régi könyvei, az adattár értékei, a levéltár kincset érő dokumentumai közé belefeledkezve lehetett múlatni az időt. Dankó Imre sorozatszerkesztésében szépen formálódtak egymás után a füzetcskéik: a Sajó-Hernádmelléki hajdútelepekről, Széphalomról és Kazinczyról, a pataki járás községeinek históriájáról, s kedvtelve nézegetett széjjel a sárospataki piacon is. Ebből aztán tisztos tanulmányt is kerekített. De ott volt még a Bodrogköz, a maga régi vízi világának emlékeivel, hagyományával. S Dankó Imre járta a vidéket. A síkságot, vizek partját csakúgy, mint a hegyeket.

Csakhogy akkoriban nemigen hagyták az embereket egy-egy helyen megmelegedni. A káderpolitika mindenkit mozgásban tartott. Balassa Ivánt a fővárosból

Patakra parancsolták, s ez azt jelentette, hogy Dankó Imrének tovább kellett mennie. Ment is, jó messzire: Bajára, majd jóformán meg sem melegedett ott, máris Gyulán találta magát, ismét egy várban. Ott aztán folytathatta, amit Patakon elkezdett, egymás után jelentek meg szerkesztésében az új meg új füzetcskék. De Patakot (és Zemplént) nem tudta, nem akarta elfelejteni. 1959-ben pl. az általa indított, *A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei* sorozatban megjelent, Comenius-nyomdáról írt kitűnő összefoglalást ismertette (szerzője, Takács Béla, azt követően került a református egyházi múzeum élére, hogy Dankó Imre elhagyni kényszerült Patakot). 1964-69 között Pécsen volt megyei múzeumigazgató, de a szíve vissza-visszahúzta Zemplénhez. (Kisebbik lányát, Évát, Pécsről is a pataki gimnáziumba íratta be.) Ekkoriban közölt tanulmányt a miskolci *Herman Ottó Múzeum Évkönyvében* (1964) a bodrogközi Hosszúrét településéről. Amikor Debrecenbe került a Déri Múzeum élére, igyekezett kihasználni a szomszédság előnyeit. Miskolccal, Patakkal közös rendezvények, kiállítások követték egymást. Főleg az után, hogy Miskolcra a debreceni Néprajzi Tanszékről Szabadfalvi József került múzeumigazgatónak (1973). Patakon Janó Ákos volt az igazgató, vele is jó kapcsolatot tartott fenn. 1971-ben a Déri György néprajzi gyűjtemény válogatott darabjaiból nyílt kiállítás a pataki várban (Varga Gyula rendezésében). A múzeumi hónap programfüzetében Dankó Imre közölt rövid írást Sárospatak múzeuma-iról. Ugyanebben az évben jelent meg a *Herman Ottó Múzeum közleményei* sorozatban (9.) a Bodrogköz és környéke vízrajzi adattára.

Ezt követően egy évtizeden keresztül nem jelentkezett újabb zempléni témájú írásokkal. De pataki kapcsolatai ezekben

az időkben is változatlanul éltek. Levelezett, visszajárt a Rákóczi Múzeumba, bebenézett a Nagykönyvtárba, a levéltárba Újszászy Kálmánhoz, Koncz Sándorhoz. Már a 70-es évek elején nosztalgiával emlegette Sárospatakot, ráébredt, hogy nem egy nagy múzeumi központban, hanem egy Patak-szerű kis, két-háromemberes múzeumban érezte volna jól magát.

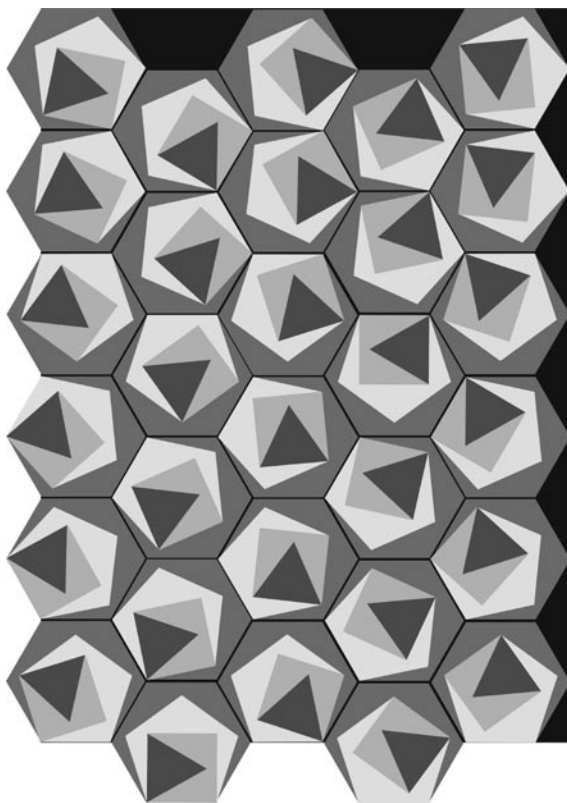
Amint nyugdíjba helyezték (1984) megszűntek addigi kötöttségei, s több ideje jutott Zemplénre is. A debreceni *Múzeumi Kurírban* a bodrogközi halászhagyományokról (44. sz. 1984), aztán a zempléni halászatról, csikászatról, halásúsításról írt (*Borsodi Művelődés* 1985/3.). Az interetnikus kapcsolatok kérdéskörével foglalkozó II. (kiegészítő) tanulmánykötetben (Miskolc, 1985) az árucserre szerepét taglalta. 1987-ben a Viga Gyula által szerkesztett Bodrogköz néprajzával foglalkozó tanulmánykötetben a régi vízrajzzal és vízi étellel foglalkozott (Miskolc, 1987). 1990-ben a II. Tokaj és a Hegyalja tájkonferencián a Sárospataki Füzetek művelődéstörténeti szerepéről értekezett (Tokaj, 1990). 1991-ben örömmel vette, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában, javított kiadásban megjelent az 1955-ben kiadott füzete, *A Sajó-Hernádmelléki hajdútelepek*. A 16. századi Zemplén református művelődéstörténetének jelentős személyisége, Némethi Ferenc volt a támogatója az első magyar nyelvű jogi mű, a *Magyar Decretum* megjelenésének (1565), amelynek hasonmás kiadását a debreceni Alföldi Nyomdában Dankó Imre egyengette (1991). Nem feledkezett meg arról sem, hogy az Egyházkerület Gyűjteményeinek Évkönyvét ismertesse (*Confessio*, 1991/1.). Azt követően, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagja lett, több-kevesebb rendszerességgel jelentek meg tanulmányai a Társaság évkönyvében, a *Széphalomban*, amelynek

kötetei ott sorakoztak nevezetes, féltve óvott-vigázott könyvtárának a polcain. Utolsó éveiben már keveset mozdult ki Debrecenből, maradt a levelezés. Fájalta, hogy lassan elmentek a régi zempléniak, kortársai, sőt egyre többen a tanítványai, a nála fiatalabbak is. Amíg tehetett, évről-évre fölkereste a zempléni és abaúji tájat. Füzérradványban szép parasztházat is vett, amelynek megírta történetét a falu múltját földolgozó kötetben (2004).

Akit a 87. évében ragad el a halál, arra azt szokás mondani, szép kort ért meg. Az ilyenek többnyire jórészt már csak szemlélődnek, átadva a stafétabotot az utánuk

jövő generációknak. Dankó Imre azonban másféle ember volt. Élete utolsó hetéig dolgozott, szerkesztette a kilenc évfolyamot megért *Rálátás* c. periodikát, levelezett, recenziókat írt (egyik utolsó írása éppen a *Zempléni Múzsza* 2008/4. számában látott napvilágot). Zemplén sokat nyert vele, s halálával sokat veszített. Szívesen köszöntöttük volna őt száz esztendősen is, de testi valójában már nem lehet többé közöttünk, csak a szelleme. Feladatunk mi más is lehetne, mint folytatni, amit megkezdett. Lelkesen, hozzáértéssel, szeretettel. Búcsúszavunk a köszönet: jó ember, nagy ember, igaz magyar ember volt.

Sejtek (PC-graf. 35,5x25 cm, 2008)

Ádám György

Tanulmányok az életen át tartó tanulásról

Amikor felkérést kaptam a szerkesztőktől, hogy írjak előszót e felettébb aktuális és szakszerű, szép kötethez, azonnal felmerült bennem a kérdés: vajon mit kezdjen a magamfajta pszichofiziológus kutató, aki hosszú szakmai életében végig a tanulás, az ismeret felhalmozás agyi mechanizmusával foglalkozott, egy, a számára mindig is előtérben állott és mára már az egész globalizált társadalom szemében égetően időszerűvé vált olyan kérdéskörrel, mint a „TANULÁS ÉLETEN ÁT”? A válasz erre a kérdésre számomra egyértelmű és nyilvánvaló, sőt, szinte közhelyszerű tény: az emberi agyvelőben az egész életen keresztül, a születéstől kezdve egészen az elmúlásig, szakadatlan és folyamatos információgyűjtés megy végbe. Az agykutatás és a kísérleti pszichológia régebbi és újabb adatai ezt a felismerést szilárdan és sokoldalúan évről-évre, hónapról-hónapra megerősítik. Tehát az én saját válaszom is ehhez a legújabbban is bizonyított evidenciához igazodik, ezért is örülök, hogy e gyűjteményes munkához szerény írással csatlakozhatom. A kötet ugyanis sokoldalúan alátámasztja és indokolja azt az adatsort, amely az agykutatónak régi felismerése: az emberi agyvelő szüntelenül begyűjt és egyben kirekeszt nagy információtömegeket, tehát folyamatosan akkumulál és szelektál. Az élő agyvelő két alapvető információgazdagító működésének egyike sem áll le, még percekre sem, a vérellátással rendelkező idegsejt tömegekben. Szünet nélkül műkö-

dik mind a felhalmozó (akkumulációs) folyamatok sora, mind pedig, ezzel párhuzamosan, a kiiktató (eliminációs) jelenségek sokasága. Erről a kettős alapműködésről kívánok néhány agyélettani és lélektani tényt és elvet ismertetni.

Felhalmozás és kirekesztés: az agyban a genetikailag rögzített, hálózatokban szerveződött idegsejt tömegeknek ez a begyűjtő és egyben kiszűrő, szakadatlan, mindhalálíg érvényesülő, kettős arcú tevékenysége biztosítéka és egyben meghatározója annak az általános érvényű működésnek, amit a ma divatos, köznapi nyelven „tanulás életen át” (az angol divat szerint: „life long learning”) terminussal jelölünk. Úgy vélem, ez az agyfiziológiai evidencia nem eléggé köztudott, nem ment át kellő hangsúllyal a köztudatba, ennek szerény bizonyítéka ez a kötet is. Ez a körülmény önmagában is indokolja azt az igényt, hogy e kötet előszavában pszichofiziológiai szempontból taglaljuk az élethosszig tartó alaptervekenység biológiai és pszichológiai oldalát. Hangsúlyoznom kell, hogy sok mindent ismerünk az emberi tanulás agyi hátteréről, dinamikájáról, életkori sajátosságairól, de az átfogó, az egész jelenségsort magába ötvöző, szintetikus tudományos elmélet megalkotása még várat magára. Lássuk röviden, miről is van szó.

Az agybiológia egyik alaptörvénye szerint az állandóan változó külvilági befolyás nyomán olyan individuális és maradandó funkcióváltozások jönnek létre az idegsej-

tekben, melyek következtében azok emléknymok formájában képesek múltbeli információkat tárolni és azokat szükség szerint visszaidézni. Az egyéni élet folyamán mindvégig megjelenő ezen plasztikus jelenségeket tartja számon az agyfiziológia tanulási alaptevékenységekként. E kiinduló alapelvből kitűnik, hogy a mai fiziológus a tanulás tényét annak eredményéből, az emberi viselkedés megváltozásából állapítja meg, de ismérvként a megelőző tapasztalat felhalmozás, vagyis az információ-tárolás szolgál. Másképp fogalmazva ez azt jelenti, hogy a tanulás lezajlásának vizsgálatában a fő figyelmet arra fordítjuk, hogy miként jutnak be, raktározódnak és idézhetőek vissza a kül- (és bel-) világi jelzések, értesülések.

A mai felfogás szerint az elemi tanulás fő formájaként mind az állatvilágban, mind az emberi viselkedésben az asszociatív aspektus erősödött meg az evolúció évmilliói során. A legtöbb kutató szerint ugyanis tanulás legkönnyebben akkor jön létre, ha az agyban legalább két információ bemenet működik egy időben, ekkor a két folyamat társulása, asszociációja valósul meg. Ezen uralkodó élettani nézet szerint a tanulás főképpen asszociatív, vagyis „kétcsatornás” jellegű ugyan, de az egyszerűbb, nem-asszociatív, másképpen „egycsatornás” információ felhalmozás mechanizmusa is gyakran tetten érhető. Amikor ugyanis csupán egyetlen érzékszervi pályarendszere, mondjuk látási vagy hallási csatornán, érkezik értesülés az agyba, a központi idegsejt állomány bizonyos feltételek mellett azt is rögzíteni és tárolni képes. Nincs itt mód arra, hogy eme agybiológiai tény részleteit taglaljam, csak utalok arra, hogy a kérdésre röviden a kiiktató, törülő jelenségek érintésekor még visszatérek. Az orosz, Nobel-díjas Pavlov (*Pavlov, I. P.: Húszévi tapasztalat a nagyagyféltekék működéséről, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953*) mutatott rá először,

hogy ha csupán egyetlen agyi idegsejt tömeg kerül aktivitásba, a jelenség menthetlenül ellenkező előjelű folyamatba, gátlásba csap át, amely a kiiktatás, az elimináció bázisa. Tartósabb tárolás előfeltétele két- vagy ennél több információ bemenet szimultán, szinkron jellegű befolyása az agyállományra. Ilyenkor a több bemeneti csatorna erősíti egymást (szaknyelven: megerősítés megy végbe). Ez persze nem jelenti azt, hogy az „egycsatornás” tanulás nem lenne jelentős mechanizmus az emberi ismeretszerzésben, főleg a korai gyermekkorban. Többféle jelentős bevésődési formát ír le a kísérleti lélektan, amelyben éppen ez a korlátozott információ bevitel játszik döntő szerepet. Ilyen például a korai csecsemőkor „imprinting” (bevésés) jelensége vagy az egész életen át érvényesülő „habituáció” (megszokás) folyamata, avagy a „szenzitizáció” (érzékenyítés) eseménye. Ezek leírása nem lehet e rövid előszó tárgya. Annál is kevésbé, mivel az emberben a fent említett két- vagy többcsatornás rögzítés egyértelműen dominál, amint arra Pavlovon kívül sok más klasszikus szerző, például az amerikai Thordike (*Thordike, Edward: Animal Intelligence, MacMillan, New York – London, 1898*), illetve később Skinner (*Skinner, B. F.: The Behavior of Organisms, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1938*) rámutattak. A gyermek-, illetve ifjúkori ismeretszerzés alapja ez a részleteiben is elég jól leírt és elemzett forma.

Az elemi tanulás agybiológiája azonban korántsem korlátozódik eme lényegében „egyszerűbb” információgyűjtési jelenségekre. Már az ifjúkorban, de a felnőtt- és időskorban még inkább az uralkodó szerepet átveszi egy, a fentieknél bonyolultabb eseménysor, amelynek lélektani gyűjtőneve „kognitív tanulás”. E tanulási gyűjtőfogalom sokrétű tartalmát csak az utóbbi évtizedben kezdi kibontani és elemezni a kísérleti és leíró pszichológia. Sok összetete-

vő eleme és részlete azonban már ismertté vált. Így például tudjuk, hogy a fent említett asszociatív tanulási formánál összetettebb, „sokcsatornás” bemenet jellemző rá, továbbá az az eddig még kellően fel nem tárt tulajdonsága, hogy szemben az asszociáció lépcsőzetes és fokozatos agyi rögzítési folyamatával, a kognitív agyi bemenet mindig robbanásszerű, hirtelen és rádöbbenés jellegű, gyors jelenség. A kognitív tanulásnak számos válfaja képezi a kutatás és a lélektani gyakorlat tárgyát, de agyi mechanizmusának háttere még feltárára vár. Sok részjelensége viszont régóta ismert. Példaként a belátást (angolul: „insight”) említem, azt a jelenséget, amikor sok bemeneti agyi csatornán keresztül tudatunkon kívül gyűlik össze egy sor információtöredék, amely aztán fulmináns gyorsasággal jut a tudat felszínére és válik egészen tudatos alakzattá (németül: „Gestalt”-tá), ekkor belátásos tanulás ment végbe, amelynek előzménye egy látens tanulás. A matematikai gondolkodás lélektana éppúgy, mint a kreativitás pszichológiája e belátásos tanulás példáinak gazdag tárháza. E kötet tanulmányainak olvasásakor fontos tudnunk, hogy felnőtt- és időskorban a tanulásnak éppen ez a kognitív aspektusa jut előtérbe. A szerzők többsége szerint míg gyermekkorban, ifjú és fiatal felnőttkorban inkább az asszociatív és kognitív tanulás egyensúlya jellemző, addig az idősebb korosztályokra a kognitív stratégiák túlsúlya jellemző (*I. Czigler István /szerk./: Túl a fiatalságon. Megismerési folyamatok időskorban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000*). Ez az időskori gondolkodási jellegzetesség, amelyet köznapi nyelven „bölcesség”-ként szokás definiálni, amelynek fontos eleme a szelekció, a szűrés, vagyis a nem lényeges információelemek kiiktatása. A legtöbb mai elemzés egyetért abban is, hogy ez a kognitív információfeldolgozás azonos vagy legalábbis hasonló ahhoz

a folyamat-kategóriához, amit főleg a francia Nobel-díjas filozófus Bergson (*Bergson, Henri: Teremtő fejlődés, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987*) javaslata nyomán „intuíció” terminussal jelölünk. Ez köztudottan az a jelenség, amelyben az agy hosszabb-rövidebb ideig (percekig, órákig, néha napokig) nem-tudatos módon, lapangva (latens módon) értesülés-töredékeket gyűjt be, amelyek azután egy adott pillanatban tudatos, egészen és tudatos információként (más szóval a fentebb már említett alakzatként, németül Gestalt-ként) jutnak a felszínre. Ez az intuíciós folyamat főképpen a művészetpszichológiai kutatás tárgyaként ismeretes.

Az előzőekben azt hangsúlyoztam, hogy fiziológiai szempontból az emberi tanulási folyamat sok jelensége részletesen feltárt és bőségesen elemzett eseménysor, de egy átfogó, az egész agyi és pszichológiai történés-komplexumot magába ötvöző elmélet még nem áll a természet- és társadalomtudományok rendelkezésére. Valóban, manapság ez a helyzet, de ez nem akadályozza sem a további kutatást, sem a humán tanulás számos égető kérdésének a gyakorlati életben való alkalmazását. Így például a jelen kötet tárgyát képező, kiemelten fontos felnőtt-tanulási aspektust sem. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy a fent vázolt, egyszerűbb és bonyolultabb tanulási formák, az „egycsatornás”-tól a „két- vagy többcsatornás” asszociatív tanuláson át a különböző kognitív okoskodásokig, egymásra épült, egy időben jelenlevő és egymásra ható hierarchia részei. Ennek a komplex agyi funkciónak a részletes feltárása a közeljövő fontos célkitűzése. Nem tudhatjuk persze, milyen távol van még tőlünk az idő, amikor a tanulás agyi építményének egésze világossá válik kutatóink számára, s nyilván még messzebb, amikor magukban az idegsejtek milliárdjaiban végbemenő kémiai és elektromos jelenségek

egészéről képet alkothatunk. Ez utóbbi molekuláris és sejtszintű történések vonatkozásában is nagy technikai és szellemi erőfeszítéssel folyik világszerte a kutatómunka. Jelenleg csak annyi látszik biztosnak, hogy az információ bemenet és tárolás alapvető eseményei nem elsősorban a sejtek belsejének állományában, tehát nem az ún. citoplazmában történnek, mint inkább az idegsejteket összekapcsoló érintkezési pontok, az ún. szinapszisok területén. Ezek a sejtkapcsoló szinapszisok egyben az agy belső rendszereit alkotó idegsejt-hálózatok legérzékenyebb, minden külvilági változásra azonnal reagáló elemei is.

Itt jutunk el a tanulási jelenségnek az információ gyűjtésen kívüli második fontos eleméhez, amelyről fentebb már esett szó, nevezetesen a „túlcsorduló”, felesleges információtömeg állandó törléséhez, kiiktatásához. Az olvasó nagyközönség, beleértve számos pedagógus kollegánkat, nem mindig van tisztában a tudásanyag kiiktatásának, háttérbe szorításának fontosságával a tanulási mozzanatok terén. Fentebb már említettem a törlési jelenség fiziológiai „ősforrását”, Pavlovot, aki műveiben mindvégig aláhúzta, hogy az agyi kapcsolatteremtéssel egyenrangú fontosságú folyamat e kapcsolatok megszakítása, gátlása. E nélkül a kettősség nélkül nincs normális tapasztalatfelhalmozó működés. A már szintén említett Bergson pedig egyenesen kimondja az axiómaszerű igazságot: „tanulni annyi, mint kirekeszteni”. A kérdés egyik legkiválóbb kortárs szakértője, a szintén francia Changeux (*Changeux, J. P.: Agyunk által világosan, Typotex, Budapest, 2000*) pedig idegsejt szinten részletesen elemzi a kiiktatási folyamatot. Másokkal egy időben kimutatja, hogy csecsemő- és kisgyermekkorban az agyban a szükséges felnőttkori szinapszisok sokszorosa indul növekedésnek, és létesít korai agyhálózatokat. Ezek az agyvelő érése és növekedése folyama-

tában tömegesen eltűnnek, elpusztulnak, a nagyfokú redundancia a korai fejlődés velejárója. De a későbbi tanulást is állandó szinapsziszám-növekedés és -csökkenés jellemzi, az ismerethalmozás nem mehet végbe ismeretszűrés, szelekció nélkül! Gyermekpszichológus által jól ismert tény, hogy a korai csecsemő-és gyermekkor sok készsége, tulajdonsága a serdülőkor időszakára eltűnik, kiiktatódik. Nemcsak a fent említett bevésődés (imprinting) rögzítésének jelensége szűnik meg, de a kisgyermeki intellektus olyan vonásai is, mint az egészséges (eidetikus) memória, vagy a nagysebességű szótanulás képessége; ezekre itt nem térhetek ki. Azt a tényt viszont alá kell húznom, hogy az állandó kiiktatás, agyi szelekciós képesség folytán az agyállomány túlterhelése gyakorlatilag lehetetlen, az agy törléssel, információszűréssel védekezik a túlzásfólas ellen! A közismert intelligenciamérés (intelligencia hányados: I.Q.) egyik alappillére éppen annak számszerű megállapítása, hogy a szóban forgó egyén mennyire képes a lényegest a lényegtelenről, a fontosat a kevésbé fontostól elválasztani, más szóval: mennyire képes elmeműködése szűrni, szelektálni! Fontos követelmény, hogy a mindenkori pedagógus ezt a szelekciós, kiiktatási tulajdonságot is figyelembe vegye tanítványai teljesítményének megítélésükor. A szelekció, egyebek mellett, az idősebb életkorok kognitív privilégiuma is. Kissé leegyszerűsítve a kérdést, azt is állíthatnánk, hogy amíg fiatalkorban a tanulás begyűjtési, akkumulációs aspektusa dominál, addig idősebb korban a kiiktatási, eliminációs, tehát kognitív tulajdonságok kerülnek előtérbe!

Kognitív fölénye dacára a mindennapi tapasztalat az, amit az egzakt mérések is alátámasztanak (I. Czigler, említett mű), hogy a mért esetek jelentős számában az időskori tanulási teljesítmény romlik. A

szerzők többsége azonban azt is megállapítja, hogy ez a romlás messze nem általános öregkori tulajdonság, és egyáltalán nem a meglévő agyállomány tanulási képessége hanyatlásának a következménye. Valószínűnek tűnik, hogy legfontosabb oka a már fiatal korban meginduló agysejt-tízezrek napi pusztulásán kívül (az idegsejtek sohasem szaporodnak, hanem érésük után naponta pusztulnak!) az agyi vér- és folyadékkeringés mennyiségi és minőségi csökkenése. Más szóval nem az agysejt-hálózatok *eo ipso* információgyűjtési és kiszűrési képessége hanyatlik, hanem az ezeket ellátó táplálófolyadékok mennyiségének esetleges csökkenése a legfontosabb romló háttér, amellyel számolni kell. Ez ellen pedig a medicina már tud védekezni és fel is veszi a vérellátás karbantartására a szakszerű küzdelmet! A sokmilliárdnyi megmaradó agyi idegsejt egyébként, ha elegendő tápfolyadékot kap, még késő öregkorban is elegendőnek bizonyul a tanulási feladatok optimális ellátására! E rövid pszichofiziológiai jellegű előszót arra szántam, hogy a kötet olvasói jobban el tudják helyezni a „tanulás életen át” nélkülözhetetlenül fontos üzeneteit saját eddigi pszichológiai ismeretkörükbe. Sem a felnőttképzés avatott szakemberétől, sem az e bűvarkodási területre szakosodni kívánó ifjútól, de a gyakorló felnőttnevelőtől sem várható el, hogy magával a tanulás biológiai apparátusával, az emberi aggyal, annak működési elveivel „naprakészen” tisztában legyen. E háttér információ állandó megszerzéséhez, megújításához és karbantartásához kívántam csupán kedvet ébreszteni.

A kötet, a maga kilenc értékes tanulmányával, önmagát minősíti: fontos és a TÉT-mozgalom szempontjából nélkülözhetetlen forrásmunka lesz! A bevezető bizottsági jelentés korrekt eligazító munka. Lada László történeti háttér tanulmánya érdekesen és lényegre törően világítja meg a közelmúlt törekvéseit. Csoma Gyula, majd Benedek András felettébb aktuális dolgozatai nagy tárgyi anyag, alapos felkészültség birtokában mutatnak utat az oktatáspolitikai és a műszaki-technikai fejlődés közeljövőbeli teendői felé. Koltai Dénes, valamint Sz. Tóth János a társadalmilag égető hátrányos helyzet és a javítandó életminőség szemszögéből nyújtanak hozzáértő, avatott tudásanyagot. Piróth Eszter és a gondolatilag vele rokonságban levőnek tűnő Vedovatti Aniló fejezetei az ismeretterjesztés teendőiről a TÉT-ben különösen ismerősek számomra, hiszen orvos-kutatói képzettségem dacára (vagy talán éppen annak köszönhetően?) több mint tíz esztendőn át a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) elnöke voltam, és e minőségemben közelről figyelhettem és elősegíthettem Piróth kolleganóm fontos törekvéseit. Felsorolásom végére hagytam Kálmán Anikó kitűnő tanulmányát, amely nagyrészt pszichológiai tudásanyagot (is) felsorakoztat, ezért szakmai szempontból hozzám talán a legközelebb áll. Végül az olvasók figyelmébe ajánlom a kötet kiváló és gazdag bibliográfiai összeállítását, amely önmagában is példázza a felnőttnevelés és az élethosszig tartó tanulás hallatlan népszerűségét, aktualitását.

(Tanulás életen át {TÉT} Magyarországon, szerkesztette: Benedek András, Tempus Köz-alapítvány, Budapest, é. n. [2008]. A tanulmánykötetre az előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Szathmáry Béla

Zsidó jog és etika

Az idei év újabb tanulmánykötettel köszöntött be az Egységes Magyarországi Hitközség életébe. Az Obelander Báruch és Köves Slomó rabbik által írt és szerkesztett *Zsidó jog és etika* alcíme: *Tanulmányok modern társadalmi kérdésekben*. Összesen tizenöt korábban már különböző folyóiratokban megjelent tanulmány, illetve rabbinikus állásfoglalás keretében tekinti át korunk társadalmi problémáira adható válaszokat a zsidó jog és etika szabályaihoz és hagyományaihoz hűen ragaszkodó zsidóság számára jól felismerhető csoportosításban. A tanulmánykötet illeszkedik a 2003-ban indított Zsidó Tudományok Szabadegyetem tematikájához és addig megjelentetett öt tankönyvéhez. Mindezek célja az, hogy a hagyományaitól elszakadt vagy a tudományok magas szintű megismerésére lehetőséget nem kapott zsidó ifjak és kevésbé fiatalok autentikus formában találkozhassanak a zsidó gondolkodással és elsajátíthassák a helyes viselkedés szabályait. Ez a törekvés a mai, értékeit folyamatosan veszítő, erkölcsi alapokat nélkülöző, sokszor már szabályok szerint sem élő anarchikus, a bűnözés és terrorizmus uralta világban dicséretes és támogatandó vállalkozás. A könyv azonban nemcsak a vallásos zsidóságnak szól, hanem célközönségnek tekinti a nem vallásos zsidókat és a nem zsidókat is. Célja annak bemutatása, hogy a vallási törvények szerint élő zsidóság hasznos, értékeket továbbörökítő, integ-

ráns része az európai és benne a magyar kultúrának, tehát nem ellenség, nem ellenfél, hanem felebarát, a szó legáltalánosabb, egyben legátfogóbb értelmében. E vallási és kultúrközösség megértését évezredek óta nehezíti, hogy vallási törvényeit, illetve a mindennapok viselkedési formáit előíró magatartási szabályait (háláchá) nem az európai befogadó népek nyelvén írták, s e nyelveken nem állt, és sajnos ma sem áll rendelkezésünkre teljes körű hiteles fordítás. Így a Talmudot, de a Sulchán Árucho is egyfajta misztikus köd burkolja be, amelyet csak néha oszlat el egy-egy jó szándékú töredékes fordítás. (Bár előfordult, hogy a fordító nem megismertetni, hanem szembefordítani akarta a zsidót a nem zsidóval.) A helyes és valamennyiünk által óhajtott cél érdekében a most közzétett tanulmányok szerzői, egyben a Zsidó Tudományok Szabadegyetemének oktatói, az angol nyelvű Talmud fordítás és kommentár példáján felbuzdulva protestáns fordítókkal együttműködve (akik a Talmud Misna részét fordítják) lépésről lépésre haladva fordítják magyarra ezt a hatalmas művet.

Addig is, amíg ez elkészül, de azt követően is a héber nyelvet nem ismerő és a zsidó tudományokban nem jártas érdeklődők számára szükséges a legfontosabb szabályok megismertetése és magyarázata, különösen akkor, amikor a mindennapok által felvetett lényeges kérdésekben nem minden esetben kapunk az állami, világi

jogalkalmazóktól pontos, egyértelmű eligazítást. Így több tanulmány is foglalkozik a zsidó identitással, ezen belül a gyász és a kádís szabályaival a nem zsidó szülőkkel kapcsolatosan, a magyar zsidóság nemzeti kisebbségi vagy vallási közösség jellegével, az egységes szervezetbe tömörítésének, képviselétének 19. századtól máig aktuális problémáival, hitet téve a sokszínűség mellett, állást foglalva az egységesítő törekvések ellen. A kötet e részét vélhetően nagy vita fogja kísérni a zsidóság eltérő irányzatainak képviselői részéről, amely reménység szerint nem a különbségeket, hanem az összetartozáshoz elengedhetetlenül szükséges hasonlóságokat fogja kiemelni és rögzíteni.

A tanulmányok másik nagy csoportja a sterilizáció, a fogamzásgátlás, a humán-genetika fejlődése által felvetett kérdések, továbbá a szervátültetés, a mesterséges megtermékenyítés, az orvosi műhibák, a kábítószer-fogyasztás eseteivel foglalkozik. A tanulmánykötet egyértelművé teszi olvasói számára, hogy a Biblia és a zsidó jog fontosnak tartja az embernek adott legelső parancsot: „Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be a földet” (1Mózes 1,28). Így tilos a kasztráció, ezért a szerzők elutasítják a művi meddővé tételt mind a férfiak, mind a nők esetében, ha az nem kifejezetten egészségügyi célból történik. Ezzel alapos kétségeket fogalmaznak meg az egészségügyi törvény (1997:CLIV. tv.) meglehetősen liberális, a 18. életév betöltését követően erre lehetőséget adó szabályozásával szemben. Ugyancsak az első parancsolat végrehajthatósága jegyében utasítják el a reprodukciós eljárás kiterjesztését az egyedülálló nőkre. E körben az ortodox rabbi szerzők hangsúlyozzák a család fontosságát és szerepét az isteni rendelések megtartásában, hiszen a gyermekáldással teljesedik ki a házasság, az egy testté válás a közös

gyermek nemzésével válik lehetségessé. S bár a rabbinikus irodalom nagy részletességgel foglalkozik a fogamzásgátlás megengedett formáival, a fogamzásgátlás bár önmagában nem tiltott, de nem is ajánlott a szerzők szerint, mert az is akadályozza a hivatkozott parancsolat teljesítését. A tanulmányok részletesen elemzik a humán-genetikai adatok védelméről, a humán-genetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól szóló jogszabály (2008:XXI.tv.) rendelkezéseit, alapos eligazítást adva az érdeklődőknek a szövetminta vétel és kutatás problémájára, azzal, hogy a Talmud szerint „az orvos felhatalmazást kapott a gyógyításra”, így a szükséges és ellenőrzött körülmények között végzett mintavétel és kutatás tehát a gyógyítás érdekében és reményében megengedett. A beültetésre váró embriókon elvégezhető genetikai vizsgálat kérdésköre kapcsán megismerhetjük az ortodox zsidó rabbi több oldalról is árnyalt és indokolt állásfoglalását a méhen belüli abortusz tilalmáról és az egyéb esetekben történő megengedhetőségéről. A szervátültetésről és a vele kapcsolatos, a modern orvostudomány által indukált kételyekről szóló döntések mikéntjének ismertetése mellett a döntéshozás módszere is meghatározó, és a zsidó jog megértéséhez nélkülözhetetlen. A szerzők álláspontja szerint ugyanis a ma rabbijainak nem saját erkölcsi értékrendjükből kiindulva, a logikai szabályok ismeretében kell az ilyen és hasonló kérdésekben válaszokat keresni és találni, hanem el kell mélyedni a Bibliában és a Talmudban, ahol, ha a felmerülő problémát nem is, de a probléma kulcsát kell megtalálniuk. Jelen esetben a megoldást az emberi segítségadás kötelezettségét illetően két, első olvasásra közel sem idevágó tórai szakaszból vezetik le. Az első a 3Mózes 19,16. szerinti „ne törj felebarátod életére”, a másik a 3Mózes

25,36. szerinti „engedd, hogy éljen melletted atyádfia” parancsolatok. Az első a megelőző és következő szakaszokból következően az emberek békés egymás mellett élésének törvényei közé illeszkedik, az emberi méltóság tiszteletét írja elő, a második a kamatszedés tilalmát előíró micva része. Mégis, a Talmud bölcseinek értelmezésében e szakaszok értelme egy általuk adott példázat (Bává Möcia 62.a.) alapján kiterjeszhető korunk egyik fontos problémájának megoldására, amely szerint, ha a szervátültetés a donor számára semmiféle veszélyt nem jelent, akkor az átültetést törvény nem tiltja, sőt az embernek kifejezetten kötelességévé teszi, hogy más emberen segítsen, különösen akkor, ha erre a segítségre egyedül ő képes. A szívátültetés kérdésében a világi jogtudományt is aktuálisan foglalkoztató problémaként vetődik fel az emberi élet és a szív működésének kapcsolata, s ennek következtében az emberi élet végének meghatározása. A rabbik álláspontja szerint a halál a természetes légzés megszűnésével következik be, így azt nem a szív működéséhez kapcsolják, így a szívátültetés nem ütközik abba a tilalomba, hogy élő ember életét elvenni más ember életének megmentése céljából nem lehetséges. A kábítószer-fogyasztást a szerzők mind a könyvnyű, mind a kemény drogok tekintetében Moshe Feinstein rabbi állásfoglalásait is figyelembe véve a Tóra és a Talmud alapján is elvetendőnek ítélik. A szerzők egyértelművé teszik, hogy a zsidóság szemszögéből az a helyes életvitel, amikor az ember tiszta fejjel, felelősségének tudatában végzi a dolgát ezen a földön, szolgálja Istent, és próbál egy jobb világot, családot, társadalmat és környezetet teremteni. Ezen érdemi, etikai indokok mellett ugyancsak a Talmud tanítására alapítva mondják ki a szerzők a zsidó jog és a világi jog kapcsolatának helyes értelmére vonatkoztatva,

hogy mivel az állami törvények tiltják a kábítószer-fogyasztást és az állam törvénye törvény (diná demálhutá diná), másként nem is foglalhatnak állást.

A kötet harmadik pillérét a globalizáció által felvetett gazdasági élet, üzleti tisztesség etikai alapjai alkotják. A zsidó vallás elismeri minden ember jogát és érdemét arra, hogy munkájával fizikai és anyagi jólétét gyarapítsa, azzal a feltétellel, hogy azt a törvény és az etika szabályainak korlátain belül teszi. A zsidó vallásban a pénz és az anyagi jólét nem valamiféle „megtúrt rossz”, hanem a földi isteni küldetés, a fizikai világ felemelésének eszköze, amely által az emberek változtatni tudnak a világon, és egy magasabb szellemi szintre tudják emelni azt. A Talmud szerint az egyik legfontosabb parancsolat az adakozás parancsolata, amelynek forrását az árképzéssel lehet törvényesen elérni. Ezért elismerik és helyesnek tartják a szabad versenyt, amennyiben az a fogyasztók javára van, s ebben látják elsődlegesen a globalizáció pozitív hatását. Ugyanakkor tiltják az etikátlan versenyt, így például valamely termék árának költségek alatti meghatározását abban a reményben, hogy a fogyasztók erre tekintettel más termékekből is vásárolnak majd. A globalizáció a szerzők szerint pozitív hatással van a termelőkre is, mert szélesíti a piacot. A távol-keleti országok olcsó munkaerejét kihasználó befektetések pedig a szerzők szerint nem kizsákmányolást, hanem jobb életkörülményeket és életszínvonal emelkedést jelentenek az ott dolgozók számára. Felhívják ugyanakkor a figyelmet a környezetvédelem fontosságára a Prédikátor 7,13-ra hivatkozással. Az idézett midrás szerint a Teremtő így szólt Ádámhoz: „Nézd alkotásomat mily szép és mily tökéletes. Mindent, amit teremtettem, neked teremtettem. Figyelj rá oda, hogy ne rombold, és ne pusztítsd el

világot, mert ha elpusztítod azt, nem lesz már, aki helyreállítsa utánad!” Bár e kijelentés meglehetősen deista felfogást sugall, jól példázza a Talmud szellemiségét, az ember szabad akaratából fakadó felelősségének zsidó jogi értelmezését. A globalizáció szabad információáramlása a politikában is kedvező változásokat idézett elő, a vasfüggöny lerombolásához, a zsidó vallás és kultúra ismételt felvirágzásához vezetett Magyarországon is. A szerzők azonban felhívják a figyelmet arra is, hogy a fogyasztói társadalomban meggyengülhetnek az őshöz, a helyi szokásokhoz, a hagyományokhoz fűződő szálak, kultúrák, irányzatok tűnhetnek el. Ezért nagyon lényeges feladatnak tartják az ember spirituális fejlődéséhez és lelki egészségének megőrzéséhez a saját gyökereik megismerését és ápolását. Ezt a Chábád Lubavich eddigi tevékenységével bizonyította is. Tevékenysége példaértékű lehet más zsidó közösségek, de a magyarság számára is a kulturális gyökereinek megőrzése területén.

A kötet két utolsó tanulmánya az ügynökökre és besúgókra épült kormányzati rendszer máig feldolgozatlan problémakörére utalva tárgyalja a magánélet védelmét és annak háláchikus szabályait, a kényszer értelmezését, amely esetleg felmentést adhat a beszervezett személyeknek. Ebben a tekintetben a felelősség alól mentesítő kényszernek tekintik a szerzők a kínzást, a testi bántalmazást, míg más vélemények alapján az anyagi veszteség kilátásba helyezését is. Ezért nem tartják szükségesnek sem a kártérítés lehetőségének a felvetését, sem az ügynöklis-ták teljes nyilvánosságra hozatalát sem.

Végül a szólásszabadság és az emberi méltóság alapjogának összeütközésére hívják fel a figyelmet az Alkotmánybíróságon már több esetben megbukott gyűlöletbeszéd törvényi szabályozása kapcsán, kifejezve kérésüket a jogalkotóhoz, hogy találja meg a szólásszabadságnak azt a határát, amely mindenki számára biztosítja a félelem nélküli élethez való jogot, amely egyben hatékonyan védi az emberi méltósághoz való jogot is.

A zsidó vallás tanítása szerint – írják a szerzők – az élet minden kérdésére, legyen az személyes vagy kollektív jellegű, a Tórában, a Bibliában és a zsidó bölcselet tanításában kell keresni a választ, az útmutatást. A jogbölcselet a természetjogi gondolkodáshoz sorolja ezt az álláspontot, amely a jog etikai megalapozottságára helyezi a hangsúlyt, kimondva azt, hogy az emberiség közös értékrendjét megjelenítő erkölcsi szabályokat figyelmen kívül hagyó szabályozás alkalmatlan az együttélés megszervezésére. A tanulmánykötet által felvetett kérdések tárgyalása a világi jogtudomány számára ezért is igen fontos. A mára jelentős teret elfoglalt jogpozitivizmussal szemben igenis hangsúlyoznunk kell, hogy a törvényhozó nem hagyhatja figyelmen kívül a társadalom értékrendjét – még ha vallási megalapozású is az –, különösen azokat az értékeket, amelyekben a társadalmat alkotó egyének nagy része egyetért, amelyek alapján létrejöhethet és létre is jön a vallási különbségektől független morális közösség. Ez a könyv szép példáját adja mindannak az erkölcsi értékrendnek, amellyel nem csak a vallásos, hanem a nem vallásos zsidók és nem zsidók bizton egyetérthetnek.

(Obelander Báruch – Köves Slomó: Zsidó jog és etika. Tanulmányok modern társadalmi kérdésekben. Kiadja az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség, Budapest, 2009)

Tóth Barna

Bozók Ferenc, a katolikus költő

Bozók Ferenc egyik esszében a katolikus irodalom mibenlétéről olvashatunk. A szerző költészetét ismerve nyilvánvaló lehet számunkra, hogy személyes érintettség is ösztönözte a megírását. Ha elfogadjuk, hogy létezik katolikus irodalom, akkor kijelenthetjük: Bozók Ferenc katolikus író. Pontosabban: katolikus költő.

De mit is jelent az, hogy katolikus költő? Hogy Bozók Ferenc, mint ember, katolikus, afelől alig lehet kétségünk – lévén piarista szerzetes. Hogy Bozók Ferenc költő-e – az már bonyolultabb kérdés. És hogy költőként katolikus-e? Nos, ezt próbáljuk megválaszolni ebben az írásban.

A „költőség” kérdésére aligha adhatunk objektív választ. Költő-e az, aki verset ír? Akkor is, ha ezeket a verseket nem olvassák? És ha olvassák, az már elég a költőséghez? Van szerencsém ismerni olyan társaságokat, amelynek tagjai zseniális írásokat írnak, de alig tudnak publikációs lehetőséghez jutni. És van „szerencsém” olyan – az előbbinél sokkal elismertebb – társaságot is ismerni, amelynek tagjairól Csehov szavai jutnak eszembe: *„Nem az a fajta, aki meg tudna írni egy elbeszélést, hanem az, aki ír, és képtelen ezt eltitkolni”*. A környezet nyilvánvalóan azt fogja költőként elismerni, akinek írásai megjelennek. Folyóiratokban és lehetőleg önálló kötetben. A legnehezebb az első kötetig eljutni – ám ez több szempontból is fordulópontot hoz a költő életében. A kötettel rendelkező költő már többé-kevésbé „befutottnak”

érezheti magát; ő már letett valamit az asztalra – ezt akár szó szerinti értelemben is megteheti. Éppen ezért nagyon sok múlhat az első kötetben. A kötet minden egyes jellemzője fontos lehet, emiatt minden részletre fokozottan ügyelni kell. Ha a szerző kötetét mint „árut” vizsgáljuk, több dologba is beleköthetünk. Napjaink könyvvásárlója nem elégszik meg a tartalommal, a formára is odafigyel, és ebben a tekintetben a Bozók-kötet nem tartozik a legszerencsésebbek közé. Vékonyka, szerzetesien egyszerű, citromsárga füzet. Küllemében „nem eléggé komolyan vehető”. Ellenben olcsó, és valljuk be, manapság ez is a főbb szempontok közé tartozik. Babits szavai juthatnak róla az eszünkbe (amelyeket az ambrusi himnuszokról mondott): *„A fázó lélek egyszerű köntöse ez, nem pompájáért, hanem melegéért hordva”*.

Ez a babitsi idézet azonban csak a küllemre igaz. A kötet második felében lévő verseknek egyik legfőbb jellemzőjük a díszítettség, egészen pontosan a ritmikai díszítettség. Bozók Ferenc kötetbeli versei szinte kivétel nélkül daktilikus lejtésű, trocheusra végződő sorokból állnak (néhány ionicus a minoréra épülő vers alkotja a kivételt). Bozók tehát nagyfokú ritmikai igényességgel dolgozik (ez persze nem jelenti azt, hogy versei ritmikai értelemben hibátlanok, hiszen akadnak bennük döccenők). Ez az igényesség sok tekintetben megnehezíti a költő dolgát; a mondatvezetés néha bonyolulttá válik, a szavak között

sem válogathat korról korról szabadsággal. Ez a „korlátoltság” sajátos jellemzője az időmértékes szövegeknek; cizellált, bonyolult, „életidegen” mondatok szülehetnek így. Arra azonban vigyázni kell, hogy ezek legalább ne legyenek „költészet-idegenek” (*Puskás Ferencnek; Egy jámbor henyélő balladája*).

A versek poétikai igényessége ritmikailag kellemes olvasmánnyá teszi a kötetet. Ám ez a zenei díszítettség néha önmagába fordul; a tartalom rovására megy, ahogy a vers gyakran elkezd „önmagát írni”. Amikor a ritmus viszi tovább a szöveget, és nem a gondolat. Ugyanez néha a rímekről is elmondható (*Budapesti helyzetdal*). Sőt, a szerző gyakran a sorvégi trocheust a feltételes mód (tartalmilag alig indokolható) alkalmazására vagy főnévi igenévi toldalékok alkalmazására építi. Mindez természetesen korántsem „hiba”, de a kelleténél jobban érezhetővé válik a mondatok „ritmikai alapú” szerkesztése. Bozók Ferenc költeményeit leginkább a már említett kellemes jelzővel lehet illetni. A versek felvonultatják szerzőjüknek az irodalomtörténetben és a kortárs irodalomban való jártasságát. Mert a szerző természetesen nemcsak a ritmikára épít; az intertextualizációnak is mestere kíván lenni – legyen az direkt, mint a *Csokonai posztumusz epilógja* című vers esetén, vagy rejtett, mint a *Nárciszi arcom* címűben, ahol Füst Milán hangját hallhatjuk. A versek gyakran allegorikus képek; néha mintha Keresztelő Szent Jánost olvasnánk (a vele való hasonlatosság néhol még képi illetve formai szinten is megfigyelhető). Költeményei magas poétikai igényességgel érzelmek, hangulatok elmondásai – többnyire egyetlen statikus képben. Ez a rilkei versek statikusságát idézi; festményszerűen, színesen élénk tárul a kép, amelynek megfejtéséhez az alkotó nem nyújt kommentárt. Ez a „ma-

gyarázatlanság” a keresztény hagyományokra épülő szövegekre nem kifejezetten jellemző – sőt, a kommentárokkal való ellátottság miatt ellentmond azoknak.

Akötet tartalmát vizsgálva meglepődhetünk azon, hogy a füzet esszéket és verseket egyaránt tartalmaz. Ez nem a legszerencsésebb megoldás, ha a tipikus könyvvásárló szemével nézzük. De Bozók Ferenc a vásárlási szokások kielégítése helyett az olvasó igényeinek igyekszik megfelelni. A kötet második felében található versek megértését ugyanis befolyásolják az első rész esszéi. Abban segítenek, hogy megtaláljuk a „megfelelő” olvasási módot. Az esszék ugyan másokról szólnak (Kassákról, Móriczról, Georges Bernanosról), de mind azonos aspektusból, a vallás felől vizsgálják a szövegeket – felvázolva ezzel egy lehetséges olvasási stratégiát a versekhez. Azt persze nem állíthatjuk, hogy minden egyes versben szakrális tartalom kell találnunk – a *Kézis lányokban* vagy a *Versek az internetenben* aligha lelünk ilyesmit – de például a címadó vers értelmezési lehetőségei közül, az esszék gondolatiságának ismerete nélkül, nem biztos, hogy a „keresztény olvasat” állna automatikusan az első helyen. Bozók Ferenc esszéire leginkább az adatokat összegyűjtő és feldolgozó aprólékosság jellemző. A legtöbbje végén felsorolás áll, azon művekkel és szerzőkkel, akik az esszében vázolt logikát követve eredményesen vizsgálhatók. Móricz *Árvácskájáról* szólva például rendszerint megemlíti a szakirodalom az evangéliumi párhuzamot (emiat csak kedveskedő gesztusként kell értenünk azt a kijelentést, miszerint a szerző figyelmét erre hetedikes tanítványai hívták fel), de Bozók Ferenc a szokásosnál több részletet felsorolva mutat rá erre. A legeredetibb esszéje a *Néhány gondolat a katolikus irodalomról* című, mert míg a többiben többé-kevésbé közismert témákat boncolgat

az eddigieknél nagyobb alaposággal, itt olyan kérdéseket tesz fel, amelyek fölött gyakran átsiklik az irodalomtudomány. Az esszék felépítése logikus, ezért az újszerű gondolatok (pl. Rimbaud mint vallásos költő) sem hökkentik meg az olvasót.

Összességében nehéz rosszat mondani a kötetről – hiszen ami a fenti sorokban „bírálatként” hangzott el, egyik sem olyan „hiba”, amely fölött ne lehetne könnyedén

szemet hunyni. Az olvasók túlnyomó többsége azonban valószínűleg nem ezekre fog fölfigyelni – sokkal inkább a versek dallamára, az esszék logikus alaposágára. Vagy arra, hogy Bozók Ferenc milyen módon folytatja a keresztény irodalmi hagyományokat: allegorikus vallásos verseket ír, és „kommentárjaival” elvezeti az olvasók figyelmét a költemények szakrális tartalmához.

(Bozók Ferenc, Szélkutya. Esszék és versek, Z-füzetek/122., sorozatszerkesztő: Simor András, Budapest, 2008)

Action-painting, 2007

Bódi Zsuzsanna

Egy iparbáró története

Széchenyi Ágnes irodalomtörténész közreadásában jelent meg Kornfeld Móric: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok* című, közel ötszáz oldalas, hiánypótló kötete. A könyv ötödét kitevő, nagy lélegzetű tanulmánynak is beillő előszó részletesen bemutatja az összegyűjtött tanulmányok, cikkek és dokumentumok szerzőjét, illetve tulajdonosát, Kornfeld Móricot, – a közreadó szavaival élve – a ma már szinte ismeretlen iparbárót, nagybirtokost, mecénást, közéleti szereplőt, felsőházi tagot. Kornfeld hagyatékát, írásait az Országos Széchényi Könyvtár őrzi, immár kiegészítve a Széchényi Ágnes által Magyarországra hozott iratokkal, amelyeket a család juttatott vissza. A közreadó részletesen taglalja Kornfeld családjának történetét, külön alfejezetet szán apjának, Kornfeld Zsigmond bankárnak, aki a 19. század végén érkezett Magyarországra, és akinek a nevéhez fűződik egyebek mellett a Budapest–Pécs vasútvonal megépítése, számos iparvállalat és pénzintézet megalapítása. A családtörténetbe beleesőve képet kapunk a századvégi magyar gazdasági fejlődésről, benne Weiss Manfréd szerepéről, amely meghatározó volt mind az ország gazdasági vérkeringésében, mind a Kornfeld család életében, hiszen Kornfeld Móric vette feleségül Weiss egyik lányát, Marianne-t, így egyesítve a két család sorsát.

E két familia történetét bemutatva a közreadó szól a zsidó asszimilációról, annak

magyar jellegzetességeiről, majd hosszú kitekintés után tér rá a kötet főszereplőjére, Kornfeld Móricra, aki a jogi egyetemi évei alatt megtapasztalta a dzsentri–zsidó ellentétet (e szempontból tehát hiába tért át a család a katolikus hitre), és aki már fiatalon felfedezte vonzódását az irodalmi önkifejezés iránt. Nem meglepő hát, hogy a Ganz-gyár vezetése mellett a *Magyar Nemzet* és valószínűleg a *Nyugat* mecénása lett. Ugyanakkor pénzügyi tanácsokat adott a kor vezető pénzügyi politikusainak. A család pár évtizedes magyarországi jelenlétének és beilleszkedésének a német megszállás vetett véget 1944-ben. Rövid fogság után, miután sógora, Chorin Ferenc átadta a Weiss Manfréd művek vagyongazdálkodási jogát a németeknek, Kornfeld Portugáliába utazhatott családjával, ahol újságírók és nyugati diplomaták kérésére rövid esszéket írt a magyar politikai erőviszonyokról és a zsidókérdésről. Ekkor még reménykedtek a visszatérésben, de 1946-ra az államosítást rögzítő törvények nyilvánvalóvá tették, hogy az újrakezdés vagy a folytatás Magyarországon immár lehetetlen. A családját ért veszteség egyben az ország vesztesége is lett, hiszen hihetetlen értékű műkincseket, könyvtárat, bútorokat, szőnyeget hurcoltak szét a németek és szovjetek egyaránt. A számkivettségre jutó férfi 1947-ben kapta meg a beutazási engedélyt az Amerikai Egyesült Államokba, ahol aztán Washington diplomata-negyedében élt haláláig, 1967-ig.

Kornfeld írásait a közreadó két részre tagolta. A *Tanulmányok/cikkek* időrendben tartalmazzák a korabeli közéletet élénken foglalkoztató esszéit, újságcikkeit. A Magyarországon írt közlemények a '20-as, '30-as évek közjogi és gazdaságpolitikai kérdéseit taglalják. Az első tanulmány a diplomás pályakezdők munkakeresésének nehézségeit elemzi, végigtekintve a különböző lehetőségeken – így pl. a köztisztviselői pálya közismert telítettségén –, szembesülve a Trianon utáni igen súlyos gazdasági és lélektani helyzettel. De Kornfeld írt a földreformról, az állam terjedő hatalmáról, a nyolcórás munkaidőről is. Az olvasó számára világosan kiderül, hogy a szerző igen olvasott és művelt volt, ezen felül tájékozott a külföldi szakirodalomban, amelyre szívesen hivatkozott. Írásait igényesen fogalmazta meg, nyelvezete ma is élvezhető, érthető. Ki kell emelni a Bethlen kormány lemondásának okait boncolgató írását, amely az összes közül talán a leginkább kötődik a napi politikához. Kornfeld főleg a külpolitikában elért eredményei miatt méltatta Bethlent és kormányát, hangsúlyozta, hogy kivezette az országot a nemzetközi elszigeteltségből. A kormány lemondása mögött nemcsak a gazdasági válságot látta, hanem a lelki okokat is: *„...a gazdasági válságon igenis megszakadt az a szuggesztív erő, mellyel ő a nemzetet tíz éven át vezetni tudta, és mely minden vezetésnek előfeltétele; megszakadt az igazságosság alapja nélkül, megszakadt hitem szerint a nemzet kárára, de megszakadt, és úgy érzem, hogy ez lehetett döntő oka lemondásának.”* A cikkek jól mutatják, hogy szerzőjük képzett pénzügyi, gazdasági szakember volt, átfogóan látta a gazdasági folyamatokat, elemezte a különböző lehetőségeket, azok előnyeit és hátrányait. Így a *Két út* című cikkében, amelyben a német orientáció mellett tette le voksát, pusztán szakmai érveket végigelemezve jut el a végkövetkeztetésre, mellőzve a

politikát. A földbirtok-politikával foglalkozó cikkeiben szintén szakmai érvek alapján a nagybirtok mellett érvelt.

Külön alfejezetben, *Távol a hazától* címmel szerepelnek az emigrációban írt művei. Elég ránézni a tartalomjegyzékre, rögtön kitűnik, hogy az emigrációban hosszabb lélegzetű munkákat írt. A második világháború – láthattuk – az ő életében is gyökeres fordulatot hozott, megtörtént az elképzelhetetlen, a német megszállás első napjaiban a Gestapo letartóztatta és tíz héten át fogságban tartotta. *Tíz hét története 1944-ben* címmel írta meg személyes hangvételű visszaemlékezését erről az időszakról.

A Portugáliában írt cikkeket, mint jeleztük, kérésre írta. Ezek a magyarországi politikai pártokat elemzik, kitérve a vezetőikre és alapelveikre, egymáshoz való viszonyukra, valamint esélyeikre a választásokon, nem mellőzve a szerző személyes véleményét és értékelését. A zsidókérdésről írt esszéje a magyar társadalomtörténet-írás egyik alapkérdését állítja a középpontba: a középosztály problémakörét. A kötetnek ezt a felét azonban hosszabb tanulmányok teszik ki. A címadó írás – *Trianontól Trianonig* – az 1867 és 1944 közötti Magyarországról ad képet. Nem egyszerű politikátörténetről van szó. Írója jóval inkább az összefüggéseket, az átfogó folyamatokat, tendenciákat keresi, a háború miéértjére próbál választ találni. Közben felvázolja a politikai eseményeket, ugyanakkor bemutatja a politika szereplőit, akiket szinte pszichológiai, irodalmi mélységben elemez. Gömbösről írja: *„Mikor feltűnt, nem volt múltja; igaz haláláig sem tudott múltra szert tenni. Honnét, mily körből jött, magyar volt-e, nemes volt-e: mindennek nála nincs jelentősége. Katonai nevelésében elveszített minden hazulról hozott útravalót, s csak egyéniségének alapvonásait mentette át a vezérkari szellemem.”*

A tanulmányok szerzőjük tájékozottságát, jó elemző készségét, műveltségét bizonyítják. Kornfeld jogász végzettségű gazdasági szakember volt, mégis mély történelmi ismeretekről tanúskodnak írásai. A kortárs szemével láttatja az eseményeket, érdekes, személyes adalékokkal szolgál az olvasónak. Épp ezért a tanulmányok erősen szubjektívek, amely azonban nem vesz el értékükből, hanem éppen hogy hozzáad. A bennük szereplő visszatérő, újra és újra felmerülő motívumok és kérdéskörök: a kisebbség kérdése, a középosztály sajátos magyar fejlő-

dése (amelyet mint egyik „elszenvedője” is megtapasztalt), a nagyhatalmi politika, a kor eszmeáramlatai.

Kornfeld munkáit áttekintve a kutató és a történelem iránt érdeklődő olvasó egyaránt megtalálhatja számítását, hiszen rendkívül izgalmas a kortárs szemével látni a 20. század első felének eseményeit, szereplőit, eszméit. Ráadásul olyan kortárs szemével, aki részese volt az eseményeknek, mint a gazdasági elit aktív részese, egyik formálója. Mindezeket túl olyan forrásokat vehetünk kézbe, amelyek most először érhetőek el együtt, a maguk teljességében.

(Kornfeld Móric: Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok, közreadja: Széchenyi Ágnes, Corvina Kiadó, Budapest, 2005)

Szerkesztőbizottságunk új tagjai bemutatkoznak

Baráth Béla Levente egyháztörténész, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE) Egyháztörténeti Tanszékének egyetemi docense. 1971-ben született Debrecenben. Középiskolai tanulmányait a sárospataki Rákóczi Gimnáziumban végezte. 1990-től a DRHE hallgatója, 1993/94-ben, tanulmányait megszakítva, hat hónapig az észak-rajnavesztfáliai Detmoldban egy alapítványnál, majd Sárospatakon, a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeiben dolgozott. 1996-97-ben Sárospatakon református segédlelkész, 1997-ben lelképásztorrá szentelték. 1999-ben középiskolai történelem tanári, 2001-ben vallásstanári oklevelet, 2004-ben a DRHE-n PhD-fokozatot szerzett. 1997-től, meghívás nyomán, a DRHE Egyháztörténeti Tanszékének oktatója, 2004-től egyetemi docens. A 2002/03-as tanévben a münsteri Vilmos Egyetem ösztöndíjas hallgatója volt. Hallgatóként Barcza József kutatóprofesszor hatására kezdett egyháztörténettel foglalkozni. Fő kutatási területe a Kárpát-medencei protestáns egyház-, társadalom- és művelődéstörténet a 19. század második és a 20. század első felében, különös tekintettel a tiszántúli és tiszáninneri régiókra. A „D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai” sorozatszerkesztőjeként eddig 12 kötet megjelenését gondozta. 2004-2008 között a DRHE „Orando et laborando” c. évkönyve, 2008-tól a „Studia Theologica Debrecinensis” c. teológiai szakfolyóirat szerkesztőbizottságának tagja. 2007-től a „Mediárium. Kommunikáció–Egyház–Társadalom” c. folyóirat rovatszerkesztője.

Ugrai János neveléstörténész, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Tanárképző Intézetének adjunktusa. 1977-ben született Egerben. A Miskolci Egyetemen 2000-ben történelem szakos középiskolai tanári diplomát, a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájában 2005-ben PhD-fokozatot szerzett. 2003-tól dolgozik jelenlegi munkahelyén. Kutatási területe a 18-19. század fordulójának oktatás- és társadalomtörténete. Eddig leginkább a Sárospataki Református Kollégium történetéről publikált, doktori disszertációját is e témakörben védte meg. Kutatási érdeklődését fokozatosan kiterjesztette a Habsburg felvilágosult abszolutizmus oktatáspolitikájára, valamint a Tiszáninneri Református Egyházkerület lelkészeinek és tanítóinak társadalomtörténeti elemzésére. 2008-2011-re elnyerte az MTA Bolyai János Ösztöndíját és az OTKA Posztdoktori Ösztöndíját. 2003-tól – a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a bécsi Collegium Hungaricum támogatásával – rendszeresen kutat Bécsben. Eddig négy könyve jelent meg („Kis világnak világos kis tüköre”. Református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807-1808-ból, Debrecen, 2004; Szelényi Ödön, Budapest, 2005. [társszerző: Vincze Tamás]; Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése 1793-1830, Budapest, 2007; Professzorok a „pataki reformkorban”. A sárospataki kollégium és négy professzora a XIX. század első harmadában, Budapest, 2007). További 33 közleményt publikált, szerkeszti a világhálón elérhető, folyton bővülő lelkészi adattárát (A Tiszáninneri Református Egyházkerület lelkészei. A kezdetektől a Millenniumig. Adattár; elérhető az Egyháztörténeti Szemle honlapján.) A Miskolci Egyetem BTK közleményei (Publicationes Universitatis Miskolcensis) szerkesztőbizottságának tagja, a Magyar Pedagógiai Társaság Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tagozatának társelnöke.

Számunk szerzői

Ádám György 1922-ben született Nagyváradon. Állami díjas és Széchenyi-díjas pszichofiziológus, orvos, az MTA rendes tagja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának ny. tszv. egyetemi tanára, kutatóprofesszor, a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke.

Balázs Ildikó PhD 1965-ben született Marosvásárhelyen. Tanár, irodalomtörténész, műfordító.

Bódi Zsuzsanna 1974-ben született Salgótarjánban. A Nógrád Megyei Levéltár levéltárosa.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, rektorhelyettes, lapunk főszerkesztője.

Bozók Ferenc 1973-ban született Gyöngyösön. Gimnáziumi tanár, költő, esszéista.

Bölkény Gábor 1982-ben született Miskolcon. Költő.

Csorba Csaba 1946-ban született Sátoraljaújhelyben. Történész, régész, levéltáros, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ny. főiskolai docense.

Dobrik István 1948-ban született Szikszón. Művészettörténész, a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum ny. igazgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Károly Róbert 1937-ben született Szegeden. Karmester, zeneszerző, zenepedagógus, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola ny. tszv. főiskolai tanára, a Magyar Táncművészeti Főiskola ny. tszv. főiskolai docense.

Koncz Gábor PhD 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. Közgazdász, egyetemi magántanár, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, a Magyar Comenius Társaság alelnöke, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Koncz Sándor (1913, Diósgyőr – 1983, Sárospatak) Református lelkész, egyetemi magántanár, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanára, majd a Kollégium Levéltárának igazgatója.

Madár János 1948-ban született Balkányban. Költő, a Rím Könyvkiadó vezetője, a *Kelet Felől* c. irodalmi és művészeti folyóirat főszerkesztője.

Mislai Attila 1966-ban született Miskolcon. Pedagógus, pszichológia-filozófia szakos bölcseész, a miskolci MÁV Rendelőintézet klinikai szakpszichológusa.

Palágyi László 1989-ben született Királyhelmeccen. Költő.

Soós Pál 1930-ban született Vértesdobozon. Művelődés-politológus, a történettudomány kandidátusa, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának ny. tszv. egyetemi tanára.

Surányi Dezső 1947-ben született Csongrádon. Agrobiológus, az MTA doktora (mezőgazdasági tudomány), a ceglédi Gyümölcsstermesztési Kutató-Fejlesztő Intézet tudományos tanácsadója.

Szabó Csilla Judit 1951-ben született Budapesten. Népművelő, pedagógus.

Szathmáry Béla PhD 1956-ban született Sátoraljaújhelyben. Jogász, a Sátoraljaújhelyi Városi Bíróság bírója, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának tszv. egyetemi docense, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

T. Ágoston László 1942-ben született Tasson. Budapesten élő író.

Tóth Barna 1980-ban született Törökszentmiklóson. Író.